

కోలాచలం వెంకట్రావు

(1850 - 1931)

స్వీయచరిత్ర

అనువాదం :

ఆచార్య ఎస్. గంగప్ప

ప్రచురణ :

శ్రీ కోలాచలం బాలకృష్ణ

80, గాంధీనగర్ పోలీస్ స్టేషన్ ఎదుట,
అనంతపురంరోడ్, బిల్డరి - 583 101.

బెంగళూరు విశ్వవిద్యాలయ ప్రచురణ

కోలాచలం వెంకటరావు (1850-1931) స్వీయచరిత్ర

(Autobiography of KOLACHALAM VENKATA RAO-English)

అనువాదం : ఆచార్య ఎన్. గంగప్ప

విశ్రాంతాచార్యులు, నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం,

సుభరత్న, సి/73, శ్రీనివాసనగర్ కాలనీ, గుంటూరు-522001

© ఆచార్య ఎన్. గంగప్ప

ప్రథమ ముద్రణ : అక్టోబర్, 2001

ప్రతులు : 1000

వెల : రూ. 35/-

ప్రతులకు :

శ్రీ కోలాచలం చాలక్మష్ట

80, గాంధీనగర్, పోలీసుస్టేషన్ ఎదుట,

అనంతపురం రోడ్, బెంగళూరు - 583 101.

ఈ గ్రంథ ముద్రణకు ఆర్థిక సహాయం అందించినవారు :

హిట్లీ శ్రీరాములు తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం,

హైదరాబాద్ - 4, (ఆం.ప్ర.)

ముద్రణ :

లక్ష్మీగణపతి ఆర్ట్ ప్రెస్

2/1, బ్రాడీపేట, గుంటూరు-522 002.

ఫోన్ : 235036

విషయసూచిక

1. ముందుమాట : కోలాచలం బాలకృష్ణ	iv
2. ప్రవేశిక : ఆచార్య ఎస్. గంగప్ప	v
3. ఉపోద్ఘాతం	i
4. పూర్వజీవితం	1
5. తిన్నవేలి కుమారస్వామయ్యగారి కుటుంబవ్యవహారాలు	9
6. నా ఉద్యోగ జీవితం	15
7. నా జీవితం తరువాయి భాగం	20
8. ఆధ్యాత్మిక జీవితం	27
9. సంఘసంస్కరణలు	29
10. మా అన్నగారి విషమ పరిణామాలు	32
11. నా జీవితం తరువాయి భాగం	35
12. రామచంద్ర జీవితం	43
13. రామచంద్రకు నా సలహా	82
14. లక్ష్మీకాంత, భరతులకు నా సలహా	84
15. జూనియర్ విభాగ సభ్యులకు నా సలహా	86

అనుబంధం : కోలాచల వంశవృక్షం.

ముందుమాట

14వ శతాబ్దము ఉత్తరార్ధములోను, 15వ శతాబ్దము పూర్వార్ధము లోను జీవించి "మహామహోపాధ్యాయ", "వ్యాఖ్యాన చక్రవర్తి" విరుదాంకి తుడు, మా పంశానికి సూరపురుషుడైన కోలాచలం మల్లినాథమూరి, ప్రతిభా పాటవాలతో వికసించి వ్యాపించిన "కోలాచలం" షంక కీర్తిప్రతిష్ఠల కుసుమ సువాసనలు మరింతగా వృద్ధిచెంది దశదిశలా వ్యాపించడానికి బహు ముఖ్య కారకుడు-కీ॥శే॥ కోలాచలం వెంకటరావుగారు (1850-1931). బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలి, ప్రతిభావంతుడు అయిన కోలాచలం వెంకటరావు మా తాతగారు కావడం నేను, నా అగ్రజుడు కీ॥శే॥ కోలాచలం సేతుపతిగారు, చేసుకొన్న పూర్వజన్మ సుకృతము. అట్టి మహానుభావుని జీవితవిశేషాలతో కూడిన ఆయన స్వీయచరిత్ర అంగ్లభాషలోకన్నా తెలుగుభాషలో ఉంటే మరెంతోమంది చదివి వెంకటరావుగారి జీవితవిశేషాలనుండి ఉత్సాహ, ఉత్తేజాలను పొంద గలరని భావించి ఆచార్య ఎస్. గంగప్ప గారిని తెలుగుభాషలో అనువదించ మని కోరడమైనది. అడిగినదే తడవుగా, తీరికలేకున్నా, ఆచార్య ఎస్.గంగప్ప గారు నా కోరికను మన్నించి అనువాద కార్యక్రమమును పరశసుందరముగా రచించి, సకాలములో పూర్తిచేసి యిచ్చినందుకు వారికి నా కృతజ్ఞతాభి వందనములు.

అలాగే ఈ పుస్తకమును ప్రచురించడానికి నాకు తగిన ఆర్థికసహాయము అందించిన- పాట్టి శ్రీరాములు తెలుగు యూనివర్సిటీ, హైదరాబాదు వారికి నా కృతజ్ఞతలు తెలియచేసుకొంటున్నాను.

అదేవిధముగా సకాలములో ఈ పుస్తకమును అందముగా ముద్రించిన లక్ష్మీనిగణపతి ఆర్ట్ ప్రెస్, గుంటూరువారికి కృతజ్ఞతలు.

జ క్ష రి
1-10-2001

భవదీయుడు
కోలాచలం బాలకృష్ణ
ప్రచురణకర్త

ప్రవేశ

నేను అనుకోని సంఘటన ! 24-11-1999న రిజిస్టర్డు పార్సెలు శ్రీ కోలాచలం అనంతప్రకాష్ దగ్గరనుంచి అందింది. తీసిచూడగా కోలాచలం స్వీయచరిత్ర "Autobiography of Kolachalam Venkata Rao" కోలాచలం బాలకృష్ణగారి ఉత్తరం ఇంగ్లీషులో ఉన్నాయి. అలస్యం చేయకుండా చదివాను. చాలా విశేషాలతో నిండి ఉంది ఆ ఉత్తరం.

నేను కోలాచలం శ్రీనివాసరావు నాటకాలపై పరిశోధించి 1972లో కోలాచలం శ్రీనివాసరావు - "నాటకసాహిత్య సమాలోచన"ను సిద్ధాంత వ్యాసానికి పిహెచ్.డి. డిగ్రీహించినప్పుడు ఆ గ్రంథంలో కోలాచలం వెంకటరావుగారి స్వీయచరిత్ర లభించలేదని చింతించాను.

ఈ విషయాన్ని ఎత్తిచూపుతూ "మీకేనాడు పంపుతున్నాను. వీలైతే అనువాదం చేయగోరుకున్నా"నని కోలాచలం బాలకృష్ణగారు అభ్యర్థించారు. నేను సంతోషించాను. మళ్ళీ నాపరిశోధనలోకి వెనక్కి వెళ్ళినట్లు భావించాను. 1-12-2000న ప్రారంభించాను. కానీ అగింది. అనేకమైన సాహిత్య కార్యక్లాలో నిమగ్నుణ్ణయి ఉండడంవల్ల 19-5-2001కి పూర్తిచేయగలిగాను.

కోలాచలం వెంకటరావు గారిలో మహాపురుషుని గుణాలు అనేక మున్నాయి. బళ్ళారి ప్రప్రథమ స్వాతంత్ర్య సమరయోధుడని కన్నడంలో ప్రఖ్యాతి గడించారు. (1) స్వాతంత్ర్య సమరయోధుడు, (2) ప్రఖ్యాత న్యాయవాది (లరున్ అఫ్ ది బార్), (3) బళ్ళారి మున్సిపల్ ఛైర్మన్, (4) సంఘసంస్కర్త, (5) మానవతావాది, (6) కుమారుడు రామచంద్రను ఇంగ్లండులో "బార్-అట్టా"చదివించిన ఘనుడు, (7) భారతదేశముకాక ప్రపంచ మంతటా పర్యటించిన మహాపర్యాటకుడు, (8) హరిజన బాలురకు ఆశ్రమం, (9) వితంతువుల ఆశ్రమం నిర్మించిన మహనీయుడు, (10) ప్రజోపయోగార్థం టౌన్ హాలు, లైబ్రరీ నిర్మించిన ఘనుడు, (11) వానధర్మాలకై తన ఆదాయంలో రూపాయికి రెండణాలు అనాడే కేటాయించిన ధార్మికుడు; వెనారస్ హిందూ యూనివర్సిటీకి దానం చేసిన దాత, (12) గొప్ప పారిశ్రామికవేత్త - ఇంతటి మహనీయుని స్వీయచరిత్రను తెలుగులోకి అనువదించడం నా అదృష్టం. "బళ్ళారి బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలి కోలాచలం వెంకటరావు స్వీయచరిత్ర" అని నామకరణం చేశాను, వారి పైగుణాలన్నీ ఇందులో ఇమిడి ఉండడంవల్ల. ఇంతే గాక కోలాచలం వెంకటరావుగారి స్వీయచరిత్రవల్ల 1850 నుంచి 1930 వరకు భారతదేశంలోని అనేకాంశాలతోపాటు మారుతూన్న స్థితిగతులు విదిత

మవుతాయి. అంగ్లేయుల పాలనలో భారతదేశంలో వచ్చిన నూతన భావజాలం మారుతూన్న రాజకీయ, ఆర్థిక సామాజిక మతసంబంధమైన అనేక విషయాలు తద్వారా మానవుల మనఃప్రవృత్తులు, మానవ సంబంధాలు మొదలైనవాటి క్రమపరిణామం విస్పష్టమవుతాయి. అనాటి మనదేశ జనజీవన విధానానికి వెంకటరావుగారి స్వీయచరిత్ర అద్దం పడుతున్నది. విదేశీ పర్యటనలో దేశ విదేశాల వివాహబంధం, స్త్రీపురుషుల లైంగికనీతినియమాలగూర్చి అధ్యయనం చేసి స్త్రీలపట్ల జరిగే అన్యాయాన్ని అనాడే వెంకటరావు గారు గుర్తించి ఖండించారు.

అంతటి మహనీయుల జీవితచరిత్రలు మనకేగాక భావితరాలకు నూతనోత్తేజం కలిగించడానికి ఎంతైనా అవసరం. అలాంటి మహాపురుషుల ఉత్తమ గుణాలను అలవర్చుకొంటే మనదేశాభ్యున్నతి కెంతగానో ఉపకరించగలవని నా భావన. ఆ లక్ష్యంతోనే పవిత్రకార్యంగా భావించి అచిరకాలంలో అనువదించగలిగాను. ఇది సహృదయరంజకం కాగలదని ఆశిస్తున్నాను.

ఈ మంచిపని నాచేత చేయించిన కోలాచలం వెంకటరావు గారి మనుమలు కోలాచలం బాలకృష్ణ గారికి, మునిమనుమలు- కోలాచలం అనంత ప్రకాష్, విశ్వప్రకాష్ గార్లకు, వారి కుటుంబ సభ్యులకు నా కృతజ్ఞతాభివందనాలు.

పూవులు నేనే చూసినా, ముద్రణలో కనుగొన్న కొన్ని తప్పులుదొర్లాయి. వాటి సవరణలు ఇవ్వడం జరిగింది.

మిత్రులు శ్రీ వి.వి.ఎస్. శాస్త్రిగారు సకాలంలో ముద్రణ పూర్తిచేసి నందుకు ధన్యవాదాలు !

సుధర్మ }
10.10.2001 }

అచార్య ఎస్. గంగప్ప

1. Sri Kolachalam
Venkata Rao

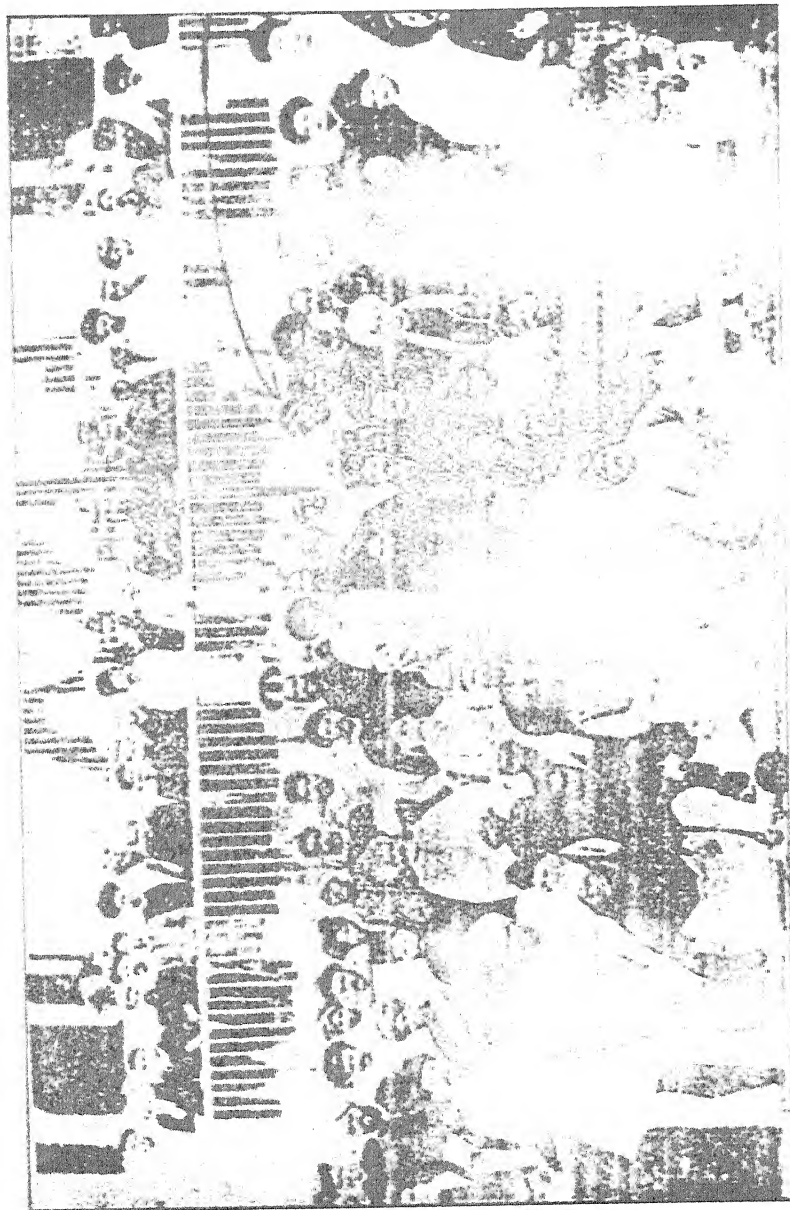
2. Sri Balagangadhara
Tilak

3. Kolachalam
Srinivasa Rao

Photo taken in
May 1905

Sri Kolachalam
Venkata Rao

The First Indian National Congress, 1885

కోలాచలం వెంకటరావు స్వీయచరిత్ర

ఉపోద్ఘాతం

మా తమ్ముడు కె. శ్రీనివాసరావు ప్రియమైన వికైక పుత్రిక సునందని వివాహ విషయంలో మా ఇద్దరిమధ్య అపార్థాలు (1914 మార్చిలో) తలెత్తడంతో నా స్వీయచరిత్ర రాసుకోవలసిన అవసరం కలిగింది. 1913లో నూడుసార్లు అతని కడుపుమీద, ఎదమీద రాచవుండు పొడచూపింది; అయితే కోలుకున్నాడు. 1913 డిసెంబరు నెలలో అతని నాటకకంపెనీ "ది బళ్ళారి సుమనోరమనభ"తో మద్రాసు వెళ్ళి సుమారు రెండునెలలు అక్కడే ఉండిపోయాడు. అక్కడుండగా నూడోసారి రాచవుండు చెవిదగ్గర పొడ సూపింది; అందువల్ల తన జీవితం గురించి భయపడి అప్పటికి పదహారేళ్ళ పైబడిన తన కూతురు వివాహం గూర్చి ఆమెదా పడ్డాడు. మిత్రులద్వారా సంప్రదించి 3, 4వేల రూపాయలు 'వరభల్కం' చారిస్టర్ పి. సుబ్రహ్మణ్యంకు చెల్లించడానికి అంగీకరించి అతని ఆమోదం పొందాడు. బళ్ళారికి తిరిగివచ్చాక పరుసకు చెల్లించే 'వరభల్కం' విషయం తెలుపలేదు; కానీ 1914 ఏప్రిల్ లో కన్యను చూడడానికి బళ్ళారికి వచ్చినప్పుడు సుబ్రహ్మణ్యం మా తమ్మునితో ఆర్థికమైన ఏర్పాటు చేసుకొన్న విషయం తెలిపాడు. అతని కేవిధమైన డబ్బు ఇవ్వడానికి గాని, అతను కన్యకు ఏ విధమైన నగలివ్వడానికిగాని నేను గట్టిగా నా అసమ్మతిని ప్రకటించాను. హిందూ వివాహ పద్ధతి ప్రకారం 'సాలంకృత కన్యాదానం' మేమే వివాహసంబంధమైన అన్ని ఖర్చులు భరిస్తూ చేస్తామని స్పష్టం చేశాను. అతడు అక్షేపించి తప్పుడు విషయాలు చెప్పేవాడని మా తమ్ముడిపై నింపమోపి, కాను ఏ నిర్ణయానికి రాకుండా వెళ్ళిపోయాడు. మా తమ్ముడు చేసిన వాగ్దానాన్ని చెడగొట్టడం వల్ల తన గౌరవం దెబ్బతిన్నదని దాధపడ్డాడు. నేను నీతిబద్ధమైన సంఘసంస్కర్తను గనుక, 'ఆల్ ఇండియా సోషల్ రిఫార్మ్ అసోసియేషన్'కి 1903 డిసెంబర్ నెలలో అధ్యక్షత వహించినవాణ్ణి గనుక నా వాగ్దానం మీద నిలబడ్డాను.

తదనంతరం బర్నంపూర్ చారిస్టర్ పి.సాంబశివరావు అనేవ్యక్తి 1914 మే నెలలో బళ్ళారికి వచ్చి, ఎలాంటి పరిష్కార ప్రయత్నం లేకుండా, నేను చెప్పిన షరతులకు అంగీకరించి, వారంరోజుల లోపలనే సునందనని వివాహ

మాచాడు. ఆ సూతన దంపతులిద్దరూ ఎంతో సంతోష దాంపత్య జీవితం గడుపుతూ, 7 ఏళ్ళలో నలుగురు ఆరోగ్యవంతులైన బిడ్డల్ని కన్నారు. కుటుంబం అమూల్యంగా వద్ద అప్పుగా తెచ్చిన రూ. 1000/- కనిపించలేదని ఈ టెక్నిలోనే రామచంద్ర మా తమ్ముడితో విరోధపడ్డాడు.

ఆ వెనుక 1914 ఆగష్టులో ప్రపంచయుద్ధం ప్రారంభమవడమూ, అదే సంవత్సరం సెప్టెంబర్, అక్టోబర్ నెలల్లో 'ఎమ్మెడన్' అనే నాక అరేబియన్ సీ లోను, డే ఆఫ్ బెంగాల్ లోను చాడులు జరపడం వల్లనూ నామీద అర్థిక మైన ఇబ్బందులు వచ్చిపడ్డాయి. సుమారు రూ. 4 లక్షలు చెల్లించవలసి ఉండగా నా ముఖతాతలు చాలా క్రూరంగా నన్ను పీడించసారంభించారు. కె.వి.ఎస్. రామచంద్ర అండ్ కంపెనీ అనే కుటుంబం పేరుమీదుగా మార్ట్-గేజీ డీడ్లు, ప్రామీసరీనోట్లు ఇవ్వడం వల్ల కొందరు కుటుంబంలోని పెద్దవాళ్ళం దరిపై సూట్లు వేస్తామని చెబించారు.

అనాటి జిల్లాజడ్జి W.W. ఫిలిప్స్ తండ్రిన అపార్థాలవల్ల నేను 1911లో ప్రాక్టీస్ చేయడం మానుకొన్నాను. అందువల్ల బళ్ళారి స్పెన్సింగ్ మిల్లు రూ. 2,60,000/- కొని మిల్లు ప్రాంగణంలోనే నివసిస్తున్నాను; మా తమ్ముడు 1912 నుండి తన వృత్తి వ్యవహారాలు చూసుకోవడం లేదు; ముఖ్యంగా 1913 నుండి, రాజపుండు పాడసూపినప్పటినుండి ఏమీ చేయ వానికి శక్తి చాలలేదు. తానుగూడా వచ్చేసి మిల్లు ప్రాంగణంలోనే నివసిస్తున్నాడు. రామచంద్ర బారిష్టర్ అయినప్పటికీ సివిల్ కేసుల బాధ్యతనుంచి వైదొలగి ఉంటున్నాడు; క్రిమినల్ పనులకు మిక్కిలి ఎక్కువ ఫీజు కావాలనే వాడు. అప్పటికి లక్ష్మీకాంత బి.ఏ; ఎఫ్.ఎల్. పరీక్షలో పాసయ్యాడు; రెండు సార్లు బి.ఎల్. తప్పాడు; అందువల్ల బళ్ళారి మున్సిపల్ హైస్కూల్లో స్కూల్ మాస్టర్ ఉద్యోగంతో సంత్కప్తపడ్డాడు.

వైఎస్.పేర్కొన్న పరిస్థితుల్లో తమ్ముడు శ్రీనివాసరావు కుటుంబం ఎస్టేటులో తన కుమారుల భాగాలపై న రక్షించుకోవచ్చనే భావంతో కుటుంబ విభాగాలు కావాలని కోరుకొన్నాడు. ఏమాత్రం కాదనకుండా, కుటుంబ విభాగానికి అంగీకరించాను; చాలా ఏళ్ళుగా నేను చూస్తున్న కుటుంబం ఎస్టేటు రిజిస్టరు అతని చేతికిచ్చాను; అందులో తల్లిదండ్రులిద్దరి వైపున 200 ఏళ్ళుగా ఉన్నవాళ్ళ వివరాలతో కోలాచలం వంశవృక్షం ఉంది. అందులో కుటుంబ సంబంధి స్థిరాస్తులు, మిల్లు అస్తులు, వివిధ కంపెనీలలోని షేర్లు, లైఫ్ ఇన్సూరెన్స్

పాలసీలు వివరాలు ఉన్నాయి. చాలా దురుపుతో మిల్లును నడపడంలో అప్పులు చేయడం, తీర్చడం అనేవాటిలో తరచు మారుతూ ఉండడంవల్ల డబ్బుకు సంబంధించిన నా దాఖ్యత ఏమేరకు ఎంత అనే వివరాలు రాయలేక పోయాను.

ఏమేర డబ్బుసంబంధి నా దాఖ్యతలున్నాయో తెలియని తమ్ముడు కుటుంబ ఆస్తిపాస్తులను నూడు జాబితాలుగా తయారుచేయ ప్రయత్నించాడు. తనకు రెండింతలు భాగం కావాలని కోరాడు. కారణం తనకు నలుగురు కుమారులున్నారనీ వారికి చదువునందెలు పెట్టించి వివాహాలు చేయవలసి వుందనీ, రామచంద్ర, లక్ష్మీకాంత, భరత్లు విలువైన చదువులు చదివారనీ పెళ్ళిళ్ళుగూడా అయ్యాయని ఒక్క సీనియర్ విభాగంలోని ఒక్క కాంతకు మాత్రమే వివాహం చేయవలసి ఉందనీ తెలిపాడు. నావిభాగం వరకు ఎలాంటి దాఖ్యతలేదు; నేను భార్యవిహీనుణ్ణి; వృద్ధుల దాఖ్యత లేదు. అతను చేసిన విభాగమును లక్ష్మీకాంత, భరత్, రామచంద్ర అంగీకరించరనిపెప్పిచెప్పుకు సంబంధించిన దాఖ్యత నిర్వహణనుగూర్చి ఏమి ఆలోచించావనీ అడిగాను; అలాంటివి ఏమేమి ఉన్నాయో జాబితా ఇమ్మనగా అతనికిచ్చాను. నా న్యాయ దర్శనంగా విభాగాలు చేయమంటే నూడు జాబితాలు ఇచ్చాను. తీసుకొని అంగీకరించకుండా, మార్పులు చేయకుండా జాబితాలు తనదగ్గరే కొన్ని నెలలు ఉంచుకొన్నాడు. 1915 జూన్ లో కుటుంబం ఎస్టేటు తలెత్తకుండా ఒక తుఫాన్ ప్రారంభమైంది; 1912 జూన్ లో రూ. 3,50,000/-లు మిల్లుకు సంబంధించిన స్థిరచరాస్తుల మార్టుగేజ్ కోసం కుటుంబంలోని పెద్దలందరి మిద ఆ డబ్బు రాబట్టుకోవడం కోసం బొంబాయి ఫిమిటీ అసోసియేషన్ వీడ్చి రెండు సూట్లు వేరాడు. మిల్లు ఆస్తిపాస్తులు, కుటుంబం ఆస్తులు, లీమిటెడ్ కంపెనీల లోని షేర్లు ఎన్నో అతనికి పైడ్డ్ ఉన్నవి అన్నింటి నిలువఉన్న వాటివియవల జాబితా సిద్ధంచేయడానికి కమిషనర్లను, రిసీవర్లను అతను పంపించాడు. మా తమ్ముడు శ్రీనివాసరావు కుటుంబ విభజన దావాన్ని వదలిపెట్టి, మాఆస్తులన్నీ అమ్మేసి అయినా బొంబాయి సూట్లను సామరస్య భావంతో పరిష్కరించవలసిందని నన్ను గట్టిగా ప్రార్థించాడు. కుటుంబంలోని నూడు విభాగాలకు లాభదాయకమైన కొత్త జీవితాన్ని ప్రారంభించడానికి మళ్ళీ నా ప్రాక్టీసు మొదలుపెట్టవలసిందనీ, తన అనారోగ్యంవల్ల దలపానతవల్ల తాను ప్రాక్టీసు

చేయలేనందుకు బాధపడుతూ విభాగాల విషయం మానుకొన్నాడు. ఏవిధంగాను అతైర్యపడ పనిలేదని నేనెంతగానో ప్రోత్సహించాను.

నా బొంబాయి ఋణదాతలు షరతులకు అంగీకరించకపోగా నేను వాళ్ళకు వ్యతిరేకంగా వ్యాజ్యం మూలంతోను, అప్పిలేట్ దిశగాను బొంబాయి హైకోర్టులో అత్యంత కష్టంతో నడిపాను; ఆ కోర్టులో కేసులు ఓడిపోగా, ప్రెవీకొన్సిల్ తీసుకెళ్ళడామనుకొన్నాను. ఈ వ్యాజ్యము 1915 జూలై నుంచి 1917 డిశంబర్ దాకా కొనసాగింది; ఇందుకు నాకు రూ.12,000/- ఖర్చుకాగా, నా ఎదుటి వ్యక్తికి (నా శత్రువుకి) కోర్టుకోసం సుమారు రూ. 40,000/- ఖర్చు అయింది. నా కేసులకు కొన్సిల్ ఏర్పాటు చేసుకోక నేనే సొంతంగా పూర్తిగా చేసుకొన్నాను గనుక ఖర్చులు తక్కువ. బొంబాయి హైకోర్టు నియమాల ప్రకారం నేను సలహాదారులను నియమించుకొన్నాను; ద ఫ్రీఫరెరా, దివాన్ అనేవాళ్ళు కేవలం జేబు ఖర్చులతో చేయడానికి అంగీకరించారు. ద ఫ్రీ తక్కిన ఇద్దరు మిత్రుల చొరవవల్ల భిమ్జీ తన అసలు వడ్డీ సుమారు రూ.30,000/- వదలుకొని నా మిల్లులస్తులను రూ.2,70,000/- కు, మిల్లు చరాస్తులను రూ. 1,30,000/- అమ్ముకోడానికి వీలుకల్పించినా, ఆ డబ్బు పుచ్చుకొని నన్ను, మా కుటుంబ సభ్యులను మరింత బాధ్యతనుంచి వదలిపెట్టాడు. భిమ్జీ అప్పులు తీర్చివేసిన వెనుక, స్థానిక ఋణదాతలకు రూ. 1,60,000/- చెల్లించవలసి వచ్చింది; ఇందులో కొంతభాగం నా చరాస్తులను, కుటుంబ స్థిరాస్తులను, లిమిటెడ్ కంపెనీలలోని షేర్లను పెట్టి సుమారు రూ. 80,000/- స్థానిక ఋణాన్ని చెల్లించాను. 1918 ప్రారంభం నుంచి క్రమంగా నా ప్రాక్టీసు మళ్ళీ ప్రారంభించాను; బాల్లో మేధావులైన న్యాయవాదులతో ఉండడంవల్ల 1911 కు ముందులాగా నాకు ఆదాయం రాలేదు. బొంబాయి వ్యాజ్యం పెండింగ్ లో ఉన్న కాలంలో కుటుంబపు ఖర్చులకు తాత్కాలికమైన ఏర్పాట్లతో కుటుంబంలోని నూడు విభాగాలవారు వేర్వేరుగా జీవిస్తూ వచ్చారు. 1918 నుంచి నా వృత్తి ఆదాయం ఎక్కువగానే పెరుగుతూ వచ్చినా నా ఖర్చు తక్కువే. అందువల్ల ఇతర రెండు విభాగాలవారికి, రామచంద్ర దువారా ఖర్చులకు నా ఆదాయం నుంచే సహాయం చేశాను. తమ్ముడు శ్రీనివాసరావు, లక్ష్మీకాంత వాళ్ళ ఆదాయాలను వారే ఉంచుకొన్నారుగాని కుటుంబం నిధిలో కలుపలేదు. వేర్వేరు లెక్కలు చూపిస్తూ,

శ్రీనివాసరావు, రామచంద్ర, లక్ష్మీకాంతల లాభం కోసం నేను నా ఆదాయం నుంచి ఖర్చుపెట్టిన వివరాలను వేర్వేరుగా రాస్తూ వచ్చాను.

1918 ఆగస్టులో స్థానిక ఋణాలు తీర్చడానికి అట్టిపెట్టుకొన్నడబ్బుతో నుమారు ఒక లక్ష రూపాయలతో వార్ ఫండ్ కోసం వినియోగించి తప్పు చేశాడు. కుటుంబంలోని శ్రీపురుషుల పేర్లుమీద వార్ బాండ్లు నా డబ్బుతో కొన్నాడు. ఇందుకోసం మా అధిపత్యంలో ఉన్నవాటికి కోశాధికారులుగా ఉన్న రెండుకంపెనీలు సహపతి ప్రెస్ కంపెనీ లిమిటెడ్, రిప్పన్ ప్రెస్ కంపెనీ లిమిటెడ్కు సంబంధించిన డబ్బు సైతం వినియోగించాడు. అంతేగాక తన వ్యక్తి మానేశాడు; కంపెనీల వార్ బాండ్ల డబ్బు, నా ప్రత్యేకసంపాదనను వినియోగిస్తూ సివిల్ లైన్స్ లో మిక్స్చి దువారా ఖర్చులతో పెద్ద ఇల్లు కట్టించాడు. బ్యారీకర్ వోన్మెంట్ నానుకొని హట్టి గ్రామం వద్ద 1920 నుంచి అధిక భాగం వార్ బాండ్లను అమ్మి ఆ డబ్బుతో డ్రిక్ అండ్ టైల్ ఫ్యాక్టరీ నిర్మించ మొదలుపెట్టాడు. అధిక భనం వెచ్చించి మిషనరీ ఇందుకోసం కొని నిర్మాణం సాగించాడు. అవిధంగా కుటుంబం ఇప్పటివరకు అప్పులదాదానండి చిరుటపడలేదు.

నా అంగీకారంతో బళ్ళారి సబ్ కోర్టులో రూ. 40,000/- స్టాకు బాండ్లను బళ్ళారి ధూరాజీ కృష్ణాజీకి మారితీగా డిపాజిట్ చేశాడు; అందువల్ల ఆ కోర్టునుంచి రూ. 25,200/- మొత్తం పొందాడు. సబ్రిక్ అండ్ టైల్ ఫ్యాక్టరీకి దొరకిన డబ్బంతా ఖర్చుపెట్టి 1920లో బళ్ళారి ఇంపీరియర్ బ్యాంక్ బ్రాంచినుంచి రూ. 40,000/- అప్పుకోసం ప్రయత్నించాడు. కానీ మిథ్యా శ్రేయోధిలావుల చొరవతో ఆ అప్పు పొందలేకపోయాడు. ఆ వెనుక నా అంగీకారంతో తన కొత్త బంగళా, టైల్ ఫ్యాక్టరీ మార్డేగేజ్ చేస్తూ, రూ. 40 వేల వార్ బాండ్ డబ్బు వాపను తీసుకోడానికి బళ్ళారి సబ్ కోర్టులో దరఖాస్తు పెట్టుకొన్నాడు. రామచంద్ర వార్ బాండ్స్ వాపను తీసుకొంటున్నాడనగానే ఇద్దరు ముగ్గురు వకీళ్ళు మాకు కానివాళ్ళు, నా ప్రాక్టీసుకు అనూయ పడేవాళ్ళు మా ఆర్థిక పరిస్థితి అస్థిరంగా ఉందన్న పుకారు లేవదీసి అలజడి రేపారు. మార్డేగేజ్ ఆస్తులవల్ల వార్ బాండ్లు వాపను తీసుకోవడంలో రామచంద్ర విజయం పొందాడు. మొదటిసారి వార్ బాండ్ కై ధరావతు పెట్టిన విషయం గాని, తరువాత స్థిరాస్తులను ప్రత్యామ్నాయంగా పెట్టడంగాని లక్ష్మీకాంత,

భరత, శత్రుఘ్నుల సలహా తీసుకోలేదు; వాళ్ళు బయటివాళ్ళ వల్ల కలవరం పుట్టిందే ఆ వార్తలు విని నాకు. రామచంద్రకు కుటుంబం ఎన్నేటూ విభాగాల కోసం ఉత్తరాలు రాగాయి.

మొట్టమొదట వాళ్ళు 7-10-1921న ఉత్తరం రాశారు. అందులో 24 గంటల లోపల కుటుంబం ఎన్నేటూ విభాగాలు చేయమనీ, లేదా అనుకూల సమాధానం లేకపోతే వాళ్ళు కోర్టుకు వెళ్లతామని భయపెట్టారు.

వాళ్ళు ఉత్తరాలకు గాంతవచనములతో 9-10-1921 సమాధానం పంపించాను; నేను వ్యభుడినయిపోతున్నాననీ, సామరస్యంతో విభాగాలు వెంటనే చేయాలని నేను అడుక్తగా ఉన్నాననీ తెలిపాను; అయితే ఇందులో బయటివారి ప్రమేయం లేదా చొరప ఉందరాదనీ, కారణం నా మరణా సంతకం దీనికి సంబంధించిన భన నష్టంలో వినాశకర వ్యాజ్యాన్ని అపాలన్న కోరిక ఉందనీ తెలిపాను. నేను లక్ష్మీకాంత, శత్రుఘ్ను, రామచంద్ర భరతలకు వేర్వేరుగా తమ విభాగాల ప్రకారం షేర్లు కావాలా అని అడిగాను. వాళ్ళు న్యాయం ప్రకారం విభాగాల జాబితాలు తయారుచేసుకోడానికి వీలుగా కుటుంబం ఎన్నేటూ రిజిస్టరు పంపించాను. తదనంతరం రామచంద్ర అవమాన కరమైన సమాధానం ఇవ్వరిస్తూ వారికి పంపినట్లు తెలుసుకొన్నాను.

నా ఉత్తరానికి 10-10-1921న ఒక్క లక్ష్మీకాంతనుంచి మూత్రమే సమాధానం అందింది. అక్కంత పిత్తప్రేమతో నిండిన భావాలతో తాను ఎంతగానో సంతోషించినట్లు, రాసి దాఖాకరమైన మూటలతో రామచంద్ర దానిన ఉత్తరానికి దాఖపడుతున్నట్లు రాశాడు. అందులోనే మారిన అస్తులు, షేర్లు మొదలైన వాటి జాబితాలను, కుటుంబ యుద్ధాల జాబితాలను పంపించ మని అడిగాడు.

అదేరీతిగా స్వరాస్తులతో కూడిన ఎన్నేటూ రిజిస్టరు, అచ్చుకోవలసిన వాటి జాబితా దసరా వరకు సిద్ధం చేసినదాన్ని 11-10-1921న పంపించాను. ఆ జాబితాలను చూచి వాళ్ళందరికీ గుండె జారిపోయినట్లు తెలిసింది; లక్ష్మీ కాంత 12-10-1921న నాతో ఆరాత్రి ముఖాముఖి మాట్లాడాలని కోరాడు. అదేరీతిగా లక్ష్మీకాంత కోరినట్లుగా ఆ రాత్రి రామచంద్ర, భరత, శత్రుఘ్నుల ఎదుట ముఖాముఖి మాట్లాడము; అస్త్రీకి సంబంధించిన వస్త్రీ సంశయాంశాన్ని వివరించాను; ఆ సమయంలో ఇతరులకు ఋణపద్ధ వివరాలన్నీ ఇచ్చాను.

కంపెనీలలో కుటుంబ సభ్యులకున్న షేర్లవివరాలు, మిత్రుల దినామి వివరాలు రాసుకోమన్నాను; అలాగే ఎవరెవరికి ఏమేరకు అప్పులున్నాయో రాసుకోమన్నాను. బహుశా అప్పుల వివరాలు తెలియకముందే అదేరోజు 12-10-1921న తనకు, తమ్ముళ్ళకు ఆస్తిలో విభాగం ఏర్పరచవలసిందని ఉత్తరం నాకు పంపించాడు.

అప్పుడు వివరాలు చూడక శ్రీతుమ్మ తరువాత ఏమీ రాయకుండా 12-11-1921 వరకు ఆగిపోయాడు. కానీ లక్ష్మీకాంత మాత్రం నా పేర రామచంద్ర, శ్రీతుమ్మల పేర 18-10-1921న ఒక ఉత్తరం పంపించాడు. రూ. 1,93,000/- అప్పుల నుంచి, వాల్ బాంక్ రూ. 40,000/- రూ. 12,000/- చెల్లించని డివిడెండ్లను తగ్గించగా అప్పులు సుమారు రూ. 1,80,000/- లేదా రూ. 1,40,000/- అవుతాయనీ, ప్రతివ్యక్తి హక్కులతో కాకుండా, మూవిభాగం, బైల్ ఫ్యాక్టరీ, బౌన్ హోల్, కొత్తజంగలా మా కోసం ఉంచుకొని అప్పులన్నీ సన్నే తీర్చవలసిందని సలహా ఇచ్చాడు. తరువాత ఉన్న ఆస్తిని మూడు విభాగాలకు సమానంగా మూడు భాగాలుగా విభజించమని కూడా సలహా ఇచ్చాడు. పై విభజన నా కంగీకారం కాకపోతే ఆస్తి, డబ్బునుమారు రూ. 51,250/-లు ఇవ్వవలసిందనీ, అందుకు రిలీజ్ డీడ్ అతను, సోదరుడు ఇస్తామనీ సలహా ఇచ్చాడు.

ఎన్నిసార్లు అడిగినా భరత నుంచి సమాధానం లేదు.

లక్ష్మీకాంతకు ఇది మంచిదిగాదని చెప్పాను. కారణం బౌన్ హోల్, లైబ్రరీ, కస్టోడైన్ హోమ్ అనేవి బ్రహ్మ డీడ్ లోని ఛార్జిక సంస్థలనీ, కానీ సలహాలను, రామచంద్ర, భరత, శ్రీతుమ్మలనుంచి సమాధానాలు అందేదాకా అనిశ్చితంగా ఉంచుకొనని చెప్పాను. అతణ్ణి హెచ్చరించాను కూడా. కుటుంబంలో మైనర్లున్నంతకాలమూ, కుటుంబం ఎట్టేటు మూడు విభాగాలు జాయింటు అస్తిగనుక, పెద్దలిద్దరికి మాత్రమే భాగమివ్వడం నా సొంత సంపాదన పరికారాని తెలిపాను.

27-10-1921న లక్ష్మీకాంత నాకు జాబు రాశాడు; రామచంద్ర 24-10-1921న తనకు ఉత్తరం రాశాడనీ, శ్రీతుమ్మ మౌఖికంగా ఉన్న రీతిలోనే సాగనివ్వవలసిందనీ సలహా ఇచ్చినట్లు జాబులో రాశాడు. ఇలాగే

కొనసాగితే, నష్టపోయేవాడు కానేనని తెల్పాని, కాను వట్టునడలించుకొన్న విషయం వారికి గట్టిగా చెప్పవలసిందనీ కోరాడు.

ఈ విషయంలో భరత, శత్రుఘ్నుల రాతపూర్వకమైన అంగీకారం వస్తేగాని నేనేమీ చేయలేనని తిరస్కరించాను. నేను చాలాసార్లుసూచించాను. అస్తి, అప్పులే ఉత్తమమైన మార్గమనీ, వాళ్ళ అభిప్రాయాలను నాకు తెలుపడానికి మా అన్నదమ్ముల్నిద్దరు ఇంతవరకున్న అస్తులు కొనడానికిగాని, వాటి అభివృద్ధి కోసంగాని పనిచేశారో, అవేరీతిగా అస్తిలో విమూల్రం వాటా కోరుతున్నారో స్పష్టమవుతుందని తెలిపాను.

వాళ్ళెవరివర్గద్వంద్వంబి కూడా ఉత్తరాలు లేవు. కానీ 27-11-1921న శత్రుఘ్న తల్లి ఉత్తరం రాసింది. విభాగాలకోసం అడగడంలో తనకుమారుణ్ణి లక్ష్యీకాంత. భరత మోసగించారనీ, ఒక చెంగుకూరు పెద్దమనిషి తనకుమారుడు త్రీరాములుకు రూ.1,000/- ఇస్తే పిల్లనిస్తాడు గనుక, అడవిచ్చి కుటుంబ యజమానిగా నన్నే ఆ వివాహం చేయవలసిందనీ కోరింది. శత్రుఘ్న గూడా తల్లిలాగే ఉత్తరం వ్రాశాడు. ఆ తల్లిని కలుసుకొని, అమెపేర ఉన్న వార్ బాండ్ రూ. 1,000/- కన్నాపల్కం కోసం ఉపయోగించి, థియేటర్ అదాయం 1920, 21 సం॥లలో సుమారు రూ. 4,000/-లు గృహ అదాయంలో ఇమి కానిది పెళ్ళి ఖర్చులకు ఉపయోగించవలసిందనీ చెప్పాను. స్థానిక ఋణాలను తీర్చడానికి నా దమ్ముగా రామచంద్ర నీ మరణించిన భర్త పేర పెట్టిన వార్ బాండ్ రూ. 5,000/- నాకు వాపసు చేయవలసిందనీ చెప్పాను. ఇంకా ఆమె, ఆమె కుమారుల అంగీకారం లేకపోతే శ్రీనివాసరావు పేరనున్న వార్ బాండ్ దమ్ము రాదని చెప్పాను. ప్రతాపుని ఇంగ్లండు చదువు కోసం దమ్ము అత్యవసరమని వివరించాను. శత్రుఘ్నురావుకు గూడా ఇలాంటి సూచన చేశాను. కానీ, వాళ్ళద్దరూ నా సలహాను పెడచెవిని పెట్టి వట్టిండు కోలేదు.

ఇటు తరువాత కుటుంబ ఎన్నేటు పూర్తిగా నా వ్యక్తిగతంగా పొంతగా సంపాదించిందేనని చూపించాను. తమ పూర్వీకుల అస్త్ర మిక్కిలి తక్కువ పెద్దగా విలువలేనిది. అది నా యీ సంపాదనకు ఏ మూల్రం ఉపయోగించలేదు. వాళ్ళంతా మూర్ఖుల స్వర్గం (Fools Paradise)లో అయినా ఉండాలి. లేదా, సత్యం తెలుసుకొని, ఇదంతా నేను, నా అన్నదమ్ములిద్దరూ ఉమ్మడిగా

ఉమ్మడిగా సంపాదించిన ఆస్తి అని భావిస్తూ అందులోని విభాగాలు కోర్టు
తున్నట్లునిపిస్తుంది. నా బాధార్య గుణాన్ని తెలుసుకొని తమ భవిష్యత్తువిధానం
కోసం దయచేసి ఇవ్వవలసిందని విజ్ఞప్తి చేయకపోతే, చాలా ఘోరమైన
పరిణామాలను ఎదుర్కోవలసి వస్తుంది. పైని వివరించిన దాఖలపైన
పరిస్థితులే నా యీ స్వీయచరిత్రను నాచేత వ్రాయించాయి.

జూలై
2, మార్చి 1922 }

కె. వెంకటరావు

“విశ్వకర్మ విహంగుని ప్రజ్ఞాశాలి”

కోలాచలం వెంకట్రావు

స్వీయచరిత్ర

కోలాచలం వెంకటరావు స్వీయచరిత్ర

పూర్వ జీవితం

మానాయనమ్మ అమ్మమ్మ లందించిన నమాచారం ప్రకారం నేనుపుట్టకముందు మాతండ్రి సేతుపతిశాస్త్రిగారి తండ్రి గంగాధరభట్లుగారు తెలుగు, సంస్కృతం మరాఠీ భాషలలో పండితుడుగా కమలాపురంలో నివసిస్తూ రూ. 300/-లు నిలువ చేసుకొన్నారు. ఆ డబ్బుతో రూ. 50/-లు పెట్టి ఒక మట్టిమిదైనను, కమలాపురం చెరువుకింద సుమారు రెండేకరాల ఇనామ్ మాగాణి భూమిని కొని, అక్కడ ప్రజలకు, హంపీ నివాసులకు, వచ్చిపోయే యాత్రికులకు (పంచాంగం చదివి వినిపిస్తూ), చదువుకొన్న పండితుని హోదాలో ఉండివారు.

నైజాము ప్రాంతంలోని గిడుగుంట గ్రామానికి చెందిన వైదికద్రాహ్మణుని పుత్రిక పెద్దఅచ్చమ్మతో ఆయన వివాహం జరిగింది; వారి ఏకైకపుత్రుడు సేతుపతిశాస్త్రి గారు జన్మించిన వెనుక 50 ఏళ్ళ వయస్సులో మరణించాడు; కాని ఆయన భార్య పెద్ద అచ్చమ్మ చాలాకాలం జీవించి 92వ ఏట మరణించింది. కర్నూలు జిల్లా పెరవలి గ్రామం వెంకటరావు దీక్షితుల నలుగురు కూతుళ్ళలో మొదటి పుత్రికతో మా తండ్రికి వివాహం జరిగింది. వారితండ్రి మరణానంతరం సంస్కృతం, కన్నడం, మరాఠీ భాషలు రాకపోయినా తెలుగు మాత్రమే నేర్చిన సేతుపతి శాస్త్రులు, అనెగొంది దివాను రంగరాజుగారివద్ద ఇమాఖర్దులు వ్రాసే గుమాస్తాగా ఉద్యోగం సంపాదించుకొన్నారు. అనెగొంది నైజాము ప్రభుత్వాధీనంలోని తుంగభద్రానది ఉత్తర దిశలోని అనకట్టపద్దగల చిన్న స్థానిక రాష్ట్రం. అనాడు అనెగొంది రాజుగారికి నెలనెలా బళ్ళారి కలెక్టరాఫీసు ఖజానాలో బ్రిటిషు ప్రభుత్వంచెల్లించే రూ. 1800/- డబ్బు తీసుకొనిరావడానికి ప్రతినెలా దివానుగారు సేతుపతి శాస్త్రుల్ని పంపించేవారు. 1800లోనో, 1801లోనే తుంగభద్రా నదిని సరిహద్దుగా తీసుకొని బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి నైజాము ప్రభుత్వానికి జరిగిన ఒడంబడిక ప్రకారం దక్షిణదిశలోని అనకట్టపద్దగల అనెగొంది భూములను ఆక్రమించుకోవడం వల్ల బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ఈ డబ్బు చెల్లిస్తూ వచ్చింది. మా తండ్రి ప్రతి ఉదయం 7 గం॥ లకు గుర్రంపై అనెగొంది వెళ్ళి మధ్యాహ్నానికి కమలాపురం తిరిగివచ్చేవారు. అదే రీతిగా ప్రతినెలా బళ్ళారికి పోయివచ్చేవారు.

నేను కమలాపురం పాత ఇంటిలోనే సౌమ్యనామ సంవత్సర ఫాల్గుణ బహుళవిదియ, గురువారం (28-2-1850) జన్మించాను. మా తల్లి దండ్రులకు నేను ఐదవ చిత్తను. తక్కిన నలుగురిలో నేను పుట్టేసరికి మొదటి సంతానం 11 ఏండ్ల వెంకటరామయ్య, రెండు- ఎనిమిదేళ్ళ లక్ష్మమ్మ, మూడు, నాలుగు- మగ, అడవిల్లలు మరణించారు. నేను పుట్టేసరికి ఇద్దరు వితంతువులు మా నాయనమ్మ- సుబ్బమ్మ, అమ్మమ్మ- పెరవలి వెంకమ్మ మా ఇంట జీవిస్తూ ఉండేవారు. సహనంలేని మా నాయనమ్మ కోడలు అన్నిపనులు తనకు చేయాలని అమ్మతో సేవ చేయించుకొనేది; అమ్మమ్మ రోగిష్టి; అయినా కుట్టు, అల్లికలు బాగా నేర్చినవ్యక్తి. మేమందరమూ కమలాపురం ఈనామే భూమిమీద వచ్చే ఆదాయంతోను, మా తండ్రి జీతంతోను జీవించేవాళ్ళం. ఆ విధంగా మా అమ్మ మైలు దూరంలోని చెరువునుంచి మంచినీళ్ళు తెచ్చి, రోజు ఐట్టలుతికి, ఒక అవు, గేదెలను మేపి, పాలుతీసి, రోజుకు రెండుసార్లు వండివార్చి అన్నిపనులు చేసేది. ఆ ముసలివాళ్ళు ఏమాత్రం సహాయం చేసేవారు కాదు. మొత్తం ఆదాయమంతా కలిపి రూ. 200/- కంటే తక్కువే అయినా, గింజలు, ఇతర జీవితావసరమైన వస్తువుల ధరలు తక్కువ, వైగా లోటల్లో కూరగాయలు అడిగి తెచ్చుకోవడం వల్ల, పొదుపుగా గడవడం వల్ల కుటుంబం కొనసాగింది. వల్లెటూళ్ళో అవసరమైనంత మేరకు కుటుంబాన్నంతా మిక్కిలి పొదుపరితనంతో గడిపేవారు.

1851 మేనెలలో ఒక రోజు కురిసిన కుంభవృష్టితో పెద్దదారోజీ చెరువులోపాటు సమీపమందలి మరికొన్ని చెరువులు తెగిపోయి వరదలవల్ల అనేక గ్రామాలు నాశనమయ్యాయి. కమలాపురంలోని మా ఇల్లేగాక ఇతర నివాసుల ఇళ్ళ పూర్తి నేలమట్టమై దుఃఖాన్ని మిగిల్చాయి. కమలాపురం సైతం తెగి పోవడంతో. అందువల్ల అనెగొంది దగ్గరలోని నింబపూరులోని మంటపాల్లోకి తరలించడం జరిగింది. మా పాత ఇల్లు నేలమట్టం కాగా అదే స్థలంలోనే అనెగొంది రాజాగారివల్ల సంపాదించిన బలమైన స్తంభాలు, అడవి వాసాలతో రాయిమట్టితో కొత్తఇల్లు నిర్మాణం జరిగింది. ఇది 1854లో పూర్తిఅయింది. 1857లో పెద్ద పిపాయి పీకూరీ (స్కూటిసీ) ఈ దేశంలో అంగ్లప్రభుత్వాన్ని నాశనం చేస్తుందా అన్న భయాన్ని రేపింది. ఉత్తర భారతదేశంలో ప్రారంభమైన సిపాయి మ్యూటినీని అణచివేళాక 1858 మే లో ధార్వాడ జిల్లాలో ముంద్రానికి భీమరావు తిరుగుబాటు చేశాడు. భీమరావు నైన్యాలు 'కొప్పాల్'

వశం చేసుకొని హెన్రీపేట మీదుగా ముందుకు సాగి బళ్ళారికి వెళ్ళి అక్కడ ప్రభుత్వ భవనాను చూచుకొని, తన శత్రువులైన కలెక్టర్ అతని దివాన్ నీలకంఠరావును జయించి వశపరచుకోడానికి ప్రయత్నం జరిగింది. 1857, 1858లలో జరిగిన సిపాయి మ్యూటీని, ముంద్రగి ఛీమారావు తిరుగుబాటు తరువాత బళ్ళారిలోని గొప్ప కంటోన్మెంటు స్టేషన్లోని సైన్యాలను తుంగ భద్రా నది కుడి అనకట్టును దక్షిణంవరకు వదానికి ధార్వాడ, బళ్ళారి, కర్నూలు జిల్లాలలోని అనేక వేటియల, ముఘుల అంతఃపురాలను శోధించడానికి ఉపయోగించారు. తుంగభద్రా నది దాటడానికి అవకాశం లేకపోవడంతో మా తండ్రి ఉద్యోగం ఆనెగొంది రాష్ట్రంలో ఉండిపోయింది; కుటుంబ నిర్వహణ కష్టతరమైంది. అప్పటికే ముగ్గురు పిల్లలు వెంకమ్మ, సీతమ్మ, గిరమ్మల్ని సైతం భరించవలసి వచ్చింది.

1858లో మా తండ్రి తన జ్యేష్ఠపుత్రుడు వెంకటరామప్ప వివాహం బళ్ళారి సమీపంలోని కోలగో గ్రామం కోనప్ప పుత్రిక చిన్న అచ్చమ్మతో జరిపించారు. ఈ వివాహానికి వచ్చిన బళ్ళారిలో ప్రసిద్ధ సంప్రద్యను తిన్నవేలి కుమారస్వామయ్య గారు, ఈ వివాహ సందర్భంలోనే వారి పెత్తండ్రి పదహారేళ్ళ యువకుడు తిన్నవేలి సుబ్బారావుకు మా అక్క లక్ష్మమ్మతో పెళ్ళి కుదుర్చుకొన్నారు. సుబ్బారావు ఐదవ తరగతి ఇంగ్లీషు చదువులు చదువుతూ ఉండేవాడు. ఆ వివాహం 1859 ఫిబ్రవరి, మాఘమాసంలో అత్యంత వైభవోపేతంగా కుమారస్వామయ్య గారు జరిపించారు.

1857, 1858 సం॥ల కష్టసమయంలో ఆనెగొంది రాష్ట్రం దివాన్ రంగరాజుగారి వద్ద ఉండే ఆయుర్వేదం, యునాని వైద్యులనుంచి ఆనాడు పేరెన్నికగన్న మందుమాత్రలు మాతండ్రి చాలాసంపాదించారు. మా చాయాది రామశాస్త్రితో కలిసి మా తండ్రి ఆ మాత్రలతో కమలాపురం, హంపీ, పరిసర ప్రాంతాలలో వ్యాపారం చేసి కొంత ఆదాయం సంపాదిస్తూ ఉండేవారు. ఈ సమయంలోనే మా అన్నయ్య చదువు వదిలిపెట్టి ఆరోజులలో ఎంతో వైభవోపేతంగా 15, 20 రోజులపాటు జరిగే హంపీ రథోత్సవ సమయంలో పేకాట ప్రారంభించి అతరువాత ఆనెగొంది. హెన్రీపేట, తదితరముఖ్యపట్టణాల్లో జరిగే రథోత్సవాల సమయంలోను పేకాటలోనే ఉండిపోయాడు. ఉత్తర సర్కారు జిల్లాలనుంచి వచ్చిన రాఘవయ్య గారి తెలుగు బడిలో నన్ను చేర్చారు

దీనిని నింగరాచార్లు గారి పుత్రులను, అల్లుళ్ళను తెలుగు చదివించడానికి ప్రత్యేకంగా నియమించారు. పగలంతా ఎక్కువ సమయం చూమిడికాయలు, ఇతరమైన పండ్లతోటలోని పండ్లు, చెరుకుగడలు వొంగిలింబే పల్లెటూరి పోకీరి కుర్రాళ్ళతో చేరడంలో చదువు నాకేమీ అబ్బలేదు. మా చదువును గురించి పట్టించుకొనేవాళ్ళు లేరు. ఎప్పుడైనా పోకీరిగా తిరుగుతున్నప్పుడు మా తండ్రి చూస్తే తన్నుతూ ఉండేవారు. కానీ పెద్దవాళ్ళు మా అమ్మ, నాయనమ్మ, అమ్మమ్మలు నన్ను వెనకేసుకొని వచ్చేవారు. చాంతో మేము చాలా చెడి పోయాము.

మా అక్కలమ్మమ్మ వివాహం తిన్నవేలి సుబ్బారావుగారితో జరిగిన తరువాత తిన్నవేలి కుమారస్వామయ్యగారు, తమ కుమారుడు సోమసుందర రావు, తమ్ముడి కుమారుడు తిన్నవేలి వెంకటరావు, తమ పనికత్తె కుమారుడు హనుమంతప్పలతో నాకు తిరుపతిలో ఉపనయనాలు చేయించాలని వైభవోపేతంగా ఒక యాత్రను రూపొందించారు. సాంధూరు రాజాగారి సుమారు 20, 25 ఎకరలండ్లు, రెండు పల్లకీలు, రెండు ఒంటెలు, అరు గుర్రాలతో కూడిన పటాలంతో యాత్ర 1860 అక్టోబర్ లో బళ్ళారి నుంచి ప్రారంభమై బండి దాటలో శ్రమతో ప్రయాణంచేసి ఇరవై నాలుగు రోజులకు తిరుపతి చేరాము. (ఆ రోజుల్లో మంచి రైల్వే, రోడ్లరవాణా సౌకర్యం బళ్ళారి-తిరుపతి మధ్య లేదు.) ఆ ప్రయాణంలో ఎన్నో ప్రమాదాలు, పలువురు పలురోగాలకు గురైనా మరణాలు మాత్రం లేవు. ఈ బృందమంతా తిరుపతిలో ఒక నెలకు పైగా ఉన్నప్పుడు చాలామంది జ్వరాలతో, మలేరియాతో బాధపడుతూండగా ఒక వంటవాడు, ఇద్దరు పనివాళ్ళు మరణించారు. అదేసమయంలో మా తండ్రి ప్రమాదవశాత్తు రోగుగ్రస్తుడయి నూడునెలలు మంచం పట్టగా మా అమ్మ అత్యంత జాగ్రూకతతో సేవచేసి మా నాన్న ప్రాణాన్ని నిలబెట్టింది. అప్పుడు చిత్తూరు జిల్లా మున్సిఫ్ అయిన పడసాల సుబ్బారావు గారు ప్రసీద్ధిగాంచిన సంపద, పలుకుబడిగల అధికారి. వారి అహ్వానంతో కుమారస్వామయ్య తన బృందంతో చిత్తూరువెళ్ళి వారి జ్యేష్ఠపుత్రిక వెంకటసుబ్బమ్మ మేనల్లుడు సాంబమూర్తి వివాహానికి హాజరై వచ్చారు. వారి నిర్బంధంతో మేమందరం నూడు వారాలపాటు ఉండిపోవలసివచ్చింది. చాలామంది మలేరియాజ్వరంతో విరోచనాలతో బాధపడుతూ ఉండడం వల్ల. మా తండ్రిగూడా బాగులేక తీవ్రంగా బాధపడ్డారు.

అక్కడే పడసాల సుబ్బారావుగారి ద్వితీయ పుత్రిక తొమ్మిదేళ్ళ జానకమ్మకు కుమారస్వామయ్యగారి ఏకైక పుత్రుడు పదకొండేండ్ల సోమ సుందరరావుకిచ్చి వివాహం చేసేట్లు నిశ్చయించబడింది. మేమందరం బండి బాటగుండా చిత్తూరునుంచి బళ్ళారికి మూడు వారాలపాటు ప్రయాణంచేసి, సమయానికి తగిన భోజనాలు లేక, తాగడానికి సరైన మంచినీళ్ళు లేక నానా అవస్థలకు గురై తిరిగివచ్చాము. బళ్ళారినుంచి తిరువతేకి, అక్కడినుంచి చిత్తూరుకు, అక్కడనుంచి బళ్ళారికి చాలావరకు రాత్రిపూట సుమారు రోజుకు 12, 13 మైళ్ళు ప్రయాణం చేయడంవల్ల అందరి ఆరోగ్యాలు పాడయి పోయాయి. బళ్ళారిచేరిన తరువాత కొన్ని నెలలపాటు విశ్రాంతికోసం అందరం కమలాపురం వెళ్ళిపోయాము; మా నాయనమ్మ, అమ్మమ్మ, కర్నూలుజిల్లా మెట్టుపల్లినుంచి మూర్ధువయిన భర్త సుబ్బయ్యతో వచ్చిన మా పిన్ని (మా అమ్మ చెల్లెలు) వాళ్ళ గృహ వైద్యసేవలందుకొన్నాము. మేమందరమూ రోగాలు రొప్పులనుంచి తేరుకొన్నామో లేదో కుమారస్వామయ్యగారు ఆదోనికి రావలసిందని ఆహ్వానం పంపారు. (ఆదోనికి పడసాల సుబ్బారావుగారు చిత్తూరునుంచి జిల్లా మున్సిఫ్ గా బదిలీ అయ్యారు.) అక్కడ సుబ్బారావుగారి కుమారుడు రామస్వామి వివాహం మద్రాసునకువచ్చి వెంకటసుబ్బయ్యతోను వారి కుమార్తె జానకమ్మతో సోమసుందరరావు వివాహమూ జరిగేనాటికి మేము హాజరు కావలసి ఉంది. ఈ వివాహాలు సైతం ఎంతో వైభవోపేతంగా సమాజంలో ప్రఖ్యాతిగడించేలా జరిగాయి. ఈ సందర్భంలోనే ముందే వివాహమైన వెంకటసుబ్బయ్య సాంబమూర్తులకు శోభనం జరిపారు. వారిద్దరు ఇష్టపడక దెబ్బలాడుకొన్నారు. అనందమయం కావలసిన వారి దాంపత్య జీవితం ఏమాత్రం అవకాశం లేకుండా పాడయిపోయింది. వాళ్ళు సుమారు యాభై ఏళ్ళు ఒకే ఇంటిలో నివసిస్తున్నప్పటికీ ఒక్కనాడైనా దాంపత్యజీవితానికి నోచుకోలేదు.

ఆదోనిలో కుమారుని వివాహం జరిగిన కొన్ని నెలలకు కుమారస్వామి గారి భార్య భాగమ్మ మరణించగా 1861లో మాచెల్లెలు వెంకమ్మను వివాహం మాడారు. ఆమె 1862 నుంచి భర్తతో కాపురం చేయవారంబించింది.

మా చెల్లెలు వెంకమ్మ పెళ్ళి జరిగేనాటికి నాకు పన్నెండేండ్లు వచ్చినా మొదటి తరగతి వాచకం చదువను, పన్నెండు ఎక్కాలను వల్లించునుగానీ నాకు రాలేదు; రెండంకెల కూడికలు, తీసివేతలు సైతం నేర్వలేకపోయాను.

మలాపురంలో నా హోదా అలవాట్లకు, దుష్ట సహవాసానికి విసిగిపోయిన మా అమ్మానాన్నలు, అన్నయ్య, 1863 ప్రారంభంనుంచి నన్ను బళ్ళారిలో కుమారస్వామయ్య గారింటికి పంపించి వారి ఆధీనంలో ఉంచారు. రథం వీధిలో వారి సోదరుని ఇంటిదగ్గరలోనే వీరి తెలుగుబడి ఉండేది. అందులోని అర్జులయిన రామయ్య, కృష్ణయ్యలనే పండితులవద్ద కుమారస్వామయ్యగారి కుమారుడు సోమసుందరరావు, వారి మేనల్లుడు వేంకటరావు చదువుతూ ఉండే వారు; అలాగే వారి బంధువు లక్ష్మణరావు వద్ద ఇంగ్లీషు ప్రాథమిక పాఠాలు నేర్చుకొనేవారు. పై పండితులు ఇద్దరిలో ఒకరు సాయంత్రం సుమారు ఏడు గంటల సమయంలో వారింటికివచ్చి ముద్రిత గ్రంథాలనుంచిగానీ, తాటి యాకులనుంచి గానీ రామాయణ, భారతాలలో కొన్ని పుటలు చదివించేవారు. బళ్ళారిలో నాలో కనిపించిన క్రూరజంతు లక్షణాలను తగ్గించి సాధువు చేయడానికి ప్రయత్నాలు సాగాయి. నేను పారిపోకుండా ఉండడానికి గొలుసులతో కట్టివేసి వీధిబడికి గొలుసుతోనే పంపించేవారు. నన్నీవిధంగా కొన్ని నెలలు ప్రవర్తించడంతో తోటి విద్యార్థులు నన్నవమానకరంగా తిరస్కరించడం వల్ల, సున్నితంగా అవమానాన్ని గుర్తించాను; నేను బుద్ధిమంతుడిని కావడానికి కుటుంబంలోని ఆ ఇద్దరు చిన్నవాళ్ళతో సమానంగా చదువుకోడానికి నన్ను ప్రేరేపించింది. ఆ ఇద్దరు మూడు నాలుగేళ్ళలో నేర్చుకొనే చదువు నేను విడెనిమిది నెలల్లో నేర్చుకొన్నాను. ఆ ఇద్దరు బాలురు ఒక బండిలో కోటలోని ప్రొవిన్సియల్ కాలేజీలో కింది తరగతులు చదవడానికి వెళ్ళవస్తుండగా నన్ను మాత్రం ఇంగ్లీషు స్కూలుకు పంపేవారుకాదు. అందువల్ల లాలాకమాన్ లోని మహమ్మదీయరెసిడెంట్ వద్ద మొదటివాచకంలో కొన్నిపాఠాలు భాషాపదజాలం అలవరచుకొన్నాను. (తెలుగుబడిలో ఆనాడు సామాన్యంగా నేర్పించే అమర కోశం వల్లెవోను.)

1863 మే నెలనుంచి ఆ ఇద్దరు బాలురతోపాటు బడికి వెళ్ళడానికి అనుమతించారు. ఆ ఇద్దరు ఇంగ్లీషులో పంపాదించిన సామర్థ్యాన్ని సాధించడానికి నేను రాత్రిపూటబళ్ళారిపరిసరాలకు అధిపతులయిన తండ్రి, పినతండ్రుల కుమారుడు మోహన్ లాల్ వద్ద చదువుతూండేవాడిని. (బళ్ళారిలో కొంతభాగం టౌంట్ బండ్ కింద పెద్ద పండ్లతోట లాలాకమాన్ అని వ్యవహరించబడేది.) 1863, 1864లలో గట్టి పట్టుదలతో తెలుగు, ఇంగ్లీషు చదవడంవల్ల మూడోతరగతి చేరుకొన్నాను. కానీ ఆ ఇద్దరు మాత్రం నాలుగో తరగతి

మొదటిభాగంలోనే హ్రీవిన్సయల్ కాలేజీలో చదువుతూండేవారు. (ఆ రోజుల్లో అప్పటికి క్లాసులను తరగతులనేవారు కాదు.)

1864 ఏప్రిల్ నెలలో మారుడా చెల్లెలు వివాహం కోలగల్ కోనప్ప కుమారుడు తిమ్మప్పతో జరిగింది. కానీ ఆమె వివాహసంతరం కొన్ని నెలలకే మరణించింది.

దురదృష్టవశాత్తు రక్తాక్షి నామ సంవత్సర మాఘశుక్ల తదియ (30-1-1865) నాడు కమలాపురంలో మా తండ్రి మరణంతో నాచదువుకు ఆటంకం కలిగింది. మా తండ్రి అంత్యక్రియలు కమలాపురంలో పూర్తైచేసి వెంటనే రావడానికి అనాటి ప్రిన్సిపాల్ హెచ్. కేజ్ గారు నాకు పదిరోజులు సెలవు మంజూరు చేశారు. నేను వెళ్ళానుగాని పదిరోజుల లోపల తిరిగి రాలేక పోయాను. ఇచ్చిన సెలవుకంటే వారం రోజులు ఎక్కువ ఉరిలో ఉండి పోవడంవల్ల స్కూల్లో మళ్ళీ చేరనివ్వలేదు. అందువల్ల నా ట్రైనేజీ టీచర్ మోహన్ లాల్ చదువుతూన్న లండన్ మిషన్ హైస్కూల్లో ఆరో తరగతిలో చేరాను. 1865 చివరివరకు అక్కడే నా చదువు కొనసాగించాను. కమలాపురంలో 15-4-1865 నాడు మా అన్నగారి భార్య కలరావల్ల మరణించగా కొద్దిగా మళ్ళీ నా చదువుకు ఆటంకం కలిగింది.

1866 జనవరి ప్రారంభంలో మళ్ళీ హ్రీవిన్సయల్ కాలేజీలో ప్రవేశానికై వెళ్ళాను. అక్కడ ప్రిన్సిపాల్ కేజ్ గారు జామెంటీ, అశ్రీబ్రా, లెక్కలు (కేజ్ గారికి పెద్దగా తెలియదు.) పరీక్షించి, నా సమాధానాలతో సంతృప్తి పడ్డారు. కానీ నేను వెనుకబడిన ఇంగ్లీషు పరీక్షించలేదు. నన్ను ఆరవతరగతి (మెట్రిక్యులేషన్ క్లాస్)లో చేర్పించారు. కానీ నన్ను చదివిస్తూన్న కుమార స్వామయ్యగారి కుమారుడు, మేనల్లుడు ఇందులోనే చదువుతున్నారు. ఆరో తరగతి నాలోటివిద్యార్థులు పి. రామారావు, టి. రామారావు, పి. రామస్వామి అయ్య, రామచార్లు, మరో ఇద్దరు చురుకైన విద్యార్థులు. ఆ క్లాసులో నన్ను చేర్చినందుకు వాళ్లు నన్ను ఆటపట్టించేవాళ్లు. శ్రీయుతులు రఘునాథరావుగారు (ప్రభుత్వ సెక్రటరీ దివాన్ బహదూర్ రామచంద్రరావుగారి తండ్రి) ఇంగ్లండ్ను తిరిగివచ్చిన మేధావి, ఏ. జయరామయ్యగారు నన్ను అయిదో తరగతిలో చేర్చాలని పట్టుపట్టారు. కానీ కేజ్ గారు దాన్ని లెక్కచేయక నిజాయితీతో చదివి నా ఇంగ్లీషు నభివృద్ధి చేసుకొమ్మని ప్రోత్సహించారు. అందువల్ల నేను

రాత్రికి 3, 4 గంటలు ప్రత్యేకించి నా డ్రైవేర్ టీవర్ మోహన్లాల్ వద్ద తపననారంభించాను. అయిన తన క్లాసు పుస్తకాలన్నీ నాకిచ్చారు. 1866 సంవత్సరం మూడోవారంలో ప్రాథమిక పరీక్షలు జరిగాయి. లెక్కల్లో మంచి మార్కులు రాగా, ఇండియా ఇంగ్లీషు చరిత్రలలోను, జాగ్రఫీలోను సాధారణ మార్కులు, ఇంగ్లీషులో మాత్రం తక్కువ మార్కులు వచ్చాయి. అయినప్పటికీ మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షలు వ్రాయడానికి అనుమతిచ్చారు. ఈ స్కూల్లోను అవిశేయంగా, పోకిరి కుర్రాడని నన్ను తక్కువగా చూసేవాళ్ళు.

1866 డిసెంబర్ 15 ప్రాంతం పరీక్షకాలంలో మొదటిరోజు ఉదయమే ఇంగ్లీషు, గ్రామర్, కాంపోజిషన్ పరీక్షలు ప్రారంభమయ్యాయి. అదేకాలేజీ అధ్యాపకులు పరీక్షా పర్వవేక్షకులుగా ఉండి పర్వవేక్షణ సరిగా చేయక నా తప్పిదాన్ని గ్రహించకపోవడంవల్ల నేను వ్యాఖ్యానంతో కూడిన ఇంగ్లీషు రీడర్ నుంచి తొన్నీ పుస్తకం చించుకొని వాటినుంచి సమాధానాలు కాపీచేసి పరీక్ష బాగా రాశాను. పిమ్మట నేను ఉదయం ఐదేళ్ళు పుస్తకాలనుంచి కాపీచేసి సమాధానాలు రాసినట్లు తెలుసుకొని మధ్యాహ్నం పరీక్షలో నన్ను పట్టుకోవాలని తీవ్రంగా ప్రయత్నించారు. ఆ మధ్యాహ్నంనూ, తరువాత నాలుగింజాలు తదితర విషయాలు నేను బాగా చదువుకొన్నందువల్ల నన్ను పట్టుకొనే అవకాశమే వారికివ్వలేదు. పి. రామారావు, రామస్వామిఅయ్యలతోపాటు 15 మంది 1st క్లాసులో ఉత్తీర్ణులయ్యారు. వీరిద్దరికీ నెలకు రూ. 15/-లు స్కాలర్షిప్లు వచ్చేవి. నేను సెకండ్ క్లాసులో 16వ వాడుగా మెట్రిక్యులేషన్ లో ఉత్తీర్ణుడనయ్యాను. ఆ సంవత్సరం ప్రెసిడెన్సీలో 250 మందిలో బళ్ళారి కాలేజీనుంచి ప్రతిభగల ఏడుగురు మాత్రమే మెట్రిక్ లో ఉత్తీర్ణులయ్యారు.

మొదటిరోజు ఎఫ్.వి. క్లాసులో చేరి సంవత్సరంపాటు చదువుకొన్నాము. 1867 డిసెంబర్ లో జరిగిన పరీక్షలు వ్రాశాము. సెకండ్ క్లాసులో విజయవంతంగా ఉత్తీర్ణుడనయ్యాను. ఈ పరీక్షలో నేనేమీ కానిపని చేయలేదు.

నన్ను పోషిస్తున్న కుమారస్వామయ్య గారి కుమారుడు సోమసుందరావు వెనుకబడిపోయి 1867లో మెట్రిక్యులేషన్ క్లాసులో చేరాడు. వారి మేనల్లుడు వెంకటరావు 1866లోనే మద్రాసులో పెళ్ళి చేసుకొని బళ్ళారి వదలిపెట్టి అక్కడే ఉండిపోయాడు.

అన్నవేలి కుమారస్వామయ్యగారి కుటుంబ వ్యవహారాలు

కుమారస్వామయ్యగారి సంరక్షణలో నేను అయిదు సంవత్సరాలు ఉండడంవల్ల వారి కుటుంబ వ్యవహారాలన్నీ పూర్తిగా నాకు దాగా తెలుసు. వారికి అప్పయ్య అనే అన్నగారు, నరసయ్య అనే మేనమామ ఉండేవారు. నరసయ్య కౌలుబజారు కొత్తాల్ (మిలిటరీ ఇన్స్పెక్టర్)గా ఉండేవారు. కౌలు బజారు సుమారు 1859 వరకు మిలిటరీ అధీనంలోనే ఉండేది. ఆయన కఠినమైన అధికారి. అందుకే నగర పరిసరాలను పూర్తిగా తన అధికారంలో ఉంచుకొన్నాడు. ఆయన భగవద్వక్త గలవాడు గనుకనే కౌలు బజారుమధ్య చాలా ఖర్చుపెట్టి ఈశ్వరాలయమూ, పెద్దదావి, సత్రమూ, రెండుమండపాలు (దేవాలయ సేవకుల నివాసం కోసం) దానభర్యాలకై కట్టించారు. ఇందుకు కంటోన్మెంటులోని మిలిటరీ భవనాల నిర్మాణం కోసం నియమించిన కూలీల సహాయం తీసుకొన్నారు. తన సొంతానికి లక్కడ ఒక ఇల్లుకూడా కట్టుకొన్నారు. పెద్దమనిషి నరసయ్యగారు, చెల్లూరు అవోనిజిల్లామున్సిఫ్ పడసాల సుద్దారావుగారు నిజాయితీపరులు కాదు. మిక్కిలి ఎక్కువగా ఇరువర్గాలనుంచి లంచాలు తీసుకొంటూ ఎవరి కనుకూలమవుతుందో ఏ ఒక్కరికి వాగ్దానం చేయకుండా, న్యాయమెక్కడో సత్యం తెలిసే చివరిదాకా రెండువర్గాల వారికి చెప్పేవారుకాదు. కేసుల్ని న్యాయబద్ధంగా నిర్ణయించి, సరైన పార్టీనుంచి లంచాలు పుచ్చుకొనేవారు. ఆయనప్పటికి ఈ చెడుమార్గాల్లో సంపాదించిన ధనం అత్యధికభాగం దైవకార్యాలకు, దానభర్యాలకు ఖర్చుపెట్టేవారు. నరసయ్యగారికి ద్వితీయకళత్రం సుబ్బమ్మకు సుద్దారావు, వెంటరావు అనే ఇద్దరు పుత్రులుండేవారు; ఆయన సుమారు 1859 ప్రాంతంలో మరణించారు. కుమారస్వామయ్యగారు తమ బ్రాన్ షేటలోని ఇంటిలో పై ఇద్దరు పిల్లలను పెంచి చదివించారు. కుమారస్వామయ్యగారికి అప్పయ్యగారికి కలిపి ఉమ్మడిగా ఒక లక్ష రూపాయలు నగదు, ఒక పెద్ద భవనమూ బ్రాన్ షేటలో రథం వీధి కెదురుగా ఉండేవి. (ఇప్పుడు కెమిస్ట్ తిన్నవేలి సుద్దారావు, అతని ఇద్దరు కుమారులలో తరువాత ఇంటికి ఉత్తరాన నాలుగుపాపులు నిర్మించిఉన్నాడు.) 1852లో కాబోలు విభాగాలు కాగా కుమారస్వామయ్యగారి వంతుకి 50వేల రూపాయల నగదు, ఇంగారు నగలు వచ్చాయి. ఆయన ఆ కుటుంబానికి చెందిన పెద్ద గృహానికి దక్షిణంవైపు పెద్దభవనం నిర్మించారు. (ప్రస్తుతం

ఇందులో గోల్కొండ క్రీష్ణప్ప కుటుంబం ఉంటుంది.) వాస్తవమైన బ్రాస్ పేట రోడ్డాల్ రూపంవల్ల సంపన్నులందరూ ఎంతగానో గౌరవించేవారు; దుష్టులు భయంతో మూలంగా ఉండేవారు. అయినా త్రాగుడుకు దాసుడై ఒక బైరాగి స్త్రీని ఉంచుకొన్నాడు. అవిడవల్ల కలిగిన కూతురునిచ్చి అనాటి సాండ్వారు రాజాగారికి వివాహం వైభవోపేతంగా చేసి తన ఇంటికి తూర్పునగల ఇంటిని బహుమతిగా ఇచ్చారు. (తననంతరం కుమారస్వామయ్యగారు కొన్నారు. వారి పుత్రుడు సోమసుందరరావుప్రసర్పించారు. ప్రస్తుతం అడి ఎన్. గోవిందప్పకు అమ్మేశారు.) కుమారస్వామయ్యగారు బాగా చదువుకొన్నవారు; దైవభక్తిపరులు; చార్మికజేత్త. తాని తను సంపదను పెద్దదిగా చేసుకోకపోయినా ఉన్నదాన్ని రక్షించుకోవాలి అని వివాహరూపా చేయి సమర్థుడు కాడు; శారీరకంగా బలహీనుడు, ఒడ్డుపొడుగు గాక పొట్టివాడు; అయితే మిక్కిలి సున్నితమయిన మనస్సుగలవాడు; తమ జ్ఞానం ముఖ్యం. సంపద, సంఘంలో గౌరవం. వారు క్రీష్ణభోజం కలవారు. హిందూస్మృతుల ననుసరించి (న స్త్రీ స్వాతంత్ర్య మర్హత) స్త్రీలందరినీ వారికి మంచి అభిప్రాయం లేదు; స్త్రీవిద్య సంగీకరించలేదు. తనవంతుకు వచ్చిన సంపదను, భదన నిర్మాణానికి, తిరుపతియాత్రకు చిత్తూరు మొదలైన ప్రదేశాల ప్రయాణాలకు హారతి కర్పూరంలా ఖర్చు పెట్టేవారు. అపకృష్టవస్తు వారి అన్న అప్పయ్య సంతానంలేని వింతతువును వదిలి 1857లో మరణించాడు. కుమారస్వామయ్యగారు అవిడను బుజ్జగించి ఆ చచ్చుతాకూడా తన వశం చేసుకొన్నారు. ఈ డబ్బుతో 1861లో తన మేనల్లుడి వివాహమూ, 1863లో తనకుమారుడు సోమసుందరం వివాహమూ రంగరంగవైభవంగా జరిపించారు. తన కుటుంబ గౌరవాన్ని నిలబెట్టుకోవడం కోసం తన మొదటిభార్య అన్నలు-పైడి నన్నయ్య, లక్ష్మీనరసప్పలకు కుదుప పెట్టడానికిగాని అమ్మడానికి బంగారు నగలు ఇచ్చేవారు. తరువాత ఆయనను మోసగించి వారే భనవంతులైపోయారు. కుమారస్వామయ్యగారు మా అక్క వెంకమ్మను వివాహమాడినప్పుడు సుబ్బారావు U.C.S. పరీక్షలో ఉత్తీర్ణుడయ్యాడు. ఈ చదువు అరోజుల్లో రెవెన్యూ, న్యాయశాఖల్లో ఉన్నతఉద్యోగ నియామకానికి అర్హతగా భావించేవారు. సుబ్బారావు ఇంగ్లీషు పాండిత్యంతో పాటు చక్కగా రాయగల సమర్థుడు కావడంవల్ల ఒకేసారి బళ్ళారి సివిల్, పెషన్స్ కోర్టులోని సమర్థుడయిన జడ్జి దగ్గర బెంచ్ క్లర్కుగాను, ఆ వెనుక అనువాదకుడుగాను రెండుఉద్యోగాలు ఇచ్చారు. అజడ్జి అవెనుక మలబారులో

తెల్లచెరికి బదిలీ అయ్యారు. ఆ జిడ్డి 1864లో సుబ్బారావును పరిపాలించుకొని ఆయనను కోర్టులోనే శరస్తామిగా ఉద్యోగమిచ్చాడు. సుబ్బారావు భార్యతో వాటు అక్కడకువెళ్ళి జీవీస్తూ 1869లో మరణించేవాడా అక్కడే ఉండేవాడు. 1863 - 1867 మధ్యకాలంలో కుమారస్వామయ్య గారింటిలో భోజనం మాత్రమే చేసేవాణ్ణి. ఆ పట్టణంలోని అన్ని కులాల వ్యాపారస్థులవద్ద చందాలు గానీ, భిక్షమైత్రీగానీ నా స్కూలు ఫీజుకీ, నా బట్టలకు, పుస్తకాలకు డబ్బు సంపాదించుకొనేవాణ్ణి. ఇంటివద్ద నన్ను పరిగా చూసేవారుకాదు. భార్యమీద కోప్పడినప్పుడు నన్నుగూడా చాలాసార్లు కర్రతోను, చెప్పుతోను కొట్టడం జరిగింది. భార్యనుగూడా పరిగా చూసేవాడు కాదు. ఆయన వారి కోడల్ని సైతం రెండుసార్లు కొట్టడం జరిగింది. 1865-67 మధ్యకాలంలో ఆయన భార్య వెంకమ్మ బలహీనురాలు, విధేయురాలు గనుక భర్త ఎంతగాపీడించినా సోరెత్తకుండా భరించింది; శరీర గాయాల్ని, చాళాల్ని నెమ్మదిగా నవించి బ్రతుకీడించింది. కానీ జానకమ్మ సంవత్సర కుటుంబంలో పుట్టి పెరగడం వల్ల మిగాడిలాంటి అడపిల్ల. తన భర్త అడవానిలాంటి కుర్రాడు. ఆమె మామ పెద్ద చాళలకు కోపించుకొని, అతనిమీద తిరుగబడుమని తరచు నాకు రహస్యంగా సలహా ఇచ్చేది. అప్పయ్యగారి విశంతు భార్య మా ఇద్దరి నడతలపై కన్నేసి ఉందని మాకు తెలుసు. రాత్రినూ మా సమావేశాల్ని దుష్ప్రసక్తంగా భావించి మాగురించి చెడుగా కొండెములు కుమారస్వామయ్య గారికి చెబుతూ ఉండేది. ప్రధానంగా నా చదువు పూర్తిచేసుకోవాలన్న దృఢంగా ఉన్నవాణ్ణి గనుక జానకమ్మ సలహాను నేను పాటించలేదు. పైగా దేవతలాంటి మా అక్కచెప్పే హితవుమాటలనే ప్రేమించి నడచుకొంటూ వచ్చాను. కుమారస్వామయ్యగారి జీవితచరిత్రను గూర్చి చెప్పడం ఇంకా పొడిగించడం అవసరం లేకపోయినా, వారి జీవితం పూర్తిగా ఎలా నాశనమై ఆయన మరణానికి వారితీసిందో పరిస్థితుల్ని తెలుపడం అవసరం. 1858లో పెద్దకరువు వచ్చిపోయాక రిటైర్డువకీలు వాదనవాట్టి రాఘవేంద్రరావు అబ్బాసీ అమృతాల సమయంలో కుమారస్వామయ్య గారిని కలెక్టరు ఆఫీసుకు తీసు కెళ్ళారు. ముప్పై గ్రామాలతో కూడిన కురుగోడు ఫిర్కాకు సంబంధించి నెలకు రూ. 24000/-లు పసూలయ్యే కల్లుగీత కొనుమన్నారు. అత్యంత కష్టంమీద చాలామందినుంచి కొని, రూ.4000/-చిల్లర ట్రెజరీలో డిపాజిట్ చేశారు. కొన్ని నెలలు దీనిమీద పనిచేస్తూండగా నెలనెలా కట్టవలసినకంటులు

కట్టవానికి చాలని రూ. 2000/- మూతమే వస్తున్నట్లు గుర్తించారు. ఆయన వస్తు చెల్లించలేక నూతు మూరపుబంధువైన శ్రీ వినుపాక్షస్వాములు వారు మకాం చేస్తున్న రాయచూరుకు పారిపోయారు. ఆయన స్వాములవారి యాత్రలో అయిదారు నెలలు గడిచాడు. అంతలో వారి స్థిరచరాస్తులతోపాటు కమలా పురం, కడరాంపురం, హంపి మొదలైనచోట్ల ఉన్న భూములు వశపరచుకొని అద్దారీ అప్పలకోసం అమ్మివేయడం జరిగింది. మా అన్నగారు కొన్ని పొలాలు కొనగా నేను మా అన్నగారికి పెట్టుబడిగా ఉన్నాను. మరికొన్ని పొలాలు సోమసుందరరావు ప్రభువుపుత్రిక భర్తభాస్కరరావుతండ్రి సాండ్లూరు సాంబయ్య కొన్నారు. ఆ కుటుంబానికి మిక్తుడైన జంగంకోటి శ్రీనివాసరావు బళ్ళారి గృహాన్ని కొన్నాడు. తిరిగికట్టలేని అద్దారికి చెల్లించవలసిన మిగిలిన శేషాన్ని ప్రభుత్వమే చెల్లించింది. వారిని బళ్ళారికి తీసుకొనివచ్చి వారి అన్న అప్పయ్య ఇంటిలో నివసించేట్లు చేశాము. కుటుంబం ఖర్చులకు పాపులమీద వచ్చే బాడుగలుపయోగిస్తూ, మా అన్నగారిపేర, సాంబయ్య పేర ఉన్న పొలాలను అనుభవించేలా ఏర్పాటు చేశాము. ఆయన బాధాతీతహృదయుడై 1870లో మరణించారు.

కొన్నేశ్ తరువాత కుమారస్వామయ్యగారి లాభార్థమే కొన్నాముగనుక ఎలాంటి భననూ ఆంపచకుండా పై ఇద్దరిపేర దివామిగా ఉన్న పొలాలను అన్నిటినీ కుమారస్వామయ్యగారి కుమారుడు సోమసుందరరావుకు బదిలీ చేశాము. నేను వకీలు అయ్యాక కురుగోడు ఫిర్కావారు చెల్లించవలసిన డబ్బు సుమారు రూ. 3000/- కాబట్టి వారితండ్రి లోకల్ గా చేసిన చిన్న అప్పలు తీర్చడానికి, జంగంకోటి శ్రీనివాసరావు దగ్గరనుంచి, అమ్మినవాళ్ళ ఇల్లు మళ్ళీ కొనుక్కోడానికి సోమసుందరరావు కిచ్చాను.

కుమారస్వామయ్యగారికి, మా అక్కకు ఇద్దరు కుమార్లు- సుబ్బారావు, నరసింహులుండేవారు. 1875లో సుబ్బారావును అప్పయ్య వింతతు భార్యకు దత్తత ఇచ్చారు; ఆ పెద్దఇంటికి, ఆ పాపులకు అధికారిని చేశారు; అవి సుబ్బారావు, అతని వారసుల అధీనంలోనే ఉండేవి. 1879లో తండ్రి మరణానంతరం నవతి అన్న సోమసుందరరావు విద్యాశాఖలో పనిచేస్తూండడం వల్ల నరసింహులను పెంచి పెద్దచేసి మంచి విద్య చెప్పించాడు. సోమసుందర రావు మొదట అసిస్టెంటు స్కూల్ ఇన్స్పెక్టర్, ఆ వెనుక డిప్యూటీ స్కూలు ఇన్స్పెక్టర్ పదోన్నతి పొందిన తరువాత నరసింహుల్ని, భార్య బానకమ్మను

పిల్లల్ని బళ్ళారిలో వదలిపెట్టి వెళ్ళాడు. సోమసుందరరావే భర్తలు భరించి సరసింహులకు పెళ్ళిచేశాడు. దురదృష్టవశాత్తు వీడు బోపిరీ, మృణిచారి, తాగు బోతుగా మారిపోయాడు; చాలా తక్కువగా భార్యతో కాపురం చేశాడు; నాలుగైదేళ్ళపాటుభార్య రకరకాల రోగాలలో నానావాధులుఅనుభవించి దుఃఖ పూరిత కష్టాలతో మరణించింది. ఆ వెనుక సోమసుందరరావు అశీనంలోని సమస్త అస్తులు, తాను స్వయంగా సంపాదించినవిగానీ, తండ్రి అస్తుల్ని తానై కొన్నవిగానీ- అన్నింటిలోను సగం భాగం హక్కురావని వాదించాడు. ఆ అన్నదమ్ములు నా పరిష్కారం కోసం ఆ వివాదాన్ని 1892లో నాకు నివేదించుకొన్నారు. జీవనాధారం కోసం నెలకు రూ. 20/-లు చొప్పున నివసించడానికి సరసింహులకు చిన్నిల్లు ఇచ్చేట్లు తీర్పుచెప్పాను; సరసింహులు గనుక మళ్ళీ వివాహమాడాలంటే, ఆ పెళ్ళిభర్తలు భరించేలా మరతుగాడా అందులో పెట్టాను. 1919లో సోమసుందరరావునుంచి రూ. 3,500/- తీసుకొని జీవనాధారం కోసం తీసుకొంటున్న దమ్మును, ఆ చెన్న యింటిని సరసింహులు వదలుకొన్నాడు. ఆ దమ్ము సైతం వృధాగా భర్తపెట్టి పక్షికం లోనే చిమ్రురిలా తిరుగుతున్నాడు.

1908లో ఇంటి వాడుగలపై వచ్చే అదాయం ఇంటి ఖర్చులకు చాలడం లేదని అప్పుగా కబ్బిమ్మని సుద్దారాపు అడిగాడు. కొంత నేను సహాయం చేశాను; అయినా మద్రాసు వెళ్ళి మెడికల్ కాలేజీలో ఒక సంవత్సరం చదివి సర్టిఫికేట్ సంపాదించినచ్చి కెమిస్ట్రీ షాప్ ప్రారంభించవచ్చునని, వచ్చాక కావలసినంత సహాయం చేస్తానని వాగ్దానం చేసి పట్టుపట్టి చెప్పాను. అతనలాగే చేశాడు. ఆ వెనుక నెలనెలా వందరూపాయలు నాకు చెల్లించేట్లు పక్షీలేకుండా రూ. 3000/- అప్పుగా ఇచ్చాను. అలాగే చేసి (సక్రమంగా కంతులు కట్టకపోయినా) 1912 నాటికి పూర్తిగా అప్పు తీర్చాడు. క్రగ్గెస్టు కెమిస్టు షాపు నిర్వహిస్తూ పదిపన్నేండ్లలో సుమారు 10, 12 వేలు సంపాదించుకొన్నాడు. నా బంగళాలో ఆపరేషన్ జరిగిన తరువాత సుద్దారాపు మరణించాడు. పై ఆస్తితోపాటు వారసత్వంగా వచ్చిన స్థిరాస్తిని అంతా మొదటి భార్య కుమార్లు వెంకటరావు, కుమారస్వాములకు, రెండో భార్య కుమారుడు ఒక ఏడాది విద్దకు చెందేట్లు వీలునామా వ్రాశాడు. ఈ చిన్నపిల్ల వాడు కొద్దికాలంలోనే మరణించాడు; పెద్దవారయిన తక్కిన ఇద్దరు కొడుకులు పూర్తిగా చదువు వదలివేసి, ఆ స్తినంతటిని పాడుచేశారు. ఆ ఇంటి గౌరవానికి

తలవంపులు తెచ్చాడు వెంకటరావు; తాగుడుతోపాటు ఏడెనిమిదేండ్లు వాట్సు కత్తెతో తిరిగి తన విలువైన చరాస్తులన్నీ ఛాళిపోయాయి.

సుబ్బారావు తన వీలునామాలో మరణ శాసనాన్ని జరిపే అధికారులుగా తన చాయాది సోదరుడైన డా॥ టి. నరసింహులు L.M & S. శ్రీ. సి. బాలాజీ రావు, B.A. B.L., నియమించాడు; కానీ రహస్యంగా డా॥ నరసింహులు వెంకటరావు కెమిస్టు పాపులర్ల వద్దే బాధాల్లో మాత్రం లాభాలు తీసుకొనేట్టు విద్యులతో నిమిత్తం లేకుండా భాగస్తుడుగా చేరాడు; రెండేండ్లు ఉమ్మడిగా నిరాహారించిన వెనుక వాళ్ళు పోయారు; కానీ వెంకటరావు మాత్రం టి. నరసింహులుకు సుమారు రూ. 2500/- అప్పు పడ్డాడు. డా॥ టి. నరసింహులు తన తలవంపులు, డెవనాళ్ళు టి. సుబ్బారావు, కుమారస్వామయ్య క్రింద తనపై ఉంచిన పెద్ద బాధ్యతను విస్మరించిగాని, తెలియకుండాగాని, ప్రస్తుతం వెంకటరావు దగ్గరనుంచి బలవంతంగా రాబట్టుకొన్నాడు.

కుమారస్వామయ్య గారి రెండో మేనల్లుడికి వెంకటరావు రెండుసార్లు తప్పుడంవల్ల మెట్రోక్యూలేషన్ క్లాసుకు అనుమతించకపోవడంతో చదువుపై శ్రద్ధలేకపోయింది. మద్రాసు వెంకాజయ్య రెండో పుత్రిక సుబ్బలక్ష్మమ్మను అతను వివాహమాడి ఆ తరువాతి చదువు నైతం పూరించాడు.

టి. సుబ్బారావు భార్యతోపాటు తిన్నవేలికి వెళ్ళిపోయాక మాపెద్దన్నయ్య వెంకటరామయ్య భార్య చిన్న అచ్చమ్మ 15-4-1865నాడు కలరావ్యాధితో మరణించింది. కొన్ని నెలల తరువాత అతను తెల్లిచెరికి వెళ్ళి అక్కడ 15, 16 నెలల వరకు ఉండిపోయాడు.

సుబ్బారావు శామాతురుడు శాపడంవల్ల విద్యావతులైన నాయర్ మహిళలలో చాలవరకు ద్రాహ్మణులంటే పడిచచ్చేవారితో పరిచయమేర్పరచు కొన్నాడు. వాళ్ళ ఇతని ఆరోగ్యాన్ని పాడుచేశారు. మా చెల్లెలు తెల్లిచెరిలో ఉండగానే గర్భవతి అయింది. ఆ భార్యాభర్తల మధ్య భేదాభిప్రాయాలు తలెత్తాయి. ఆమె అడవిల్లను ప్రసవించాక ఆమెకీలాన్ని శంకించి నిందించాడు. మా అన్నవ్వారా ఆమెను, విడ్డను కమలాపురానికి పంపించివేశాడు. అక్కడ బాదాత ప్రహ్లాదయ అయిన మా చెల్లెలిని అనారోగ్యవంతమైన విడ్డను మా అమ్మమ్మ నాయనమ్మలు ఎంతో జాగ్రూకతతో పెంచి పెద్దచేశారు.

నా ఉద్యోగ జీవితం

నా చదువునంతలగూర్చి చెప్పాలంటే, 1868లో పి. రామారావు, పి. రామస్వామయ్య ముద్రాసులో ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో బి.ఎ. చదువడానికి బళ్ళారి వదలివెళ్ళారు. తమ కుమారుడు సోమసుందరరావు తన పరీక్షల్లో ఉత్తీర్ణుడయ్యేంతవరకు నన్ను ఏదైనా ఉద్యోగంలో చేరిగాని, లేదా ఇంటివద్దనే చదువుకొమ్మనిగాని వారి బంధువు రామస్వామయ్యతోపాటు నన్ను సంపల్లెడు. కానీ బళ్ళారిలో నాకాలాన్ని వృథాచేసుకోవడానికి అంగీకరించలేదు; రహస్యంగా మా అమ్మ, జానకమ్మగారల దగ్గర కొంత భనసహాయం పొంది గుత్తిచాకా బండిలోను, అక్కడినుంచి రైలులోను ప్రయాణించి ముద్రాసు వెళ్ళిపోయాను. కుమారస్వామయ్యగారి భయంతో రామస్వామయ్యతోపాటు నేనుండడంవల్ల అడవాళ్ళు అసమ్మతితో అంగీకరించారు. రామస్వామయ్య సేవసిస్తున్న సుంగంబాకమ్మలో శ్రీపురుషులు దోచకాలుతోను, పురుషులు ఒరిచీజంతోను బాధపడుతుండేవారు. అక్కడ 7, 8 వారాలు గడిపాక, ఒరిచీజ లక్షణాలు కనిపించాయి. హారుషాన్ని, గారీరకమైన చురుకుదనాన్ని కోల్పోయి జీవితం గడవడం వ్యర్థమని భావించాను. అందువల్ల రామస్వామయ్యకుగాని, వారి బంధువులకుగాని చెప్పకుండా ముద్రాసు వదలి బళ్ళారికి తిరిగివచ్చేశాను. చెప్పకుండా ముద్రాసు వెళ్ళినందుకు మా బావగారు నన్ను నిందించగా నేను కమలాపురం బలవంతంగా వెళ్ళిపోయాను. అక్కడ మా చాయాచి అన్న రామశాస్త్రిగారు తన భార్య చెల్లెలు సావిత్రమ్మను మా అన్నయ్యకిచ్చి వివాహం చేయడానికి సంసిద్ధతను చూపారు. అయితే అందుకు సుమారు రూ. 300/- అప్పు సంపాదించాలన్నాడు. నేను కమలాపురం వెళ్ళిన కొంతకాలానికి హెన్రీపేటలో లోకల్ ఫండ్ స్కూల్ హెడ్ మాస్టరు ఉద్యోగం ఖాళీగా ఉందని తెలుసుకొన్నాను. సంపన్నుడు, పలుకుబడిగల కమలాపురం కరణం వెంకప్పగారి సహాయం సంపాదించుకొన్నాను. వెంకప్పగారు తాపీల్డార్ శ్రీ వి. దొరస్వామి అయ్యర్ బి.ఎ. గారికి సన్నిహితమిత్రులు. దొరస్వామి అయ్యర్ గారు 1868 ఏప్రిల్ లో నెలకు రూ. 50/- జీతంతో నాకు ఉద్యోగ మిచ్చారు. ఆ స్కూలు వేసవి సెలవులకు మూసివేయడంతో నేను కమలాపురం తిరిగివచ్చాను. నేను మా అన్నయ్య జాయంటు బాండుమీద రూ. 300/- చెలగళ్ళు కృష్ణాచార్లు, సుబ్బణాచార్లు వద్ద ఋణం పొందగలిగాను. అప్పుడు

మేము బళ్ళారి, ఊరూరు, పామిడి, పెరవల్లిలోని బంధువులను అహ్వనించాము. తానీ ఊరూరులోని మా బంధువులు, మా అమ్మచెల్లెలు కుమారుడు జి. శేషయ్య పామిడినుంచి మాత్రం వచ్చారు. మేముండరం కలిసికమలాపురంనుంచి 110 మైళ్ళ దూరంలోని ధార్వాడ జిల్లాలోని స్థానికరాష్ట్రమైన గజేంద్రగడకు ఎడ్ల బళ్ళలో ప్రయాణం చేసివెళ్ళాము. అక్కడమా అన్నయ్య వివాహం సావిత్రమ్మతో బళ్ళక్క లక్ష్మమ్మ, అవిడ సంపన్నులైన భర్త గోవిందప్ప దంపతుల ఖర్చులతో జరిపించాము.

రాజావారి రాష్ట్రంలోనిదైన గజేంద్రగడ సుబ్బాశాస్త్రిల వారినివాసం. సుబ్బాశాస్త్రిలవారు మా తాతగారికి అన్నగారు. మాతాతగారు సంస్కృతాంధ్ర మహారాష్ట్ర భాషల్లో గొప్ప పండితుడు మాత్రమేగాక దైవసంబంధమైన అనేక భజన కథలకు కర్తగాను, అక్కడ రాజావారి గృహాల్లోను, దేవాలయాల్లోను 'కాలక్షేపాలు' అనబడే కథాప్రవర్తకులుగాను ఉండేవారు. ఆ రాష్ట్రంలోని 'కొప్పాల్' దగ్గర పెద్ద భూసంపదతోపాటు 'మాకనకల్లు' అనే 'జాగీరు'ను సంపాదించుకొన్నారు. వారు గొప్ప 'దీక్షితులు'; చివరిగా సన్యాసిఅయ్యారు. వారి సమాధి ఈనాడు ఆరాష్ట్రంలో సేవాపరతంత్రులైనవారు (లేదా భక్తులు) చేసిన దానంతో చక్కగా నిర్వహింపబడుతూంది. అక్కడ ఈనాడు వారి వారసులు జీవిస్తున్నారు.

సావిత్రమ్మ వివాహ సందర్భంలో ఆరు కులాల బంగారు ఆభరణాలు, మూడు సేర్ల వెండిసగలు, అరవైరూపాయల విలువగల గుడ్డలను ఇచ్చారు. ఆమె చెల్లెలు తొమ్మిదేళ్ళ గంగమ్మ బంధువులతో జీవిస్తూండేది. మా బంధువు ఊరూరు లక్ష్మీనరసప్ప ఈ సందర్భాన్నే అవకాశంగా తీసుకొని తన రెండో కుమారుని వివాహం గంగమ్మతో తక్కువ ఖర్చుతో జరిపించారు. దురదృష్టవశాత్తు ఆ అమ్మాయి వివాహసంతరం రెండుమూడేండ్లకే భర్తను పోగొట్టుకొంది. ఆ తరువాత ఆమె అప్పటినుంచి తన అక్క సావిత్రమ్మతో పాటు మా ఇంటి లోనే జీవిస్తూ ఉంది.

గజేంద్రగడనుంచి మేము తిరిగివచ్చాక 1868 మే మూడోవారంలో హైదరాబాద్ లోని లోకల్ ఫండ్ స్కూలు హెడ్ మాష్టర్ గా నా బాధ్యతల్ని స్వీకరించాను. 1872 మార్చి వరకు ఆ పదవిలో కొనసాగాను; తాసిల్దార్

వారస్థామయ్య గారు నాకు మిత్రుడయ్యాక 1868 సెప్టెంబరులో మా అన్నయ్యతోనూ కమలాపురం వద్దగల కంపరాంపురం అనే చిన్న గ్రామానికి రెడ్డిరికం సంపాదించాను. మా అన్నయ్య వాన్నుంచి మేర, వర్తన అనే పన్నులు వసూలుచేసి జీవించవలసి ఉండేది. కానీ సంవత్సరానికి అరవై డెన్నై రూపాయలికందే ఎక్కువ వచ్చేదికాదు. కంపరాపురం రెడ్డి కార్యాలయానికి చెందిన మూడున్నర ఎకరాల మాగాణి కంబర్తి ఇనాము ఉండేది. 1870లో నైని పేర్కొన్న తాసీల్దార్, అనాటి సబ్-కలెక్టర్ శ్రీ తేలేసార్ వారల చొరవవల్ల నేను మా అన్నయ్యతోనూ సంపాదించాను. అప్పటికి డిప్యూటీ అయిన రెడ్డి మిరాసీదారు ఈ ఇనామ్ ను తిరిగి పొందడానికి సబ్-కలెక్టర్ కి అర్జీ పెట్టుకొని కలెక్టర్, రెవెన్యూ డోర్సులలో అప్పీలుచేసి పోరాడినా ఫలితం పొందలేకపోయాడు. 1891లో ఈ ఇనామ్ పై మాకు సర్దుహక్కులు ఇవ్వడం జరిగింది. ఇది మా కుటుంబంలోని పెద్దవారైన మా అన్నయ్యవాళ్ళకు విలువైన అస్తి. మా అన్నయ్య మా కుటుంబానికి సంబంధించిన ఇంటిలోనే మా అమ్మ, అమ్మమ్మ, నాయనమ్మలు, అతనిభార్య, భార్య చెల్లెలు మా దావ కూతురు- అందరితోనూ నాలుగేళ్ళు జీవించారు. అక్కడే 1870లో మా అమ్మమ్మ, నాయనమ్మలు మరణించారు. అందువల్ల నేను మా అమ్మ అక్క, అక్కవిడ్డలను హెసపేటకు తీసుకొని వెళ్ళిపోయాను. మా అక్క లక్ష్మమ్మ 1871 చనిపోతే మేమే ఆమె విడ్డను సాకాము.

మా తమ్ముడు సీను (శ్రీనివాసరావు అని తరువాత పిలువబడతాడు.) కమలాపురంలో వీధిబళ్ళలో తెలుగు వదువుతూ ఉండేవాడు. నేను హెడ్ మాజ్టర్ పదవి స్వీకరించిన వెంటనే అతణ్ణి హెసపేటకు తెచ్చి నేను పనిచేసే స్కూల్లోనే చేర్చి ఇంగ్లీషు వదిలించాను. అతనికి తెలుగు, సంస్కృతం బోధించడానికి శ్రీనివాసాచార్ అనే పండితుని నియమించాను. సాయంసమయాలలో, సెలవు రోజులలో నావద్ద పనిచేసే రెండో అసిస్టెంటు భాస్కరావు శ్రీనివాసరావుకు ఇంగ్లీషు, లెక్కలు బోధించేవాడు. ఈ విధంగా 1870 చివరికి మూడోతరగతిలో అన్ని సబ్జెక్టులలోనూ అతడు ఉత్తీర్ణుడయ్యాడు. అలాగే అతని మిత్రుడు క్లాస్ మేట్ హెసపేట శంకరాపురం పంపావతిగ్రామీ గూడా ఉత్తీర్ణుడయ్యాడు. (ఇతడు బళ్ళారి ప్రొవిన్షియల్ కాలేజీలో మెట్రక్కు లేషన్ లో ఉత్తీర్ణుడైన తరువాత రెవెన్యూ డిపార్టుమెంటులో చేరి ఫస్ట్ క్లాస్ తాసీల్దార్ గ్రేడుకి ఎదిగి, రావుబహదూర్ విరుదుపొంది, 1907లో పెన్షన్ తో

రిజైర్ అయ్యాడు. హెసపేట తాలూకాలో విస్తారంగా భూసంపదను సంపాదించి 1917లో మరణించాడు.) హెసపేట స్కూల్లో అంతకంటే పై తరగతులు లేకపోవడంవల్ల నేను శీనుని 1870 జూన్ లో బళ్ళారికి పంపాను; అక్కడ మా దాత కుమారస్వామయ్య ఇంటిలో ఉంటూ నాల్గోతరగతి చదువు కొన్నాడు. మా సోదరి వెంకమ్మ తన ఇద్దరు కుమారులు సుద్బారావు, నరసింహులును కదలి 1872 ప్రారంభంలో మరణించింది. వివాహితలైన ముగ్గురు కూతుళ్ళమరణంతో ముఖసముద్రంలో మునిగిపోయి నిరుత్సాహంతో టి. అప్పయ్య వితంతు భార్య లక్ష్మమ్మ ముససలు పి. సుద్బారావు కుటుంబం ఇద్దరు వితంతువులతో ఉత్తర భారతదేశంలోని బెనారస్ మొదలైన ఇతర పవిత్ర సగౌరవకు తీర్థయాత్రలకై మా అమ్మ వెళ్ళిపోయింది. కుమార స్వామయ్య గారి నిరాదరణను భరించలేక శీను పారిపోయి కృష్ణానదితీర్థ మా అమ్మగారిని కలుసుకొని తీర్థయాత్రల్లో అయిదారు నెలలు వృథా చేసుకొన్నారు. 1872 సెప్టెంబర్ లో అతడు బళ్ళారికి తిరిగి వచ్చాక లోజ్యరం తోను, వెన్నెముకలో భసుర్యాతంతోను వాధపడుతున్నట్లు గమనించాను. అప్పుడు నేను బళ్ళారిలోనే ఉండడంవల్ల ఎక్కువమంది డాక్టర్లతో సలైన మందులివ్వించాను. 1873 జనవరికంతా ఆరోగ్యవంతుడయ్యాడు తిరిగి స్కూల్లో చేరి 1875 సం॥లో మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షలో ఉత్తీర్ణుడయ్యాడు. అతరువాత ఎఫ్.ఏ. చదువు సాగించడం ఇష్టం లేకపోవడంతో, ఆసాదీకే నేను అసంతృప్తం ముససలు కోర్టులో హెడ్ క్లర్కుగా చేరి బళ్ళారి పదవివెళ్ళడంవల్ల అతడు వెనక్కువెళ్ళి హెసపేటలోని రివెన్యూకాఖలో డిప్యూటీ కలెక్టర్ ఆఫీసులో నెలకు రూ. 15/-లు జీతంపై గుమాస్తాగా చేరాడు. అక్కడ సహోద్యోగుల ఇళ్ళలో జీవిస్తూ, అటుఇటు ప్రయాణంచేస్తూ 1880 వరకు ఉద్యోగంచేశాడు. 1881లో అసంతృప్తం జిల్లానుంచి విడదీయడంతో గుత్తి సబ్ కలెక్టర్ ఆఫీసుకు రూ. 25/-ల జీతంపై తానై బదిలీ చేయించుకొన్నాడు. 1879లో రాయచుర్గంలో సబ్ మేజిస్ట్రేటు, డిప్యూటీ తాసిల్దార్ పదవి (నాజీవితచరిత్రలో మీరు చూడగలరు) పదవిపెట్టి అనారోగ్యపు సెలవుపెట్టి బళ్ళారిలో నివసిస్తూ ఉండేవాణ్ణి. అప్పుడే శీనుకు మా మేనగోడలు లక్ష్మమ్మ అనారోగ్యపు మాతురుతో వివాహం చేశాను. అతడామెతో సుఖంగా దాంపత్యజీవితం గడప లేదు. 31-10-1884 నాడు అఅమ్మాయి మా గృహంలోనే మరణించింది. గుత్తిలో అతడున్న సమయంలో తాను డబ్బిచ్చి భోజనం చేస్తూండిన పురోహితుడు ఓబళ్ళపు కుటుంబంలోని ఇద్దరమ్మాయిలతో విశ్వంఖలంగా జీవితాన్ని

గదిపాడు. తనసంతరం అనంతపురం డిప్యూటీ కలెక్టర్ కార్యాలయంలో నెలకు రూ. 45/-ల జీతంపై పవన్ స్థితిపై బదిలీ చేశారు. 1888లో పామిడి లోని గొల్లపల్లె సన్నయ మూడో కూతురు లక్ష్మమ్మతో వివాహం చేశాను. కానీ అమెను నైజాము మండలంలోని సురపురంలోని ఒక యువకునితో మాట చేసుకొన్నారు అంతకుముందే. అయినప్పటికీ సన్నయ్య నాల్గో కూతురు వేణమ్మను చేసుకొనేట్లు చేసి మా తమ్మునికి లక్ష్మమ్మతో వివాహం చేశాము. శిశు అనంతపురం నుంచి పిలిపించిన తన సహోద్యోగులను ఉచిత రీతిని వినోదింపజేయడంలో ఈవివాహానికి నేను వేయి రూపాయలకంటే ఎక్కువగానే ఖర్చుపెట్టవలసి వచ్చింది. 1888 ఏప్రిల్ నెలలో టిఫిన్ ధనం లక్ష్మమ్మతో జరిపించాము. ఆ వంతుకులిద్దరు అనంతపురంలో సుమారు రెండేళ్ళు గడిపారు.

నేను మా తమ్ముడి ఆరోగ్యం మరీ చెడిపోతూన్నట్లు గుర్తించాను. అందువల్ల 1890 నుంచి ఎక్కువకాలం నెలవూపాద రప్పించి బళ్ళారిలో నా వద్దనే ఉంచుకొని న్యాయశాస్త్ర గ్రంథాలు చదివేట్లు చేశాను. అతడు అనంత పురంలో ఉండగా అక్కడ మంగని వెంకప్ప, కావలి అప్పారావుల వద్ద కొంత చట్టు తీసుకొన్నాడు. సుమారు రూ. 400/-లు అప్పు నేనే తీర్చాను. అతడు సెకండ్ గ్రేడ్ ప్లీడర్ పరీక్షలో ఉత్తీర్ణుడై, ఉద్యోగానికి రాజీనామా చేసి బళ్ళారిలో మునసబు కోర్టులో న్యాయవాదిగా ప్రాక్టీసు ప్రారంభించాడు. అతడు 1912 వరకు ఆ ప్సత్తిలోనే ఉంటూ తగినంత రాబడి సంపాదించాడు. కానిఎప్పుడు గూడ కుటుంబధనంలో చేర్చలేదు లేదా కుటుంబ సంబంధమైన లెక్కలలో చూపించలేదు. కాని తన సంపాదనను తన నాటకాలను ముద్రించడానికి, వాణివిలాస నాటకాలలో ప్రదర్శించడానికి ఉపయోగించుకొంటూ వచ్చాడు. ఈ నాటకాల చరిత్ర తరువాత వివరించబడుతుంది. శరీరంపై వుండ్లు పగిలి అతని ఆరోగ్యం తీవ్రంగా దెబ్బతీసింది. శ్రీనివాసరావు రెండో భార్యవల్ల నలుగురుకుమార్లు ఒకకుమార్తె కలిగారు. ఈఅమ్మాయి సునందనని బారిష్టర్ సి. సాంబశివరావుకిచ్చి 1914 మే నెలలో వివాహం జరిపించడం జరిగింది. ఇంతవరకు నలుగురు కుమారులకు తల్లి అయింది. శ్రీనివాసరావు ప్రథమ పుత్రుడు శత్రుఘ్నరావు అత్యంత జాగ్రూకతతో తండ్రి చేతుల్లో పెరిగి చక్కటి చదువునందెలు వేర్పించబడ్డాయి. కానీ అతడు చదువులోను, ఆరోగ్యంలోను ప్రయోజకుడు కాలేదు. పైపెచ్చు అనారోగ్యవంతుడయ్యాడు.

నేను కష్టస్థితిలో ఉన్నరోజుల్లో. నా జీవితచరిత్రలో 'పేర్కొన్నట్లు - 'పద్మ సరోవరం'లో 1916లో అతని పెళ్ళి జరిగింది; దంపతులిద్దరూ మా కుటుంబంలోనే జీవిస్తున్నారు. మాతమ్మడు బతికి ఉన్నంతకాలమూ శత్రుఘ్నరావును మంచి విద్యావంతుణ్ణి చేయడానికి ప్రయత్నించినా, అతను సాధించలేక విఫలమయ్యాడు. అతడెప్పుడూ తననుగూర్చి తన తండ్రి పరువుప్రతిష్ఠలను గూర్చి ఆలోచిస్తూ ఉండేవాడు. కానీ అతడెప్పుడూ ప్రభుత్వోద్యోగంలో గాని, పరిశ్రమల్లోగాని ఉద్యోగం చేయాలని ఇష్టపడలేదు. అతనికి వన్నెండుపంక్తులు చక్కగా ఇంగ్లీషు రాయడం చేతకాదు; అతని ఇంగ్లీషు, తెలుగు అక్షరాలు సైతం బాగుండేవికావు. ఏమైనా నూడునెలలక్రితం అతనికి పుత్రికజన్మించింది. కీను రెండో కుమారుడు సగం పిచ్చివాడు; మేమెంతగా ప్రయత్నించినా తెలుగు అక్షరమాలను చదువను, రాయను నేర్చుకోలేకపోయాడు; మూడో కుమారుడు జయరత్నం ముక్కుకు సంబంధించిన వ్యాధితో ముక్కుతో మూర్ఛాడడం ఉండేదిగానీ చదువు, సడవడి రెండింటి మంచివాడు. అతని వాల్లోపుత్రుడు ప్రతాప్ 1920లో అవిధేయుడై దురుసుతనంతో చదువును లెక్క చేయలేదు. అతడు తుంటరి అవుతాడన్న భయంతో 18-6-1920న అతణ్ణి ఇంగ్లండుకు పంపించాను; అక్కడ అతడు శ్రీమతి రాయ్ దంపతుల రక్షణ పర్యవేక్షణలో అప్పటినుంచి ఉన్నాడు. లండన్ లోని ఎక్స్‌పెన్జ్ బ్రోకర్ గా ఉన్న ఈ రాయ్ శ్రీ దత్తకి సోదరుడు. 20 నెలలుగా ఇంగ్లండులో ఉన్నప్పటికీ తప్పలు లేకుండా మంచి వ్రాతతో చక్కటిఇంగ్లీషులో పన్నెండు పంక్తులున్న చిన్న ఉత్తరం రాయడం గూడా చేతకాలేదు. కానీ అతనికి అభివృద్ధిలోకి రావడానికి ఇంకా చాలా అవకాశం ఉంది.

నా జీవితం తరువాయి భాగం :

1868 మే నెలలో నేను స్కూలు మాస్టర్ని అయిన వెంటనే పై లక్ష్మీనరసప్ప మనుమరాలి నాకివ్వజూపారు. కానీ సగలు వివాహం నిమిత్తం ఖర్చులకు సుమారు వేయిరూపాయలు సంపాదించాక గానీ వివాహమొకదాని తీరస్కరించాను. కుమారస్వామయ్య గారు గూడ ఆ అమ్మాయికి రూ. 500/- లేదా రూ. 600/- సగలకై ఇస్తానని వివాహం చేసుకొమ్మని సన్ను ఒత్తిడిచేశారు. 1869 ఏప్రిల్ నాటికి నాజీతం మంచి రూ. 350/-లు అదా చేశాను. పెంసపేట పావుకారి విరూపాక్షమరి వద్ద రూ. 200/-లు అప్పుచేసి పైడి నరసమ్మను వివాహమాడాను.

1870 జూన్ లో మా అక్క లక్ష్మమ్మ హెసపేటలో మరణించింది. ఆరోగ్యం సరిలేని ఆమె దివ్య సుబ్బమ్మను మేమేనింతో జాగ్రత్తగా పెంచవలసి వచ్చింది. మాలక్క భర్త 1869 అక్టోబర్ ప్రాంతంలో తెల్లివెరిలో మరణించడం వల్ల అతని తమ్ముడు వెంకటరావు ఏ ఆదరువు లేనందువల్ల భార్యా సమేతంగా బళ్ళారి రావలసి వచ్చింది; కుమారస్వామయ్యగారి రక్షణలో ఉండిపోయారు. ఇక్కడ సివిల్ క్లెయ్స్ లోని బంగళావల్ల నెలకు రూ. 30/-లు కొలు బజారులోని ఇళ్ళపై నెలకు రూ. 15/- బాడుగలు రూపంలో వెంకట రావుకు ఆదాయం వచ్చేది. కుమారస్వామయ్య రక్షణలో భార్యాభర్తలు ఉండడంవల్ల విశ్వంభల జీవితంతో వచ్చిన ఆదాయాన్నంతా దుశ్చర్యలతో నాశనం చేసుకొన్నాడు.

1870 డిసెంబర్ లో పయను వచ్చిన నా భార్యతో ఆనాటి మూర్ఖ భావాల కనుగుణంగా ఉత్తమ హిందువులలో పదహారురోజులలోపలే క్రిస్టియన్ నైపుణ్యంలో నా భోధనం జరిగింది. నా దురదృష్టవశాత్తువల్ల భార్యతో తొలిరోజు మాత్రమే దాంపత్యజీవితం అనుభవించాను. ఆమె వెంటనే అనారోగ్యంతో దాభపడుతూ నాలుగునెలలదాకా కోలుకోలేకపోయింది. నా ఇద్దరుమిత్రురాండ్రు నాకు కామశాస్త్రజ్ఞానం లేదని నిందించారు. వాళ్ళలో ఒకరు అందులో కొన్ని పాఠాలు చెప్పింది. అలా ప్రారంభమైన మా స్నేహం నా జీవితంలో 45వరకు కొనసాగింది.

నేను హెడ్ మాస్టర్ గా పనిచేస్తున్న సమయంలో క్రిమినల్ హైయర్ గ్రేడ్ రివెన్యూ హైయర్ గ్రేడు, సివిల్ హైయర్ గ్రేడు, ప్రీసీస్ హైయర్ గ్రేడు, తెలుగు, కన్నడ భాషల్లో లోయర్ గ్రేడు అనువాదంలో ఉత్తీర్ణుడనయ్యాను. నా జీతం ఈ సమయంలో రూ. 55/-కు పెరిగింది.

1871లో తాసీల్దారు దొరస్వామి అయ్యర్ ఆదోనికి బదిలీకాగి, హెసపేటకు తాసీల్దారుగా శ్రీ చలపతిరావు నాయుడు వచ్చాడు. ఆయన దైవభక్తిపరుడు; మంచి విష్ణుభక్తుడు. హెసపేటలోని పాతవడకరాయ దేవాలయంలోని ఒకభాగంలో విష్ణుదేవాలయం నిర్మింపజేసి, భగవదారాధనకు వైష్ణవ బ్రాహ్మణ అర్చకులను నియమించాడు.

1872 ఫిబ్రవరిలో హెసపేట సంపన్న వ్యాపారులు పెద్దపెద్ద అధికారులు కలిసి కామదేవోత్సవం నిర్వహించారు. పైసేర్కొన్న దేవాలయ

ప్రాంతములలో వేసిన పెద్దపందిరికింద తుంటరి యనునకులంతా కలిసిమెలసి అసహాయతగా అవినీతికరమైన పాటలు పాడుకొంటూ, అట్లేలచిత్రాల స్రవర్య నతో నిర్వహించేవారు. తాసీల్వారు కట్టించిన వేదాలయంలోని వైష్ణవ పూజారి భార్యను వాళ్లు లవమానించినట్లు తెలిసింది. ఆ సమయంలో మిక్కిలి నీతి నిజాయితీగల తీవ్రమైన మేజిస్ట్రేటు వెంకటాచలం పంతులు హెసపేట డివిజన్ కి అధికారిగా ఉండేవారు. అనాటి శిరస్టార్ మేజిస్ట్రేటు కృష్ణారావు, జోలీసు ఇన్స్పెక్టర్ లక్ష్మణరావు, తెలుగుపండితుడు కవి కేశవయ్య గారలపై నేరారోపణచేసి ఫిర్యాదు చేయవలసిందని అయిన కొందరిని ప్రోత్సహించాడు. ఆ వామదోహత్యలలో పాల్గొన్న ఆ దుర్మార్గుల దుశ్శీలతలో నన్ను తోడు పొంగగా ఫిర్యాది పిటిషన్ లో కొందరు సూచించారు. లంచగొండులన్నీ అన్యాయ భవారావహరులని నేరారోపణ చేయబడి పైని పేర్కొన్న ముగ్గురికి సూదునెలల కఠినతారాగారశిక్ష విధించబడింది. నేను భయపడి ఉద్యోగానికి రాజీనామా చేశాను. నారాయణదేవరెరి జిల్లామునసబుగారైన శ్రీ డి.యోగప్ప గారి చొరవవల్ల నాపై ఎలాంటి నేరారోపణగాని, నా శీలంపై ఎలాంటి మచ్చ లేకుండా 1872 మార్చిలో హెసపేటను వదలివెళ్ళడానికి అవకాశం కల్పించారు. జ్యూరికి వచ్చి వార్డూ హైస్కూలు సూపరింటెండెంటు అయిన రెవరెండ్ డె.బి. కోల్స్ వల్ల నెలకు రూ. 40/- జీతంతో స్కూలు మాస్టర్ ఉద్యోగం సంపాదించుకొన్నాను. 1874 ఏప్రిల్ వాకా నాజీతం రూ. 50/- కు పెరిగేదాకా అక్కడ ఉద్యోగం చేశాను.

నేను పట్టుగోడు ప్లీడరుకు అవసరమైన అన్ని పరీక్షల్లోను ఉత్తీర్ణుడ నయ్యాను. అనాడు ప్లీడర్లు సనత్తులనిచ్చే ఏకైక అధికారి, పీవిల్, సెషన్స్ జడ్జి అయిన టి. ఫోరెస్టర్ దగ్గర ప్రయత్నించాను. అయినా అతనినుంచి సనద్లు పొందడం చాలా కష్టం. వార్డూ హైస్కూలు ప్రెసిడెంట్ గా ఉన్న రెవరెండ్ డె.బి. కోల్స్ స్థానంలో వచ్చిన రెవరెండ్ టి. హాయిన్స్ ప్లీడరు కావడానికి నేను చేసే ప్రయత్నాలకు ఇష్టపడలేదు. అందుకని అతి స్వల్పవిషయాలకు సన్ను తప్పవట్టుడం ప్రారంభించాడు. నన్ను ప్లీడర్ కి సంబంధించిన క్రియాత్మక విషయాలను నేర్చుకొమ్మని చెప్పగా అనంతపురం మునసబు కోర్టులో హెడ్ గెనరాలుగా నెలకు రూ. 40/- జీతంపై 1874 ఏప్రిల్ 1 నుంచి అంగీకరించాను. అక్కడికే యోగప్పగారు జిల్లా మునసబుగా నియమితులయ్యారు.

నా తమ్ముడు శ్రీనివాసరావు చూ దావ కుమారస్వామయ్య రక్షణలోకి వెళ్ళి
డానికి ఇష్టపడక తనతోడి విద్యార్థి ఇంటిలో ఉంటూ భోజనానికి కుదుర్చు
కొన్నాడు. అందుకని ఇతర భర్తులతోపాటు స్కూలుఫీజు క్రింద నేను
రూ. 12/-లు పంపించేవాణ్ణి. 1874 సెప్టెంబర్ లో కుంభవృక్షచరపడంతో
బుక్కపట్నం, భర్తవరం ఇంకా చెండుకూడు అనంతపురం జిల్లాలోని
చెరువుల కట్టలు తెగిపోయాయి. అనంతపురం చెరువు కట్టగూడా తెగి
పోతుందేమోనని భయపెట్టింది. పట్టణమంతా చెరువుకట్టక్రిందే ఉండడంవల్ల
పట్టణమంతా కొట్టుకొనిపోతుందని భయపడ్డాము. పట్టణ వక్షిణభాగంలోని
ఎత్తైన ప్రదేశంలోని భవనాలలోను, మండపాలలోను తలవాచుకొన్నాము.
యోగప్పగారు మద్రాసువెళ్ళి అక్కడ పలుకుబడిగలబంధువుల, వరికి శ్రీనివాస
రావు, దివాన్ బహదూర్ రంగనాథరావు, దివాన్ బహదూర్ శంకర్ రావు
మొదలైన మిత్రుల చొరవవల్ల కోర్టును ఆదోనికి మార్పించారు. అక్కోటు
పుస్తకాలను సిద్ధపరచడం, అక్రీలు, వాదనలు, వాద్యాలాలు, అప్లికేషన్లు
మొదలైన విషయాలు సివిల్ ప్రొసీజర్ కోడ్ కు సంబంధించిన వాటినిరాయడం
వివిధ పద్ధతుల్ని అనంతపురం, ఆదోనిలలోని మునసబు కోర్టులలో హెడ్
గుమాస్తాగా పనిచేసి అన్ని తెలుసుకొన్నాను. యోగప్పగారు వైశిష్ట్యపరులు;
పూజాపురస్కారాల్లోను, మధ్యగురువులు, మధ్యపండితుల సేవలోనే ఎక్కువ
సమయాన్ని గడిపేవారు; ఇందుకు ఎక్కువ ధనవ్యయం చేశారు; కాబట్టి
దబ్బుకై అపమార్గాలు అవలంబించారు. నాకు వచ్చే జీతం తక్కువనీ, నేను
ఫస్టుగ్రేడు ప్లీడర్ కావాలన్న పెద్దకోరిక కలవాణ్ణి అయినను తెలుసు.
అందుకని డిక్రికి సంబంధించిన న్యాయనిర్ణయంలో తప్ప తక్కినవి చాలావరకు
ముసాయివా రచనలు, న్యాయనిర్ణయాలు చాలవరకు రాయడానికి నాకే అప్పు
గించేవారు. అయాపార్టీల అభిప్రాయం కోసం న్యాయనిర్ణయాల భాగాలను తనపద్ధతి
ఉంచుకొనేవారు.

1876 అక్టోబర్ నెలలో అతి తీవ్రమైన కరువు మొదలై వత్త మండల
మనబడే నాలుగు జిల్లాలను (బళ్ళారి, అనంతపురం, కడప, కర్నూలు) నిప
రీతంగా పీడించింది. దొంగబాయి ప్రెసిడెన్సీ దక్షిణ జిల్లాలను సైతం ఆ కరువు
వదలిపెట్టలేదు. నేరాలు ప్రబలమయ్యాయి; దొంగతనాలు, ఇందిపోటు దొంగ
తనాలు, అన్యాయమైన దోపిడీలు, కన్నాలు వేయడం, హత్యలను లూటీ
చేయడం తరచు జరుగుతూ వచ్చాయి. అందువల్ల మద్రాసు ప్రభుత్వం కరువు
కార్యక్రమం కోసం తాత్కాలికంగా ఖమ్మ, సెకండ్ క్లాసు మేజిస్ట్రేటులను

ఉద్యోగంలోకి తీసుకొన్నారు; మొదటితరగతి విజయాలన్నింటినీ పర్యవేక్షించడానికి మునసబులకు అధికారిమిచ్చారు. ఈ మునసబు అధీనంలోని ఆదోని, అలారు తాలూకాలు తీవ్రంగా దెబ్బతిన్నవి గానీ ఆయనవద్ద అధికంగా కేసుల ఫైల్ ఉండిపోయింది. 1877 జనవరి - జూలైల మధ్యకాలంలో సుమారు వేయిసేరసంబంధమైన కేసులు పరిష్కరించారు. ప్రైవేటుతాలూకాలు అధీనంలో ఉన్న గుత్తి సర్వేలెక్టర్, జాయింటు మేజిస్ట్రేటు అయిన గైస్ట్రి అనేవారు తరచు ఆదోనికి వస్తూ క్రిమినల్ లా పరిజ్ఞానం అంతగాలేదని వాదించిన దొంగవ్వగారిని ముఖాముఖీ ప్రశ్నిస్తూ ఉండేవారు. నన్నుగూడా కొన్నిసార్లు ముఖాముఖీ ప్రశ్నించారు; నేను చాలావరకు మా మునసబుగారు పరిష్కరించిన అనేక సేరసంబంధమైన కేసులను గూర్చి అన్ని ప్రశ్నలకు సముచిత సమాధానాలిచ్చాను.

1877 జూలైలో గైస్ట్రి బళ్ళారి జిల్లా యాక్టింగ్ కలెక్టర్ కావడంతో సెలెండ్రిక్లస్ మేజిస్ట్రేటుగా ఉద్యోగమిచ్చి రాయదుర్గం తాలూకాకు నియమించారు. అక్కడ నేను ఏడాదిన్నర కాలం ఆ కార్యం నిర్వహించాను; 1878 సెప్టెంబర్ నాటికి కరువు పనులన్ని ముగిశాక, రాయదుర్గం తాసీల్దారు పనికి అన్యాయీకాపు ఎక్కువకాలం సెలవుమీద వెళ్ళారు; నేను మేజిస్ట్రేటు మోరాదాతో పాటు తాసీల్దారు పనిగూడా నిర్వహించాను. తరువాతరం రాయదుర్గం బళ్ళారి తాలూకాలో చేర్చబడి, సబ్డివిజన్ గా ఏర్పరచి డిప్యూటీ కలెక్టర్ ఫస్ట్ క్లాస్ మేజిస్ట్రేటు అయిన ఎన్. మురుగేశం ముదలియార్ అధీనంలో ఉంచడం జరిగింది. ఆయన నీతినిజాయితీ లేనివాడని పేరుండడంవల్ల అతని వద్ద పనిచేయడం నాకిష్టం లేదు. 1879 జూన్ లో యాక్టింగ్ తాసీల్దార్, మేజిస్ట్రేటు పదవులకు రాజీనామా చేశాను; ఆదోని మునసబుకోర్టులో హెడ్ గుమాస్తా ఉద్యోగంలో మళ్ళీ చేరిపోయాను. తన కోర్టులో అప్పటికే చాలా మంది వకీళ్ళు ప్రాక్టీసు చేస్తున్నారన్న నెపంతో నా కానాడు గూడా ఫోరెన్స్ నాకు సనద్ ఇవ్వలేదు.

1877, 1878, 1879 సగం వరకు మధ్యకాలంలో కార్యభారం పల్ల నా అరోగ్యం దాగాదెబ్బతినింది; మూడునెలల సెలవుమీదవెళ్ళి బళ్ళారిలో ఉండిపోయాను. సబ్ మేజిస్ట్రేటు, తాసీల్దారు పదవుల్లో ఉంటూ, నా జీతంలో మిగుల్చుకొన్న డబ్బుతో నేను సెలవులలో ఉన్న సమయంలో మామేనకోడలు సుబ్బమ్మనిచ్చి నేను వివాహం జరిపించాను.

నా అదృష్టవశాత్తు మద్రాసు హైకోర్టు యాక్టింగ్ జడ్జిగా ఫోరన్స్కి పదోన్నతి కలిగింది. కడప సివిల్, సెషన్స్ జడ్జి అయిన హెచ్. నెల్సన్ ఇక్కడికి నియమితులయ్యారు.

1879 అక్టోబర్ నెల కడపలో నెల్సన్ గారు జడ్జిగా పనిచేస్తూన్నపుడు అక్కడే ప్రాక్టీసు చేస్తూఉండిన ఆయన మిత్రుడు బారిష్టర్ సి. సభాపతి అయ్య ఆయనతోపాటు ఇక్కడికి వచ్చారు. ఈ జడ్జి, ఆ బారిష్టరు ఇద్దరూ ప్రఖ్యాత న్యాయవాదులు; ఆ బారిష్టరు 'ఇండియన్ బారిష్టర్' అనేపేరే లా జర్నల్ ని తన సంపాదకత్వంలో ప్రకటించేవారు.

బాళ్ళిద్దరు పెద్ద పెద్ద సివిల్, క్రిమినల్ కేసులలో లాభార్జనలో పరమ మిత్రులు. అయితే బారిష్టరు స్త్రీలకు, త్రాగుడుకు, సామాజిక సమాజేవాలకు దుబారా ఖర్చులు పెట్టి డబ్బు దండుగ చేసేవారు. ఇక్కడిలో ప్రసిద్ధ వ్యాపారి ఏ. సభాపతి మొదలియార్ గారు నన్ను బారిష్టర్ సి. సభాపతి అయ్యకు పరిచయం చేశారు. సనద్ హిందకహేవడంలో బాధాకరమైన నా కళలను, నా కనససరంగా తప్పిపోవడాల్ని విన్నవారు నన్ను వెంటనే కోర్టుకు తీసుకొని వెళ్ళి నెల్సన్ గారి ముందు హాజరుపరచి, న్యాయవృత్తి అనే అనాడు ఇంగ్లాండు లోని "ఫ్రీట్రేడ్" లాంటిదని పేర్కొంటూ నా దుఃఖానుభవాలను వివరించి వారినుంచి ఉదారపూర్వకమైన ప్రత్యుత్తరానికి ఎదురుచూశారు. 1879 అక్టోబర్ 20న రెండుగంటలలోపల నాకు సనద్ ఇచ్చారు; కానీ వెంటనే నేను ప్రాక్టీసు ప్రారంభించలేకపోయాను.

1876 ఫిబ్రవరి నెలలో మూడునెలల గర్భిణి నా భార్య సరసమ్మ ఆదోనిలోని మా ఇంటిపైన వడియాలు ఎండబెట్టుతూ ఉంది. ఒక కోతి భయ పెట్టగా పరుగెత్తుకొని మెట్లు దిగివచ్చింది: గర్భస్రావమై, తీవ్రమైన అనారోగ్యానికి గురైంది. ఆదోనిలోనేగాక మద్రాసులోని ప్రసిద్ధ డాక్టర్ల వైద్యునేక లందించినా ఆమె గర్భాన్ని కాపాడుకోలేకపోయాము. అప్పటికి 23, 24 ఏండ్ల నుంచి కరువు పనులతోను రాయదుర్గం తాలూకా మేజిస్ట్రేటు, రెవెన్యూ పనులతోను తీరికలేక ఉండిపోవడంవల్ల నన్ను రెండో వివాహం చేసుకొమ్మని పదేపదే పోలిచెప్పిన సలహాలను నేను పట్టించుకోలేదు. చిద్దల్ని కనే అర్హతను కోల్పోయిన నా భార్య కోలుకోవడానికి తగినంత కాలం అవకాశమిచ్చినా ప్రయోజనం లేకపోగా, నేను రెండో వివాహమాడడానికి ఎంపికచేసేట్లు గానీ.

లేదా నాకటకాశ్రమిమ్మని కోరాను; కానీ అంగీకరించకుండా మొండిపట్టు వట్టింది. అన్నీడు మేము కొండలరాయడైన శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామిని ప్రార్థించాలని అంగీకారానికి వచ్చాము. అ దేవుడి నిర్ణయాన్ని తెలుపమని వేడుకోడానికి వెళ్ళాము. నా రెండో వివాహానికి నా భార్య తన అంగీకారం తెలిపే కితిలో దేవుడు సమాధానమిచ్చేలా చేయవలసిందని అక్కడి పూజారులలో నేను రహస్యంగా ఏర్పాటుచేశాను. అమె దేవుడికి ఎక్కువ పుష్పాలంకరణచేసి పన్ను బయట ఉండమని పరమిమ్మని దేవుణ్ణి ప్రార్థించింది. దేవుడి కుడివైపు పూలు రాలితే నా రెండోవివాహానికి అంగీకారం తెలిపేట్లు, ఎడమవైపు పూలు రాలితే నేను రెండోవివాహవిషయం ఎత్తకూడదని పూజారులకునూచించింది.

దేవుని విగ్రహం ఏడడుగుల పొడవు, ఎడ దగ్గర నూడడుగుల వెడల్పు ఉండడం వల్ల గర్భాలయం చీకటిగా ఉంటుంది గనుక, ఏ పూజారి అయిన వెనుక ఉండి ఏవైపునుంచి కావాలంటే అ ఎక్కుసుంచి భక్తుల కనుకూలంగా పూలు రాల్చుపెట్టు. అర్చకులు నామాట విని కుట్ర చేయడానికి అంగీకరించడం వల్ల ఆ సందర్భంలో దేవుని కుడివైపునుంచి అత్యధికంగా పూలు రాలాయి. దుఃఖంతో నా భార్య పరుగెత్తుకొనివచ్చి, నాకు మోకరిల్లి, నారెండో వివాహానికి అంగీకారం తెలిపింది. అదోనికి తిరిగివచ్చాక, మా అమ్మను, మా అమ్మచెల్లెలు కుమారుణ్ణి పంపించగా కొప్పలకొండ గ్రామం ఉమామహేశ్వర రావు జ్యేష్ఠపుత్రుడని నా వివాహార్థం మాట్లాడారు. ఆ అమ్మాయి కొంతవరకు వామనఛాయతో పన్నెండేళ్ళ వయసుతో దాగా ఇలంగా, ఆరోగ్యంగా ఉంది; తెలుగు దాగా చదువుకొంది.

1879 క్రీస్మస్ సెలవుల్లో ఆ అమ్మాయిని వివాహం చేసుకొన్నాను. కానీ నా పెళ్ళికి నా మొదటిభార్య రావడానికి తీరస్కరించింది. 1880 ప్రారంభంనుంచి లా ప్రాక్టీసు చేయడం ప్రారంభించాను. కొన్ని నెలలతరువాత నా రెండో భార్యకు వయసు వచ్చింది. కానీ 1881 వేసవి సెలవుల వరకు నాశోభనం ఆపెయ్యమన్నాను. వయసు వచ్చిన వెంటనే శోభనం చేయాలన్న బ్రాహ్మణుల ఆచారమే అయినా పెద్దలెంతగా వ్యతిరేకించినా నేను వాయిదా వేయడానికి వట్టుపట్టాను. ప్రతిరాత్రి రెండు గంటల సమయం కేటాయించి నా రెండోభార్యకు ఇంగ్లీషు చదువు నేర్పాను; 1883లో ఇంగ్లీషు మిడ్లెవేస్ నియమించి మాల్టాషియన్ సిద్ధాంతం సూత్రాలను నేర్పించాను; ఆ సిద్ధాంత సూత్రాల కనుగుణంగా మా కలయికను క్రమబద్ధం చేసుకొన్నాము. అమె

ఎప్పుడు గర్భవతి అవుతుందో, ఎప్పుడు ప్రసవిస్తుందో, పుట్టబోయే పిల్ల మగో, ఆదో సరిగా నిర్ధారించి తెలుసుకొన్నాము. 1885 మే నెల 12వ తేదీ ప్రాంతంలో 15 తేదీన కోలాచలం కుటుంబంలో కలగబోయే మగపిల్లను బళ్ళారికివచ్చి అక్కడించి పొమ్మని కమలాపురం, పామిడి మొదలైన ఈళ్ళలోని మా చందువులకు అహోనిస్తూ ఉత్తరాలు రాశాను. ముగ్గురు అన్నదమ్ములకు అంతవరకు పిల్లలు లేరు; పండుమళ్ళిన మా అమ్మ కోలాచలం వంశం నశించి పోతుందేమోనని భయపడి దుఃఖిస్తూ ఉండేది. మేమూహించిన దానికంటే కొన్నిగంటలు మూత్రం లేదాతో 1885 మేనెల 15న రామచంద్ర జన్మించాడు.

ఈ ఆనంద సందర్భాన్ని ఎంతో వేడుకతో జరిపించాలనుకొన్నాము; కానీ దానికి ఎన్నో కష్టాలు ఎదురయ్యాయి. ఈ సందర్భంలో 1883, 1884 సంవత్సరాల మధ్య నా జీవితంలోని సంక్షోభాత్మక సంఘటనలను తెలుపడం అవసరం.

ఆధ్యాత్మిక జీవితం

1881 సం॥లో అడయూరు హెడ్ క్వార్టర్స్ గా కిరూసాథికల్ సొసైటీ స్థాపించబడింది. ఆ సమాజానికి మిసెస్ డ్లావెట్స్కి అధ్యక్షురాలు; కల్నెల్ అల్కాబ్ ప్రధానకార్యవర్తి. ఆ సమాజంలో ప్రపంచ మానవులందరికీ విశ్వమానవ సాధ్రాత్రమూ, మతాలన్నింటికంటే బౌద్ధమతం ఉత్తమమైందని బోధించేది. ఆ సమాజం ప్రపంచంలోని అన్ని మతాలనుగూర్చి నిష్కల్మషమైన మనస్సుతో అన్వేషించేట్లు ఉపదేశించేది. మానవాతీతశక్తులు గలిగిన మహాత్ములుండేవారని సమర్థించే రహస్య విభాగమొకటుండేది. గాలిలో తేలిపోవడం, వస్తువుల సృష్టి, పదార్థ విభజన, మళ్ళీ దాన్ని పూర్తికావడానికి ఘనపదార్థంగా కలపడం, ఆత్మల గమనం, ఆత్మల వాణి ఆత్మల వ్రాతలు మొదలైన సప్తతతులతో దూరప్రదేశాలకు తమ అభిప్రాయాలను ప్రసారం చేయడం మొదలైన అద్భుతాలను చేసి చూపించేవారు. మధుర రిజిస్ట్రార్ గైన రామస్వామిఅయ్యరుగారు 1883 ప్రారంభంలో బళ్ళారికి వచ్చారు. వారు హిమాలయాల్లో కొన్ని నెలలు గడిపినట్లు, మహాత్మ 'కూటమి'ని కలిసి ముఖాముఖి చర్చించినట్లు, వారు ఆధ్యాత్మికమైన అద్భుతాలుచూపినట్లు

విషరించారు. థియోసాఫికల్ సిద్ధాంతాలను విశించి అనమాజానికి సభ్యులను చేర్చుమని అవేించారు. ఇక్కరిలోని పెద్దలనేకులు పి. సభాపతి మొదలియార్ మొదలుకొని అల్.జగన్నాథయ్య, పి.రామారావు నేను అందరమూ సభ్యులుగా చేరాము. ఆ రహస్యాలనడవడిలో ఉపదేశం పొందాము. నేను థియోసాఫికల్ గ్రంథాలు, భగవద్గీత చదవడం ప్రారంభించాను; 1863 డిశంబరు లో అ సమాజ వ్యాకోశ్యతంలో పాల్గొన్నాను. ఆ సొసైటీ హాలు నానుకొని ఉన్నగదిలో దేవాలయం ఉపదేశంలో గాజు పంజరంలో అమర్చిన 'కూటుమి' చిత్రాన్ని నేను చూచాను. రాత్రి సమయంలో వెన్నెలలో ఆరు బయలులో వచ్చారు గజాలమారించుంచి భవనం ఉపరితలంనుంచి మహాత్ముని నీడలాంటిది చూపించేవారు. ఆ చిత్రానికి ఇంటి పైకప్పుకు మధ్య ఎలాంటి వైరుగానీ, చెక్కగానీ ఆధారమున్నట్లు మేము కనుక్కోలేకపోయాము. గొప్ప వారు, పెద్దపెద్ద పదవుల్లో ఉండే విద్యావంతులు, పెద్ద వ్యాపారులు, ఇతర వ్యక్తుల్లోనివారు ఆ చిత్రానికి మోకరిల్లి దేశప్రజల విమోచనం కోసం ప్రార్థించారు. అలయంలోని మహాత్మ్య చిత్రానికిగూడా అదేపద్ధతిలో పూజచేశారు. అయినా ఈ అసాధారణ సంఘటనను గూర్చి వర్ణించి నేను సందేహనివృత్తి చేసుకోవాలనుకొన్నా నా కవకాశం లభించలేదు. నేను ఇక్కరికి తిరిగివచ్చిన తరువాత, అధ్యాత్మిక విషయాలపై అధిక శ్రద్ధవహించి, వాటికి సంబంధించిన అనేకప్రశ్నలసమాధానాలుఅభ్యయనంచేయడంలోనిమగ్నుడనయ్యాను. 1884 మేనెలలో అడయారుమందిరం వర్సించి 1885 కాన్యాకేషన్ కు హాజరయ్యాను. హాలులో సమావేశం జరుగుతూండగా మధ్యాహ్నం 3 గంటల సమయంలో పీలు వేయబడిన దళసరి కవరొకటి మహాత్మ్యపంజరంపైగల గాజు తలుపు మీద అతుక్కొండి; మేము పరుగెత్తిపోయి అకపరు బయటికితెచ్చిట్లుచేసింది. కవరు తెరచి చూడిగా నాకు సరిగా గుర్తులేదుగాని సుమారు అయిదారువేల కరెన్సీనోట్లు కనిపించాయి. ఇంగ్లీషులోని 'మహాత్మ్య' ఉత్తరం చదివి వినిపించాక గొప్ప సంచలనం కలిగింది. ఆ సమాజ నిర్వహణకు ప్రపంచ మంతటా వెలసిన దాని ఉపసమాజాలకు చాలా చందాలవల్ల డబ్బుఅవసరమని ఆ ఉత్తరం లిక్ష్యం. ఉన్నపళాన చాలామంది చందాలిచ్చారు; కానీ ఇంకా వా సందేహనివృత్తి కాలేదు గనుక సత్యాన్వేషణలోనే ఉన్నాను. అత్యుజ్ఞాన సిద్ధాంతం ప్రబుద్ధుల మనబడే కొందరు మహాత్మ్య లేఖ, కరెన్సీనోట్లు కనిపించడాన్ని గూర్చి ఇలా పేర్కొన్నారు. మహాత్మ్య అత్య సమావేశంలో పాల్గొన్న

దనీ, ఆ ఉత్తరం వారి ఆత్మవాతలనీ, కపరులోని నిజమైన కరెన్సీనోట్ల పచార్ల విభజన పద్ధతివల్ల కలిగిందనీ, తదనంతరం పచార్లూపం చాల్చడం కారణంగా వాటిని నిజమైన కరెన్సీనోట్లుగా భావించరావని వివరించారు. అలా జరిగేటట్లయితే ట్రిబీషు ప్రభుత్వం ఐహికమైన ఇండియా ప్రభుత్వాన్ని తప్పు పట్టడానికి గాని, దివ్యజ్ఞాన సామాజికులకు శత్రుగాని పడుకుండా, కోట్లాదికరెన్సీ నోట్లను ప్రచారంలోకి తీసుకొనిరావచ్చునా? అని నేను ప్రశ్నించ ప్రయత్నించాను; కానీ ఆత్మసంబంధ శాస్త్రజ్ఞానం నాకులేదని నన్ను నొక్కిపెట్టారు. మానవాతీతశక్తులు గల్గిన మహాత్ములు, ఋషులతో ప్రసిద్ధమైన హిమాలయం మొదలైన ముఖ్యప్రదేశాలను సందర్శించాలని నిర్ణయించుకొన్నాను; అలాగే సూడుపర్యాయాలు సంవత్సరంలో రెండు సూడు నెలలు ప్రయాణం చేసి గడిపాను; కానీ నా అన్వేషణలో మానవాతీతశక్తులు గల మహాత్ముడుగానీ, ఋషిగానీ కనిపించలేదు.

సంఘ సంస్కరణలు

మేధావులైన దివాన్ బహదూర్ రఘునాథరావు, దివాన్ బహదూర్ చంచల్ రావు, రావుబహదూర్ కందుకూరి పీఠేశలింగం ముతులు మొదలైన వారు వాదించిన ప్రకారం హిందువుల ఆచారాలను నవరించే ప్రయోజనకరమైన సంఘసంస్కరణలకు నేను చురుగ్గా సహకరించడం నా జీవితంలోని తరువాతి ఘట్టం. యుక్తవయసు వచ్చిన స్త్రీల వివాహాలకు, కన్యావితంతువుల వివాహాలకు వారు అధిక ప్రాధాన్యమిచ్చారు. హిందూశాస్త్రంలోని ఉల్లేఖనాలు వాటికి సంబంధించిన ప్రాచీనాధునిక వ్యాఖ్యాతల, పండితుల వ్యాఖ్యానాల కరపత్రాలను అధ్యయనం చేశాను; వారి అభిప్రాయాలకు పూర్తిగా లొంగి పోయాను; కానీ ఈసంస్కరణలను మతాధిపతులు, పూర్వాచారపరాయణులైన బ్రాహ్మణులు వ్యతిరేకించడం వల్ల వాటిని జీవితంలో అనుసరించడంలో చాలా కష్టాలెదుర్కొనలసివచ్చింది. బళ్లారిలో వెంకటరమణ పంత్ అనేవారు ఇంగ్లీషులో గొప్ప పండితుడు; కానీ నిజాయితీ లేనివాడు, అవినీతిపరుడు అయిన నవ్విజ్ఞుడు. దాదాపు వారు సభ్యులందరినీ తనవైపు తిప్పుకొన్నారు. కొందరు బ్రాహ్మణ వితంతువులను, వారిష్టపడే వరులను విలపించి బళ్లారిలో

వారి వివాహాలు జరిపించారు. ఈ వివాహాల్లో నా ఇద్దరు భార్యలతోపాటు చురుగ్గా పాల్గొన్నాను. బళ్ళారిలోని స్వార్థద్రాహ్మణులు, సమీపపట్టణాలలోని పల్లెటూళ్ళలోని మా బంధువులు దీన్ని వ్యతిరేకించారు. విరూపాక్ష మఠం జగద్గురువు గారిలో మా కుటుంబానికి దూరపు బంధుత్వముండడంవల్ల మమ్మలను బళ్ళారి పురజనులు బహిష్కరించలేకపోయారు; కానీ ఎవరుగూడా మా ఇంటికి రావడం మానేసి, పనిమనుషుల్ని కూడా రాకుండా చేశారు. మేము రథం ఏభిలోని ఒక పెద్దఇంటిలో నివసించేవాళ్ళం; మా ఇంటినుంచి ఐదారు ఫర్లాంగుల దూరంలో ఉన్న వైల్డ్రెస్టేషన్ దగ్గరి కుంటనుంచి త్రాగేనీరు తెచ్చుకోవలసివచ్చేది; నా ప్రాణీను అప్పుడు చాలా దాగుండేది; నెలకు రూ. 400/-లు అదాయం వచ్చేది. అందువల్ల నేను తప్పనిసరిగా ఉదయమే నిద్రలేచి, కుంటకువెళ్ళి రెండుకుండలు త్రాగేనీళ్ళు సరఫరా చేసేవాణ్ణి; ఉదయంపూట అమ్మ వంట వండేది; కారణం పిల్లలులేని కోడండ్రు వండితే భోంచేసేది కాదు గనుక రాత్రి వంట నా భార్యలు వండేవారు. ఇంటిలో పనిచేసే హుదులైన పనిమనుషులు మానేయడంవల్ల తప్పనిసరిగా మా పాడి అవులను దగ్గర పల్లెటూళ్ళలోని నా క్లెయింట్స్ కి అప్పగించవలసి వచ్చింది. నావద్ద రెండవ కోచ్ ఉండేది; దానితోనే వాడు భయపడి నావద్ద పనిచేయ కుండా మానేశాడు. అందుకు నేను నడచి కోర్టుకు వెళ్ళేవాణ్ణి. లేదా బాడుగ ఒంటెద్దు బండిలో వెళ్ళేవాణ్ణి; (ఆ రోజుల్లో బాడుగ గుర్రాల జట్కాలుండేవి కావు.) పాపాజిక పరిస్థితులలా ఉన్న సమయంలో, నా రెండోభార్య రామ చంద్రను ప్రసవించింది. మా బంధువులు, బ్రాహ్మణ మిత్రులు, అంతకంటే మా అమ్మ సంస్కరణ భావాలను పరిత్యజించి ప్రాయశ్చిత్తం చేసుకొని మామూలుగా సంప్రదాయ సమాజంలో చేరిపోయిని హోదాపొందారు; కానీ నేనంగీకరించలేదు. నా కుమారుడు రామచంద్ర జన్మించిన 11వ రోజున వైభవంగా జరిపిన రోజున మా బంధువులు, వారి స్నేహితులు కొందరువచ్చి విందుభోజనాలు చేసి, సన్ను సంస్కరణలకు దూరంగా ఉండమన్నారు; భోజనాలతోపాటు ఉదారంగా దక్షిణలు సైతం పుచ్చుకొన్నారు. క్రమంగా మెల్లగా ప్రతిఘటన తొలగిపోయింది. 1887లో బళ్ళారి మరిరెండు వితంతు వివాహాలు జరుపబడ్డాయి. ఐదో వితంతు వివాహం ఇప్పుడు మేముంటున్న మా సొంత బంగళాలోనే జరుపబడింది. ఆ ప్రతిఘటన పూర్తిగా తొలగి పోయింది.

1889 జూన్ నెల 18వ తేదీన నా రెండో భార్య ద్వితీయపుత్రుని ప్రసవించింది. మొదటి సంతానం తరువాత నాలుగేండ్లకు రెండోనికొకడు; ముందులా మేము మాల్టాషియన్ సిక్తాంతాన్ని చాలావరకు అనుసరించాము. కడుపులోని దివ్యను తల్లిని గూర్చి జాగ్రత్త తీసుకోవడానికి నెలలు దగ్గరపడే కొద్దీ, నేను ఒక మిడ్ వైపుని, ఒక వైద్యుణ్ణి నియమించాను. ఈ పర్యాయం గూడ మగదివ్య పుడకాడని ఊహించిన మాఊహ నిజమైనది. ఇన్ని జాగ్రత్తలు మేము తీసుకొన్నా నా భార్య తొమ్మిదోరోజునుంచి బాలితం జ్వరంతో 12, 13 రోజులు దాళవడి 9-7-1889న మరణించింది. నా పెద్ద భార్య ఆ దివ్యను సాకుతూ వచ్చింది; కానీ ఆ దివ్య ఆరునెలలు మాత్రమే జీవించి 1890 జనవరి 9న నవతి తల్లికి ఎనలేని దుఃఖాన్ని, దాళని కలిగించి చివరి శ్వాసను వదిలింది; ఈ రీతిగా నా వివాహజీవిత సుఖసంతోషాలు ముగియాయి. అప్పటినుంచి గోధుమతో చేసినవి మాత్రమే తింటూ, చన్నీటి స్నానాలుచేస్తూ ప్రపంచ వివిధ భాగాల్ని సూడునెలలపాటు సందర్శిస్తూ దాదాపు సన్యాస జీవితం గడపవారంభించాను. ఈ నా జీవితవిశేషాలను గూర్చి తరువాత వివరించబడును.

నా రెండో భార్య మరణించేంతవరకు బళ్ళారిలో నా సొంతానికి ఇల్లు కొనలేదు. 1889 జూలైలో నా రెండోభార్య మరణించగా ఇంటి సొంతదారు చి. గోవిందరావు గారు ఇల్లు భాళి చేయుమని వత్తిడిచేశారు. అందువల్ల 1889 అక్టోబరు నెలలో ఒక బంగళా ఖరీదు చేసికొన్నాను; దానికి తగిన పూర్తి మరూమత్తులు చేయించి 1890 జనవరిలో నా రెండో పుత్రుని మరణా సంతరం గృహప్రవేశం చేశాము.

మా అమ్మ, నా పెద్దభార్య గొణుగుతూ మూడో వివాహం మంచి ఆరోగ్యం, దార్శనం గల 12, 13 ఏండ్ల వయసుగల బాలికను వచ్చినవాటిలో ఎంపికచేసి చేసుకొమ్మని బోధిస్తూ రాత్రింబవళ్ళు నన్ను పోరుతూ వచ్చారు. అమ్మకొడుకుల మధ్య పోరు ప్రారంభమైంది. మా అమ్మ మంచికన్యను వివాహ మాడమంది; నేను వివాహమాడాలన్న తలంపు పుట్టితే 20, 21 ఏళ్ళవయసు గలిగిన కన్య అయిన వితంతువును చేసుకొంటానన్నాను. కానీ నా ప్రతి పాదనను మా ఇంట అడవాళ్ళుగాని, బంధువులుగానీ అంగీకరించలేదు. మా కుటుంబంలో రామచంద్రలోపాటు మా అన్న కుమారుడు రెండున్నర సంవత్సరాల వాడున్నాడు. కానీ ఆ పిల్లవాడు మా అన్న, కుటుంబం మరేరియూ

ప్రదేశం కావడం వల్ల అనారోగ్యంతో కడరాపురంలో నివసిస్తూ ఉండేవారు. మా అమ్మ వాళ్ళను కడరాపురం నుంచి బళ్ళారికి తీసుకొచ్చి చక్కగా పోషించుమని బలవంతం చేసింది. ఈ పీటలు తొలగించుకోడానికి, మా అన్న బంటుల సంక్షేమం కోసం మంచి మనసుతో, వాళ్ళను బళ్ళారికి తీసికొనివచ్చి 1890 నుంచి సొంత ఇల్లయిన మాబంగళాలోనే మేముందరం కలిపి జీవించడం ప్రారంభించాము.

మా అన్నగారి విషమ పరిణామాలు

1870 వరకు పెమ్మిన మా అన్నగారి చరిత్ర తరువాయి భాగాన్ని ఇక్కడ తెలుపుతాను. 1870లో కంబర్రి ఇనామ్ సంపాదించి పెట్టినా, మా అన్నగారు కష్టంగా జీవితం గడుపుతూ ఉండేవారు. నేను హెసనపేటను వదలిపెట్టిన తరువాత కడరాపురంలో మా అన్నగారు నివసిస్తూ అక్కడ ఆయన రెండేళ్లు కట్టుకొన్నాడు. ఆయన తనవాడగారి బబ్బుచేసినకూతురిని తన సొంత కూతురులా పెంచాడు; హంపీ రథోత్సవానికి, ఇతరత్రా పచ్చిన బంధువులకు, పాతమిత్రులకు రోజుల తరబడి అతిథ్యమిచ్చేవారు. పేకాటలో డబ్బు పందెం పెట్టడం పూర్తిగా మానలేదు. నేను అప్పుడప్పుడు ధనసహాయం చేస్తున్నప్పటికీ, ఆయన కొంత డబ్బు అప్పులు చేశారు. నేను లా ప్రాక్టీసు చేయడం ప్రారంభించిన తరువాత, తమ ఆదాయం పెంచుకోడానికి, అప్పులు తీర్చుకోడానికి మాగాణభూమి కొనవలసిందని నన్ను బలవంతం చేశారు. అందువల్ల న్యాయవాదిగా పనిచేస్తూ మిగుల్చుకొన్న చాచాపు రూ. 2,500/- వరకు ఖర్చుపెట్టి నాపేరుమీదనే 1881, 1882 సం॥లో చాలా మాగాణి, మొట్టభూములు కొన్నాను. వాటిమీద ఆదాయం వారికే వదలిపెట్టాను. కడరాపురం మలేరియా ప్రదేశం కావడం వల్ల ఆయన 1890 వరకు అనారోగ్యంతో జీవితం గడిపారు. గర్భస్రావం వంటివిగూడా లేకుండా 19 ఏళ్ళ తరువాత మా అన్నగారి భార్య మొట్టమొదటిసారిగా గర్భవతి అయింది. అప్పటినుంచి భార్యాభర్తలమధ్య భేదాభిప్రాయాలు తలెత్తాయి; నేను జోక్యం చేసుకోవలసివచ్చి, వాళ్ళను ఒడంబరచడానికి తప్పనిసరిగా నేను కడరాపురం వెళ్ళి రావలసివచ్చింది. అవిడ ప్రసవించే తేదీని నిర్ణయించి కడరాపురం వైద్యునితో హెసనపేట అసుపత్రి నేటివ్ మిడ్ వైఫ్ తోపాటు వెళ్ళి

11-2-1887 సురక్షితంగా మగదిక్కును ప్రసవించాక, రెండురోజులతరువాత తల్లిదిడ్డలను ఒక సెలవరకు జాగ్రత్తగా చూసుకోవడానికి యూరోపియన్ మిడ్ వైపును తీసుకొనిపోవడానికి బ్యాంకి తిరిగివచ్చాను. బ్యాంకిలో 18-2-1887వ తేదీన విక్టోరియారాణి పుట్టోళ్ళవాలు జరుపవలసిన కమిటీలో నేను సభ్యుడు కావడంవల్ల యూరోపియన్ మిడ్ వైపులో 20 తేదీవరకు నేను కదరాపురం వెళ్ళలేకపోయాను; అయినప్పటికి హెన్రీపేట హాస్పిటల్లో మెడికల్ ఆఫీసరులో మాట్లాడి మిడ్ వైపు రోజూ సాయంత్రం 11వ రోజు తల్లి స్నానం చేసేంతవరకు కదరాపురం వెళ్ళవచ్చేలా ఏర్పాటు చేశాను. తల్లిదిడ్డ చక్కని ఆరోగ్యంలో ఉన్నట్లు నేను గుర్తించాను. ఆ తరువాత దిడ్డ లక్ష్మీకాంత అని నామకరణం చేసి కదరాపురంలోనే ఉంచేట్లుచేశాను. ఆ సందర్భంలో పిల్లవాణ్ణి గురించి మా అన్నగారు పట్టించుకొన్నట్లు లేదు; పిల్లవాడు లోబ్బారంతోను, కడుపుబ్బ వాతంతో బాధపడుతున్నట్లు కనుక్కొన్నాను. అందువల్ల నా రెండోభార్య మా పుత్రుడు రామచంద్రతోపాటు 1887 వేసవి సెలవుల్లో అయిదారు వారాలు కదరాపురంలో గడిపాము. బహుశా 18-9-1887 రాత్రి కోటవాకిలి చావడిలో మేము గాథనిద్రలో ఉన్న సమయంలో తూర్పువైపు తెరచిఉండడంవల్ల అర్ధరాత్రి సమయంలో ఒకదొంగవాడు నా భార్యను ఎదుర్కొని, నా భార్య మెడలోని బంగారు నెక్లెస్ లాక్కొనిపోవడానికి ప్రయత్నించాడు. ఆమె వానితో పోరాడి, చాట్టకిందదన్ని భయకంపిత అయి దొంగురువోయిన గొంతుకతో నన్ను నిద్రలేపింది. మా ఇద్దరిమధ్య నిద్రిస్తున్న మా పుత్రుడు రామచంద్రపై తల్లి దొర్లలేదు; దొంగ వాడుగూడ పడలేదు. కానీ కొంత నెక్లెస్ ముక్కతో దొంగవాడు పారిపోయాడు. వెదకినా దొరకలేదు. ఘరో దొంగవాడు సమీపంలో చేవాలయంలో ప్రవేశించాడు; అనేక నవలలు, కొన్ని లా పుస్తకాలు, నా విడిదిట్టలు ఉంచిన నా స్త్రీలు క్రుంకును పట్టుకొనిపోయి, ఊరిబయట క్రుంకు పగులగొట్టి పుస్తకాలు నీటిమడుగులో పారేసి, నా గుడ్డలు పట్టుకపోయాడు. వల్లెప్రజల్ని మేల్కొల్పి, దొంగలకోసం వెతికాము. అనుమానమున్న ఒకవ్యక్తి-గ్రామంలో అంత మంచిపేరులేనివాణ్ణి- పోలీసుల కప్పగించి, మూడునెలల కారాగారాన్ని విధించడం జరిగింది. అయితే ఆ గ్రామప్రజలు ఆ పట్టించినవాడు అమాయకుడనీ మామూలుగా చేయవలసిన సేవలు గ్రామాధికారి అయిన మాఅన్నగారికి చేయక చూసేవారు. ఆ తరువాత ఆ గ్రామంలోని మా ఆస్తులను అప్పుడప్పుడు

చిన్న బంగారాలు చేయడం వదిలివేసి ఎత్తుకొనిపోవడం జరుగుతూ వచ్చాయి. అంతేగాక చిన్నదిగ్ధ ఆరోగ్యం దాగుపడలేదు; పిల్లవాడి తల్లి విచిత్ర లక్షణాలు కనబరచింది. ఇది తరువాత తెలుపడం జరుగుతుంది. 3-1-1890న నా రెండోకొడుకును బోగొట్టుకొన్నాక, ఈ పిల్లవాడిని గూడా ప్రకృతి అప్పు తీర్చడానికి వదలిపెట్టడం క్షేమంగాదని భావించాను. అందు వల్ల బళ్ళారిలోని పివిల్ లైన్సులోని మా బంగారాకు వారినితెచ్చి ఉంచాను. ఇక్కడ ఆ కుటుంబం ఆరోగ్యం దాగుపడింది; కానీ సావిత్రమ్మ రాత్రిళ్ళలో ఒక భూతం తన దిక్కు పరుపుమీద తిరుగుతూ తమ గొంతులు పిసికి చంపడానికి ప్రయత్నిస్తున్నట్లు కలలుకంటూ ఉండేది. అయినప్పటికీ 1891 సెప్టెంబర్ మూడోలేదీన అమె రెండోకొడుకును ఫోర్ సెప్పు సహాయంతో ప్రసవించింది. తొమ్మిదేళ్ళ వ్యవధిలో అమె 8-8-1900 నాడు శాంతను గన్నది. బళ్ళారికి వచ్చినప్పటినుంచి వాళ్ళ సంతోషంగా, ఆరోగ్యంగా జీవించారు. రెడ్డిరికం వదలిపెట్టడం మా అన్నగారు ఇష్టపడకపోవడంవల్ల, దాన్ని ఆయన మైనర్ కొడుకు లక్ష్మీకాంతపేర బదిలీ చేయించి, సావిత్రమ్మ సోదరుడిని ఆ మైనరుకు గుమాస్తాగా నియమించి, నా ఆస్తులు, మా అన్న ఆస్తులు అతని పర్యవేక్షణలో పెట్టాము. కానీ పొలాలవల్ల ఏ మాత్రం ఆదాయం మేము పొందలేదు. మా అన్నగారు బళ్ళారి చేరిన తరువాత ఆయన జీవితం రూ. 1000/-లకు ఇన్నూరుచేసి నా ఆదాయం నుంచే ప్రీమియంలు చెల్లిస్తూ వచ్చాను. ఎలాంటి జబ్బో నాకు తెలియకుండా, సరైన అర్హతగల డాక్టరును పిలిపించకుండా, వాదాపు రెండునెలలు మంచం పట్టి 5-2-1901 లేదీన మా అన్నగారు మరణించారు. అందువల్ల ఈ పొలసీకి వారసత్వం సర్ది ఫీకేటు తీసుకొని ఓరియంటల్ లైఫ్ ఇన్సూరెన్సు కంపెనీనుంచి డబ్బు తీసుకొన్నాను. ఈ డబ్బుతో ఏ. లక్ష్మణ మొదలియార్ గారి దగ్గర లక్ష్మీకాంత పేరుమీదకొన్నాను; అది ఇప్పటికీ ఆయనే అనుభవిస్తున్నాడు. ఇద్దరికీ పెళ్ళిళ్ళు చేశాను; కానీ లక్ష్మీకాంతకు ఇంతవరకు సంతానం కలుగలేదు. భరతకు ఏడునెలల కొడుకున్నాడు; కెప్టెన్ శంకరశాస్త్రితో వివాహం జరిగిన శాంతకు ఐదువారాల క్రితం కొడుకు పుట్టాడు. లక్ష్మీకాంత వి.వి.లో ఉత్తీర్ణుడయినా వి.ఎల్.రెండుసార్లుతప్పితరువాతపరీక్షకువెళ్ళలేదు. అతడుమునిసిపల్ హైస్కూల్లో ఉపాధ్యాయుడుగా చేరి 1916లో సందేహస్పద రీతిలో ప్లీడరు పరీక్షలో ఉత్తీర్ణుడయ్యాడు. అతడు అప్పటినుంచి ప్రాక్టీసు చేస్తున్నప్పటికీ

ప్రభూత న్యాయవాదిగా నిరూపించుకోలేకపోయాడు. తన అదాయాన్ని తానే ఉంచుకొనేవాడుగానీ ఎప్పుడూ కుటుంబపు అక్కొంట్లలో జమ చేయలేదు. భరత బళ్ళారి, మద్రాసు స్కూళ్ళలో 18, 20 ఏండ్లు చదివాడు; కానీ ఇప్పటికి ముప్పై ఏళ్ళవచ్చినా ఒక్క పరీక్షలోను ఉత్తీర్ణుడు కాలేదు. పబ్లిక్ లేక ప్రైవేట్ వ్యాపారసంస్థల్లో గానీ, పరిశ్రమల్లో గానీ పనిచేయడానికి సమర్థుడు కాదు. అతడు జాలాయిగా తిరుగుతూ జీవితం గడపడంలో అపోగ్వం చెందింది. ఎవరి సలహానీ అతడు లెక్కచేసేవాడు కాదు; కుటుంబానికి భారమయ్యాడు. తెలివితేటలతో బుద్ధిబలంతో గానీ, శారీరకబలంతో గానీ, నిజాయితీగా గానీ కష్టపడి సంపాదించాలన్న బుద్ధిలేదు. నేను 1870లో కంబర్లి ఇనామ్ కొన్నప్పటినుంచి, దాని సంపాదనకై నేను చేసిన సేవల్ని గూడా గణించక మా అన్నగారుగానీ, వారి ఇద్దరు కుమార్తెలుగానీ తమ సొంతమనే మాగాణి లేదా మెట్టు ఒక ఎకరం పొలం గానీ, ఒక గుడిసెగానీ సంపాదించలేదు. వారి కదరాపురం ఇళ్ళు మాయమైపోయాయి.

నా జీవితం తరువాలు భాగం

3-1-1890న నా రెండో కుమారుడు చనిపోయినప్పటికా, ఇంతకు ముందు పుట్టల్లో నా జీవితం గూర్చి తెలిపాను. 1883, 84, 85 సం॥లో థియోసాఫికల్ సమావేశాలలో ప్రదర్శింపబడిన 'ప్రకృతి'కి అతీతమయిన అసాధారణ సంఘటనలు నాకు సంతృప్తినివ్వలేదని వివరించాను; మానవాతీత శక్తులు గలిగిన మహాత్ములు, ఋషులకోసం పట్టుదలతో అన్వేషణను మళ్ళీ ప్రారంభించాను; హిమాలయ పర్వతాల్లో మూడునెలలు గడిపాను; అక్కడి బైరెగులతో స్వేచ్ఛగా కలిసిమెలసి ఉండి తీర్థయాత్రా స్థలాలు- హరిద్వార్, టిబెట్టులోని మానస సరోవరం మొదలయినవి కొన్ని, అన్నీ చాళ్ళతోపాటు తిరుగుతూ గడిపాను. అలాంటి మహాత్ములు మాత్రం నాకు కనిపించలేదు. కానీ బాగా చదువుకొన్న తులసీదాసబావ అనబడే సన్యాసివల్ల యోగాచరణలో ఉపదేశం పొందాను; ఆయన ఒక జమిందారి కుటుంబానికి చెందినవారు. యాభై ఏళ్ళక్రితం తన పెద్ద కుమారునికి జమిందారి అధికారమప్పగించి వానప్రస్థాశ్రమం స్వీకరించి, ఆ వెనుక సన్యాసం పుచ్చుకొన్నారు. సుమారు వారికి 40, 50 మంది శిష్యులున్నారు. వారు కాలినడకన హిమాలయాల

నుంచి కన్నాకుమారిదాక విడుదలయ్యే యాత్రలు చేశారట! 104 ఏళ్ళ వయస్సు వాడని చెప్పగా వాస్తవమనిపించింది. ఆయన భారీరకంగా, మానసికంగా బలంగా, అవోగ్యంగా ఉన్నారు. ఆయన కుమారుడు 4, 5 వేలు వారికి పంపుతూ ఉండేవాడు; ఆ డబ్బు దానధర్మాలకు, శిష్యుల పోషణకు ఉపయోగించేవారు. మానవాతీత శక్తులున్న మహాత్ములున్నారా లేదా అనే అంశం నాకు తెలుపడంలో వారు మౌనం వహించారు. 1893లో రెండోసారి వారిని దర్శించి, నేను రెండేళ్ళుగా శ్రమించి వారుచెప్పిన యోగావరణచేసినా క్రియాశీల ఫలితాల నివ్వలేదని చెప్పాను. నేను ఆధ్యాత్మిక జీవితానికి అర్హుడినికాదని హ్యాపీకేజీ అశ్రమంనుంచి తరిమివేశారు. రహస్యంగా విచారించగా, దక్షిణ హిమాలయాల ప్రాంతంలో వివిధ స్థలాల్లో సుమారు 3, 4 లక్షలమంది భైరావులు అక్కడక్కడా నివసిస్తున్నవారు చాలావరకు నేరస్తులు,లేదా ఇంటి నుంచి పారిపోయినవారని తెలిసింది; వీరంతా చేసిన పాపాల విముక్తికై గానీ, అరెస్టులనుంచి తప్పించుకోవడానికిగాని సన్యాసుల వేషంలో ఉంటారు. 1890-1994 మధ్యకాలంలో మానవాతీత శక్తులు గలవారిని అన్వేషిస్తూ మలబారు, సింహళం అంతటా పర్యటించాను; కానీ నాకలాంటివాడు కనిపించలేదు. ఆ తరువాత సరిస్థితుల ప్రభావంవల్ల అలాంటి విచారణకై ప్రయత్నించలేదు. వాటి వివరాలివి :

1895 నాటి దురదృష్ట సరిస్థితులను తెలిపేముందు మాకుటుంబ వ్యవహారానికి సంబంధించిన ఒకముఖ్యమైన విషయాన్ని ముందుపుటలో చెప్పింది. పేర్కోవలసి ఉంది. నేను 1880లో ప్రాక్టీసు చేయడం ప్రారంభించినప్పటి నుంచి మూడేళ్ళపాటు దారిష్టరు సభాపతి అయ్యగారిపద్ద పనిచేశాను. ఆయన జయప్రదమైన లాయరు మాత్రమేగాక, దొంగబాయి లైఫ్ ఇన్సూరెన్సు కంపెనీ ఏజెంటు, దొంగబాయి కలకత్తాలలోని రెండవనాడు ఫైర్ ఇన్సూరెన్సు కంపెనీ లకు ఏజెంటుగా వ్యవహరించేవారు. 1883లో మంచికోసమే బళ్ళారి వదలి వెళ్ళిపోయారు. వెళ్ళిపోతూ ఆయన ఒరియంటల్ లైఫ్ కంపెనీ ఏజెన్సీ నాకు, ఫైర్ ఇన్సూరెన్సు కంపెనీల ఏజెన్సీ సభాపతి మొదలియార్ కు బదిలీ చేశారు. 1802 వరకు లైఫ్ ఏజెంటుగా పనిచేశాను; అప్పుడు హైకోర్టు వ్యాపార సంస్థలకు, ఋణాలిచ్చే కంపెనీలకు లాయర్లు ఏజెంటుగా గానీ, డైరెక్టర్లుగా గానీ పనిచేయడానికి వీల్లేదని చట్టం చేసింది. అందువల్ల కె.వి.ఎస్. రామచందర్ అండ్ కంపెనీపేర దినామి ఫర్మ్ ప్రారంభించవలసిన అవసరం

పట్టడింది; 1893లో నేను, మా అన్న, తమ్ముడు సంతకాలు చేసి లైఫ్ ఇన్స్ూరెన్సు వ్యాపారం చేయడం కోసం డాక్యుమెంటు తయారుచేయడం జరిగింది. 'కె' అంటే కోలాచలమనీ, 'వి' అంటే వెంకటరామప్ప లేక వెంకటరావు సందర్భాన్నిబట్టి అనీ, 'ఎస్' అంటే శ్రీనివాస రావు. ఈ మధ్యనే ప్రారంభించినవాడు (నిషేధించినా ఫరవాలేదని భావించే) అనీ అర్థం. 'రామచందర్ అండ్ కంపెనీ' అంటే మైసర్ మగపిల్లలందరూ కలిసి (రామచందర్ అప్పటికి ఎనిమిదేళ్ళవాడు) అనీ అర్థం. వ్యాపారం చేస్తున్నానన్న నెపంతో నామీద L.P. యాక్టు కేసులు పెట్టి 1910 లో W.W. ఫిలిప్స్ చాలాతీవ్రంగా ఈఫర్మ్ పేరును ప్రశ్నించాడు. ఈ విషయాన్ని తరువాత వివరిస్తాను.

లైఫ్ ఇన్స్ూరెన్సు వ్యాపారార్థమని నా యీ ఫర్ముకి కె.వి.ఎస్. రామచందర్ అండ్ కంపెనీ అని పేరుపెట్టినా 1910లో వర్తక వ్యాపారాన్ని తెలుపదని సంతృప్తిపడ్డాను; అయితే అభ్యంతరకరంకాని మార్గాల నుంచి వచ్చే ఆదాయాలను కలపడానికి వీలైంది. అందువల్ల ప్రతి సంవత్సరం అన్ని మార్గాలనుంచి నా ఇన్ కమ్ టాక్స్ స్టేట్ మెంట్లను సమర్పించే నారంభించాను. కానీ మూడు వ్రాంతీల పొలాల ఆదాయం మాత్రం కలుపలేదు. ఇన్ కమ్ టాక్స్ స్టేట్ మెంట్లు సమర్పించే సందర్భంలో శ్రీనివాసరావు వ్యక్తి నుంచి నాటకరంగం నుంచి వచ్చే ఆదాయం పట్టి తీసుకొన్నాను. అప్పటికి బారిష్టరైన రామచంద్ర నుంచి గూడా పట్టి తీసుకొన్నాను. అలాగే లక్ష్మీకాంత వ్యక్తివల్ల, బంగాళా బాడుగల వల్లవచ్చే ఆదాయం పట్టి సైతం తీసుకొన్నాను. కుటుంబంలోని సంపాదించేవారి ఆదాయం పన్నుగూడా కట్టుతూ నేను నా ఇన్ కమ్ టాక్స్ స్టేట్ మెంట్లు సమర్పించడం నాకు లాభదాయకంగా లేదు; కానీ (అ) అచ్చన్న, భరత, (ఆ) శ్రీనివాసరావు, శత్రుఘ్న, (ఇ) రామచందర్-లకు లాభదాయక మయింది.

నా వ్యక్తి ఆదాయంలో ఆదాచేసిన డబ్బు ఏ. సభాపతి మొదలియార్ వద్ద దాచిపెడుతూ వచ్చాను; వారు చాలా ధైర్యంగల దాత, దేశభక్తిపరుడే కానీ ప్రత్తి వ్యాపారంతో అధికలాభపేక్షతో సాహసంతో వ్యవహరించేవారు. జూదమాడేవారు. 1895 ఏప్రిల్ నాటికి నేను ఆదా చేసిన డబ్బు 35,000 వేల రూపాయలు. ఆయన పెద్ద వ్యాపారి; యూరప్, ఇంగ్లండ్, జర్మనీ,

జహాన్ మొదలైన వేలలకు పత్తి ఎక్స్‌పోర్టు చేయడంలో యూరోపియన్ వ్యాపారులతో పోటీపడేవారు. ఫలితాలనాశించే కాంట్రాక్టుల్లో ప్రతినంపత్నరం అధిక లాభాపేక్షతో చేసే వ్యాపారంలో రెండుమూడు లక్షలు లాభంపొందే వారు లేదా అంతమొత్తం నష్టపోయారు. నష్టపోయినప్పుడల్లా మద్రాసుబాంక్ బ్రాంచిలోను, మద్రాసులోని మర్కంటైల్ బాంక్, నేషనల్ బాంకునుంచి అధికంగా ఋణాలు తీసుకొనేవారు. అతని మిత్రుడు పార్సన్ హేచ్. హార్వేని లండన్‌లోను, అల్ఫ్రెడ్ గాండ్లీని లివర్‌పూల్‌లోను అతని అధిక లాభాపేక్షతో చేసే సాహసవంతమైన కాంట్రాక్టులలో ప్రవేశించడానికి, నిర్వహించడానికి నియమించాడు. మద్రాసు ఇతర బాంకుల్లో తమ పరపతిని పూర్తిగా వినియోగించుకొన్నాక 1894లో నన్ను, సిండిగి మారిసిద్ధప్పను తమకోసం ఒకలక్ష డబ్బు బ్యాంక్‌లో అప్పులు తెచ్చుని ఒప్పించారు; మేమలాగే చేశాము. ఆ మొత్తానికి మార్ట్‌గేజ్‌డ్డ్ అమలుపరచి, మరో రూ. 30,000/-లకు మారి సిద్ధప్పకు ఇంతకుముందే చేసిన వాటికి రాసిచ్చాడు. ఈ ఋణాల నిమిత్తం ఆయన ఇద్దరు మేనల్లుళ్ళు, స్థిరాస్తులతోపాటు, తన భార్యకూతుళ్ళ నగలను తనభా పెట్టారు. ఈ డబ్బంతా నష్టపోయారు. పైని పేర్కొన్న మూడు బాంకులకు, మద్రాసు బాంబాయిలలోని వ్యాపారస్తులకు రూ. 12 లక్షలవరకు ఋణవడ్డారు. 1915 ఏప్రిల్ చివరివారంలో మద్రాసు హైకోర్టులో తానే దివాలాకోరుగా నిరూపించుకొన్నారు; బాంబాయి హైకోర్టులోను బాంబాయి ఋణదాతలు ఆయన్ని దివాలాకోరుగా నిర్ణయించారు. బాంబాయి హైకోర్టు ఇచ్చిన రూలింగు ప్రకారం ఆయన ఎస్టేటు నిర్వహణకు మద్రాసు అధికార ప్రతినిధికి అప్పగించడం జరిగింది. మార్ట్‌గేజ్ చేసిన ఆస్తులను అమ్మి మాకు రావలసిన అసలు, వడ్డీలు తీసుకొని తక్కినవేమైనా ఉంటే ఆ అధికారికి ఇమ్మని ఆ ప్రతినిధి నాకు, మారి సిద్ధప్పకు అధికారమిచ్చాడు. అందువల్లనే 1895-1900 వరకు అప్పుడప్పుడు చేసే పర్యటనలు, తీర్థయాత్రలు చేయడం మానేయవలసి వచ్చింది; మార్ట్‌గేజ్‌డ్డ్‌లో ఉన్న నాకు రావలసిన అప్పులు రాబట్టుకోడానికోసం పూర్తిగా నిమగ్నుడనయ్యాను.

మార్ట్‌గేజ్ ఋణాలకు సంబంధించి నేను అప్పుగా ఇచ్చిన రు. 50,000 వేలతో పాటు, రామానుజులు నాయుడుగానీ, జనార్దనం పిళ్ళయిగానీ, సి.ఎస్. సుబ్రహ్మణ్యంగానీ అంగీకరించిన పలుపెల్లులమీద పెద్ద మొత్తాలలో మద్రాసు బాంక్ బ్రాంచిలో అప్పువేశాను. సభాపతి మొదలియార్ కట్టలేకపోగా,

కొద్దికాలంలో గడుపు మించిన ఆ విల్లుల క్రింద దాంకేకి రూ. 13,000/- అప్పుపడ్డాను. ఆ మొత్తం చెల్లించమని ఆ దాంకే విజంటు నన్ను తీవ్రంగా ఒత్తిడి చేశాడు. నా ఆదాయంలో ఆదా చేసుకొని సభాపతి మొదలియార్ వద్ద నిల్వచేసిన డబ్బు నేను సర్దుబాగా, మాకుటుంబంలోని స్త్రీల (నా పెద్ద భార్య, నా ఇద్దరి సోదరుల భార్యల) భవనం నుంచారు కూడు వాల్లువేలు చేసే సగలు మాత్రం స్త్రీ భవనం మాత్రమే మిగిలగా, వాటిని ఉపయోగించుకోవాలను కోలేదు. రూ. 10, 12 వేలు చేసే నా బంగారం రూ. 35,000/-లు చేసే నూ ముగ్గురి అన్నదమ్ముల జీవిత పాలసీలు ఉన్నాయి; కానీ వాటి సరెండరు విలువ రూ. 3, 4 వేల కంటే మించలేదు. నా నిల్వలను అంగీకరించవలసిన (రామానుజులు నాయుడు, జనార్దనం ఓశై) ఇద్దరు ఎవరికీ తెలియనిచోటికి బాగోరించు అవ్యశ్యం కాగా, దయనీయమైన విన్నపం, నా పాత సంపన్న మిత్రులకు ఈ విషయసమయంలో సహాయం చేయుమని, లేనిపక్షంలో నేను అత్యహత్య అయినా చేసుకోవాలి లేదా ఈ చేజం పదలి పారిపోవలసి వస్తుందని పంపుకొన్నాను. వాళ్ళుగూడా తమ విల్లులమీద దాంకేకు పెద్ద మొత్తాలు అప్పుపడ్డారు. ఆ మొత్తం కంతులవారీగా కట్టడానికి బ్యాంక్ విజంటుతో సంప్రదించాను; ఆ విజంటు రూ. 15,000/- చెల్లించడానికి 15 రోజులు అవకాశం కల్పించి, తక్కిన శేషం నూడునెలల్లో తీసుకోడానికి అంగీకరించాడు. నా క్లెయింట్లు ఆ సమయం లోపలే రూ. 15000/- ఇవ్వగా చెల్లించే అవకాశం కలిగింది; మద్రాసు హెడ్డాఫీసు మరింత సమయం ఇవ్వడానికి అంగీకరించక 15 రోజుల లోపల చెల్లించాలని పట్టుపట్టింది. అదే విధంగా వారి నిల్లులపట్ల రావలసిన మొత్తానికి రామానుజనాయుడు, జనార్దన్ ఓశైలను దాంకే పట్టుపట్టింది. వాళ్ళు అప్పున్న మొత్తంలో నూదోవంతు నైతం చెల్లించలేక పారిపోయారు. కాకట్లు పెట్టిన సభాపతి మొదలియార్ నగలు మారిపిద్దప్పవద్ద ఉండేవి; నా ఇతర ప్రత్యేకమైన అప్పు నిమిత్తం ఆ నగల్లో సగమైనా ఇచ్చివేయడానికి అతడు తిరస్కరించాడు. ఇలాంటి పరిస్థితుల్లో, నేను ఎదురుచూడని వ్యక్తి, ఇబ్రహీం సేబ్ అండ్ కంపెనీ మేనేజరు హాజీ అహ్మద్ సేబ్ నుంచి అద్భుతమైన సహాయం లభించింది; ఆయనేమీ నాకు మిత్రుడుకాడు, క్లెయింటూ కాదు; అనుకోకుండా వారిషాపులో నేను కలిసినప్పుడు, నా అర్థికమైన ఇబ్బందులను గూర్చి విన్నవాడై, నా వ్యవహారాల్ని గూర్చి విచారించి, నాకవసరమైన డబ్బు మొత్తాన్ని నాకిస్తానని

సంసిద్ధతను తెలిపాడు. దానికి బదులు నా బంగళా, మా జీవిత పాలసీలు మార్క్ గేజ్ చేస్తానని సంసిద్ధుడయ్యాను. వాటిని స్వీకరించనని తిరస్కరించాడు. 15 సం॥లుగా ఆయన షాపుతో ఉన్న డబ్బు వ్యవహారంపల్ల నా నిజాయితీని గూర్చి సదభిప్రాయమున్నవాడు గనుక, నేనొక్కడినే రాసిచ్చిన ప్రామిసరీ నోటుతో సంతృప్తి చెందాడు. బాంక్ పెట్టిన 15 రోజుల గడువు లోపల, నేను చెల్లించవలసిన మొత్తం డబ్బు సుమారు రూ. 28,000/- ఆయన ద్వారాకు చెల్లించాడు. ఈ సహాయాన్ని భగవంతుని ఆశీర్వాదంగా భావించాను. ఆ పెద్దమనిషికి నేను చెల్లించడంలో అంతే సమాన నిజాయితీతో ఉండాలని భావించాను.

నా రెండో భార్య, రెండో కుమారుడు పురణించినప్పటినుంచి, సమస్త భోగాలు వదలుకొన్నాను. నా వృత్తి ఆదాయం పెంచుకోడానికి మిక్కిలి శ్రమించి కృషిచేశాను; అందుకు సగర పరిసరాల్లోని పల్లెటూళ్ళలోని నేరస్తుల కేసుల్ని ఆయా ప్రదేశాలకు సైకిల్ మీద వెళ్ళివస్తూ తీసుకొంటూ వచ్చాను. నా ఋణదాతలకు మా సోదరులను వ్రతాలు దాఖలుపరుచుమనిగాని, కదరాం పురం, హంపీలలోని మా అన్న పొలాల్ని మార్క్ గేజ్ చేయుమనిగాని, అమ్మి వేయుమనిగాని నేనడుగలేదు. మా తమ్ముడు కొత్త లాయర్ గనుక తనవృత్తి ఆదాయంనుంచి తన వాటానిచ్చే సమర్థుడు కాడు. 1895 వరకు నావృత్తి ఆదాయం నెలకు సుమారు రూ. 400/-; కానీ దశలవారీగా వేగంగా నా జీతం నెలకు రూ. 500/-, రూ. 700/-, రూ. 800/-, రూ. 1000/-, రూ. 1200/-, ఇంకా రూ. 1500/- పెరుగుతూ వచ్చింది; మత ధర్మ కార్యాలకు నా ఆదాయంలో చిన్నభాగం కేటాయించాలని తోచింది; ఇందుకు రూపాయిలో ఒక అణా కేటాయించాను ప్రారంభంలో. నా జీతం పెరిగి నా బాకీలు తీరిపోయేకొద్దీ రూపాయికి రెండణాలు, చివరికి రూపాయికి నాలుగణాలు కేటాయించాను. నేను అదా చేసిన డబ్బుతో నా బంగళాకు ఉత్తర దిశలోని కృష్ణస్వామి మొదలియార్, అతని సోదరునికి చెందిన భాగీస్థలం కొన్నాను; ఈ స్థలంలోనే బౌన్ హాలు నిర్మాణం చేశాను; నేను అదాచేసిన సొమ్ములో కొంతభాగం బళ్ళారి బ్రాంచి థియోసాఫికల్ సొసైటీ కొనడం కోసం, వినియోగించాను. బళ్ళారిలో సంస్కృతపాఠశాల, ఆయుర్వేద డిస్పెన్సరీ నిర్వహించడానికి ఇందులోని కొంతభాగాన్ని ఇచ్చివేశాను. ప్రతి బ్రాహ్మణ వితంతు వివాహానికి రూ. 100/- చెల్లిస్తూ వచ్చాను. ఆ విధంగా రెండేళ్ళతో హజీ

మహ్మద్ సేబ్ యుగం మొదలైంది. నా క్లెయింట్లు ఇచ్చిన అప్పీల్లో చాలాభాగం తీర్చిపోను. అ వెనుక నా అదాయం తగ్గవటా వచ్చింది. కానీ మరద్యక్షం నన్ను చుట్టుముట్టినా 1910 వరకు నావంతు చానబర్మాలు చేస్తూనేవచ్చాను. రెండో అంతస్తులో ఉచిత గ్రంథాలయానికి, నూడో అంతస్తులో క్షయరోగ గృహనిర్మాణం కోసం బాన్ హాలుకు నేనెంత ఖర్చు పెట్టానో ఈ క్రిందివివరాలు తెలుపుతాయి :

21-6-1897న షిక్షోరియారాజ్ డై మిండ్ జూడిల్ రోడ్ పునాదివేయబడింది.

1-1-1903న బాన్ హాలు అన్ని హంగులతో ఇండియాలో కింగ్ ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకానికి ప్రారంభించబడింది.

26-6-1905న 10వేల గ్రంథాలతో రామచంద్ర ఉచిత గ్రంథాలయం మొదటి అంతస్తులో ప్రారంభించబడింది. (అవసరమైతే రైల్వే, మద్యాహ్న భోజనం, పరుపు ఉచితంగా సరఫరా)

26-5-1907న రెండో అంతస్తులో క్షయరోగుల సమీక్షం అచ్చమాండా హోమ్- సేవకుల నివాసాలతోపాటు ప్రారంభించబడింది. (డా॥ టి. నరసింహులు L.M.&S. ఉచిత వైద్య సేవలు)

భవనం- కుర్చీలు, బల్బులు మొదలైన సామగ్రితో రూ. 50,000/-
గ్రంథాలయం రూ. 50,000/-

బాన్ హాలు క్రింది అంతస్తు 83'x55' కొలతలతో ఒకే హాలుగా చూలాలు, స్టేలు కమ్ములతో బేకు కర్రతో రాళ్ళు సున్నంతో నిర్మించబడింది. చూలాలు బొందాయిలో కొన్నాము; మద్రాసు రైల్వే కంపెనీ అధికారులనుంచి స్టేలు కమ్ములు గుంతకల్లులలో మార్కెట్ ధరకంటే తక్కువగా మా మిత్రుడు గుబంతూరు వాసుదేవ కొన్నాడు; ఆయన అక్కడ మొదట తానీల్తారుగాను తరువాత డిప్యూటీ కలెక్టరుగాను ఉండేవాడు. వర్కిషాపు బ్యారిలో ఉండగా సదరన్ మరాఠా రైల్వేకోసం వ్యాగన్ నిర్మాణార్థం వ్యాగన్ డోర్లు లక్ష్యణ మొదలియార్ తయారుచేసేవారు. రైల్వేవారు అంగీకరించకపోగా నేనుఅసలు ధరకే కొన్నాను.

క్రింది అంతస్తులో 15'x24' కొలతల స్థలం పైకప్పులేకుండా నిర్మించాము; క్రింది భాగంలో కొనసాగే నాట్యం, వినోదాలను స్త్రీలు, షోషా

స్త్రీలు తిలకించడానికి అనువుగా మొదటి అంతస్తు నాలుగువైపుల గ్యాలరీగా నిర్మించడం జరిగింది.

మొదటి అంతస్తులో తూర్పు పడమర దిక్కులలో $83' \times 15'$ కొలతలతో పొడుగాటి గ్యాలరీలు, ఉత్తర దక్షిణదిశల్లో $25' \times 15'$ కొలతలుగల చిన్న గ్యాలరీలు ఉన్నాయి. క్రింది భాగంలాగానే మొదటి అంతస్తుగూడా పై పుస్తకాలలాంటి వాటితో నిర్మాణం చేయడం జరిగింది.

మొదటి అంతస్తులోకి వెళ్ళడానికి క్రిందనుంచి తూర్పుదిక్కులో రెండు విశాలమైన స్టేర్ కేసులు కట్టబడ్డాయి. ఇందులో గ్రంథాలకోసం పెద్దపెద్ద అల్మైరాలు నింపబడ్డాయి. సుమారు 10,000 గ్రంథాలు అమర్చడానికి పెద్దపెద్ద అల్మైరాలతో ఈ అంతస్తు నిర్మించబడింది; ఈ గ్రంథాలు కింగ్ ఎంపరర్ ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకం కోసం మొట్టమొదట నేను 1902 ఇంగ్లండు సందర్శించిన సందర్భంలో లండన్ లోని బుక్ సెల్లర్ల వేలంలో లండన్ లో కొనితెచ్చాను. 1904లో ప్రపంచ పర్యటనకై వెళ్ళినప్పుడు పై పుస్తకాలకు అనుబంధంగా పాలస్తీనా, ఏథెన్స్, రోమ్ లలో క్రైస్తవ మతగ్రంథాలు కొని తెచ్చి చేర్చాను.

క్రిందిభాగంలోను మొదటి అంతస్తులోను $83' \times 12'$ కొలతలతో పడమర దిక్కుల్లో మూడంతస్తుల గోపురాలు ఉన్నాయి.

జపానులోని మార్చడానికి వీలైన క్షయరోగ గృహం లాంటిది రెండో అంతస్తులో మా అమ్మపేర అచ్చమ్మ క్షయరోగ గృహం 1906లో చేర్పడం జరిగింది. ఈ క్షయరోగ గృహాన్ని ఏ ఇతర భవనం మీదికిగానీ, కొండ మీదికిగాని రెండూజిల్లో తొలగించి వారంరోజుల్లో నిర్మించడానికి వీలవుతుంది.

బళ్ళారిలో ఏ ఇతర భవనం లేకపోవడం వల్ల ఈ టౌన్ హాలు మొదటి రెండో అంతస్తులను బళ్ళారిలోని ఐరోపా, యూరేషియా నివాసుల నృత్య సంగీతబృందాలకు ఉచితంగా ఉపయోగించుకొనేవారు. ఆ తరువాత కంటోన్మెంటులోని మెసానిక్ హాలుని నాట్య భవనంగా మార్చుకొన్నారు. 1-1-1903లో ఈ భవనం కింగ్ ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకోత్సవ దర్బార్ హాలుగా, బళ్ళారి జిల్లాను సందర్శించే గవర్నర్లకు, ఉన్నతాధికారులకు ఆతిథ్యమివ్వడానికి ఉపయోగించబడింది. ఈ భవనానికి తూర్పుదిక్కులో అనుబంధంగా

ఒకే హాలుగా 50' x 25' కొంతలతో రాళ్ళు సున్నంతోను, మూలాలు కమ్ములతో నిర్మించడం జరిగింది; ఇది వంటశిల్పగాను, క్షయరోగులకు సేవ చేసే పనివాళ్ళ నివాసం కోసం కేటాయించబడింది. 1911 నుంచి పెన్షన్గా ఈ భవనాలకు పోషణ లేకపోయింది. కారణం ప్రాక్టీసు వదిలిపెట్టి, పట్టణం నుంచి రెండు మైళ్ళదూరంలోని స్పిన్సింగ్ వీవింగ్ మిల్లులో పనిచేయించడంతో అసక్తుణ్ణయి 1917 వరకు అక్కడే నివసిస్తూ వచ్చాను. కోలాహలం కుటుంబానికి శాశ్వత కీర్తిప్రతిష్ఠలు తెచ్చేలాగా ఇటుతరువాత ప్రజాప్రయోజనాల కోసం ఈ భవనాల్ని ప్రత్యేకించడంలో నిర్ణయించకపోవడంవల్ల నష్టపడి పోయాను.

రామచంద్ర జీవితం

రామచంద్రకు ఉత్తమమైన రీతిలో గణించి శరీరం, యుద్ధవికాసాన్ని పెంచుకోవడానికి శిక్షణ ఇచ్చాను. పెన్షన్ పుచ్చుకొంటున్న ఒక ఇరోపా మిలిటరీ సార్జెంటు శారీరక వ్యాయామం, గుర్రపుస్వారి పాఠాలు చెప్పారు. యూరేషియన్ లేడి ఇంగ్లీషు, లాటిన్ భాషలు నేర్పించి. ఎన్. నరసింహం L.M.&S. ఇంగ్లీషు సంవత్సరముస్వర, బి. సాంబమూర్తి అయ్యర్ (ప్రస్తుతం ఎడ్ - మేజిస్ట్రేట్) రెండేళ్ళపాటు లెక్కలు బోధించారు. లక్ష్మీకాంత విద్యాభివృద్ధి వాళ్ళతోండి, ఒక స్కూల్ మాస్టరు చూశారు; కానీ నేను అసంతోషంతోనే సంతోషంగా ఇద్దరు పిల్లల చదువు ప్రత్యేక శ్రద్ధతీసుకొన్నప్పటికీ లాభదాయకంగా లేదు; నేను ముందే ఒకచోట పేర్కొన్నట్లు ఒక నిర్ణయానికి వచ్చాను.

1899లో సభాపతి మొదలియార్ తుది విడుదల కోసం దరఖాస్తు పెట్టుకోగా బాంకులు వ్యతిరేకించలేదు; కానీ బళ్ళారి ఇద్దరు ఋణదాతలు, మద్రాసు ఒకరిద్దరు ఋణదాతలు వ్యతిరేకించి మా మార్గ్ గేజ్ డీడ్ ని సవాల్ చేశారు. మొదలియార్ అక్కొంట్లు, మా ఇద్దరి (నాది, మారిసిద్దప్పది) అక్కొంట్లు అధికార ప్రతినిధి అక్కొంట్లుతోపాటు మా శత్రువు ప్లేడరు డి. కృష్ణమాచార్యులు సహాయంతో వ్యతిరేకించే ఋణదాతలు పూర్తిగా పరిశీలించారు. జస్టిస్ బోవమ్ ముందు మూడు నాల్గు రోజులు విస్తారంగా సాక్షులను పరిశీలించాడు; 21-12-1899నాడు సభాపతి మొదలియార్ కు తుదివిడుదల మంజూర్ చేశారు.

1897లో రామచంద్రకు మలేరియా జ్వరం తగిలి, సుమారు మూడేండ్ల వరకు పీడిస్తూ వచ్చింది. నరసింగరావు L.M. & S. ను ప్లేగు మూలాన ముద్రాసు ఇడిలీ చేయగా, రామచంద్రను గూడా సవతి తల్లితోపాటు ముద్రాసు పంపించి, అక్కడే నాలుగైదు నెలలు ఉంచాను. రామచంద్ర ఆరోగ్యం గూర్చి తీసుకొన్న అతిజాగ్రత్త మూలాన అతని సవతి తల్లి తీవ్ర అస్వస్థతకు గురిఅయి బళ్ళారిలో 14-5-1898న మరణించింది. ఆ వెనుక మా రామచంద్ర బాధ్యత నేనే స్వీకరించి అతని ఆరోగ్యం గురించి నేనే శ్రద్ధ వహించాను. అయినా మలేరియా జ్వరం అతన్ని సులభంగా వదలిపెట్టలేదు. అందుకని అతనికి సముద్రయానం కల్పించుమని చెప్పారు. అందువల్ల 21-12-1899న అతణ్ణి తీసుకొని ముద్రాసునుంచి రంగూన్ కి వెళ్ళి పదిరోజులక్కడ గడిపి, తరువాత మాండలీ, బహమాలకు వెళ్ళాను. ఇరావది ద్వారా రంగూన్ స్టీమర్లో తిరిగివచ్చాము; తరువాత స్టీమర్లో ప్రోమ్ వెళ్ళి, అక్కడినుంచి పెనాంగ్ వెళ్ళి, తరువాత వెల్లెక్స్ ప్రావిన్స్ వెళ్ళి అక్కడనుంచి సింగపూర్ పోయి వారం రోజులు గడిపాము; చివరిగా జర్మనీ స్టీమర్లో కెయిసర్ సోదరుడు ప్రషియా ప్రెస్సి హెన్రీ ప్రయాణించిన మార్గం గుండా కొలంబో చేరుకొన్నాము. సిలోన్ లో ఉంటూ కాండీ, న్యూరిలియా మొదలైన హిల్ స్టేషన్లు దర్శించి, స్టీమర్లో టుబికాన్ తిరిగివచ్చాము; 1900 జనవరి చివర్లో ముద్రాసుమీదుగా బళ్ళారి తిరిగివచ్చాము. ఈ సముద్రయానం వల్ల భూమిమీద ప్రయాణాల వల్ల రామచంద్ర మలేరియా జ్వరం చాలావరకు మాయమైపోయింది.

సభాపతి మొదలియార్ తుది విడుదల పొందిన తరువాత, అతని బొంబాయిలోని ఏజంటు జహంగీర్ వైరాంజీ వినామి వ్యాపారం ఏర్పాటు చేసుకొని, నాలుగున్నర సంవత్సరాల్లో రూ. 2,50,000/- సంపాదించుకొని విశ్వాసభూతుకుడై అక్కొంట్లు చూపించడానికి నిరాకరించాడు. ఎం. రామానుజాలు నాయుడు, సంబంధం మొదలియార్ మొదటముందస్తుగా పంపబడినా, జహంగీర్ వైరాంజీ మొండిపట్టుతో వచ్చినదంతా తన సొంతలాభమేని అక్కొంట్లు చూపనని పట్టుపట్టాడు. పైని పేర్కొన్నవారు బలవంతంగా ఆఫీసును స్వాధీనపరచుకొని పోలీసు కమిషనర్ ముందు అందుకు పోరాడు తున్నారు. మార్చి మొదటివారంలో నేను సభాపతి మొదలియార్ కలిసి బొంబాయి వెళ్ళాము; పోలీసు కమిషనర్ తో మాట్లాడి, అతని ఆదేశానుసారం అంతకుముందే పై ఇద్దరిచేత తాళం వేయబడిన ఆఫీసులోని పుస్తకాలు,

వస్త్రాలు స్వాధీనపరచుకొన్నాము. జహంగీర్ పుస్తకాలు పత్రాలను వశపరచు కోసేటట్లా సివిల్ సూట్ వేశాడు. సభాపతి మొదలియార్ నాకు నారాయణ భాంభోదా భద్రతగా ఇచ్చాడు; కానీ మమ్ములను హైకోర్టు తీరస్కరించింది. ఈచే అండ్ కంపెనీ నుంచి ఒకటిన్నర లక్షల రూపాయలు బెల్గ్రాఫిక్ మినియార్డుల సభాపతి మొదలియార్ కి అందింది; ఆయన ఆ డబ్బు కోర్టులో వివాదానికి చేశారు. తరువాత జహంగీర్ కారణానికి లొంగిపోయాడు; వారం చర్చలు వాడులాట తరువాత, సంపాదనలో షేర్ కింద 10/16వంతు లక్ష స్కర్ రూపాయలు సభాపతి మొదలియార్ కు, జహంగీర్ కు ఒక లక్షరూపాయలు వచ్చాయి. సభాపతి మొదలియార్ తుది విడుదల పొందినవెనుక చట్టప్రకారం చెల్లించనవసరం లేకపోయినా, నైతికవాద్యత వహించి బళ్ళారి, అదోని, రాయచూర్ ఋణవాతలకు తాను చెల్లించవలసిన అప్పుకు రూపాయలో నాలుగకాల వంతున చెల్లించాడు. ప్రత్తి కాంట్రాక్టులో అధిక లాభాపేక్షతో కూడిన వ్యాపారంలోగానీ, జూదంలోగాని ప్రవేశించి, ఆయన బొంబాయిలో 1900 ఏప్రిల్ నుంచి ఆగస్టు నెలవరకు ఉండిపోయాడు.

1900 మే నెలలో రామచంద్ర, అచ్చన్నల ఉపనయనమహోత్సవం జరిపించాను; ఈ ఉత్సవంలో సభాపతి మొదలియార్ పదివేల రూపాయల కరెన్సీ నోట్లు, బళ్ళారి, అదోని వ్యాపారులు మరో పదివేల రూపాయలు చేసే సగలు, డబ్బు రామచంద్రకు బహూకరించారు.

1900 సెప్టెంబర్ లో సభాపతి మొదలియార్ కు మరో విపత్తు వచ్చి పడింది. జహంగీర్ నుంచి వచ్చిన డబ్బు అంతా నష్టపోవడమే గాక, ఇంకా మరో లక్ష రూపాయలు నష్టపోయాడు; మళ్ళీ ఆయన నా సహాయం అర్థించాడు; నేను అప్పుగా రూ. 35,000/- ఆయన ఇళ్ళు మార్ట్ గేజ్ తోపాటు (1884లో మా మార్ట్ గేజ్ డిడ్ లో కొనుగోలుదార్లనుంచి మళ్ళీ కొన్నది) వారికి డక్కన్ ప్రెస్సింగ్ అండ్ జిన్నింగ్ కంపెనీ లిమిటెడ్ లోగల 200 షేర్లు తాకట్టుపెట్టగా నేను అప్పుగా రూ. 35,000/-లు ఇచ్చాను. నేను పై కంపెనీకి రూ. 10,000/- బయనా ఇవ్వగా ఆయన తన సంయుక్త కార్యదర్శిత్వం అధికారంలో సగం నాకు బదలాయించాడు. ఈ సహాయంతో ఆయన రెండో అర్థిక సంక్షోభంనుంచి బయటపడ్డాడు. అప్పటినుంచి బళ్ళారిలో ఆయన స్థిరనివాస మేర్పరచుకొన్నాడు; అతి ధనాశతో వ్యాపారం చేయడం మానేసి, పరిమితంగా ప్రత్తివ్యాపారం చేస్తూ, సభాపతి అండ్ రిఫైన్ ప్రెస్

ప్యాక్షరీలు లీడాకు తీసుకొని ప్రకాంత జీవనం గడపవారనించాడు. స్థానికంగా తన వ్యాపారమూ, గౌరవమూ మెరుగుపరచుకోవచ్చునన్న ఆలోచనతో, అక్టోబర్లో బ్యారీ మున్సిపాలిటీ ఛైర్మన్ గా పోటీలేకుండా ఎంపికయ్యారు; కానీ ప్రభుత్వం అతని ఎంపికను తిరస్కరించింది. 1900 డిసెంబర్ లో నన్ను నిలబెట్టి ఛైర్మన్ గా ఎంపిక చేయించారు; కానీ ప్రభుత్వం ఈ విషయంలో ఈగివలాడుకుండి, 3-1-1901న నన్ను ఛైర్మన్ గా గెజెట్ లో ప్రకటించింది. 1900 డిసెంబర్ లో కలకత్తాలోని జాతీయ కాంగ్రెసు మహాసభల్లో పాల్గొనడానికి వెళ్ళి ఉన్నప్పుడు, మొట్టమొదటిసారిగా బ్యారీలో స్టేగుతీ ప్రస్థాయిలో వ్యాపించగా, కలెక్టర్ నాకు టెలిఫోన్ చేసి పిలిపించి. ఛైర్మన్ షిప్ వెంటనే స్వీకరించేట్లు చేసి, సహాయ స్టేగు ఆఫీసర్ గా గూడా గెజెట్ లో ప్రకటించాడు. నాలుగునెలలపాటు ఉదయం మూడు నాలుగు గంటలు గుర్రంమీద స్వారి చేస్తూ, మధ్యాహ్నం మూడు వాల్లుగంటలు రెండుగుర్రాల విహారశకటంలో ప్రయాణిస్తూ చాలా కష్టపడ్డాను. ఈ సమయంలో మా కుటుంబంలో రెండు ఘోర విపత్తులు సంభవించాయి. మా అన్న సుమారు రెండునెలలుగా అజీర్త వ్యాధి తదితర అనారోగ్యంతో బాధపడి, మూడునెలలు మంచం పట్టాడు. అయిన అనారోగ్య తీవ్రత నాకేమీ తెలియదు. 5-2-1901 న అనూహ్యంగా అయిన తుదిశ్వాస విడిచాడు. 94 ఏళ్ళ పయనుగల మా తల్లి గూడా 4, 5 వారాలు మంచం పట్టింది. తన జ్యేష్ఠపుత్రుని మరణంతో మా తల్లి అరోగ్యం చెడిపోయి 14-2-1901న మరణించింది. స్టేగు నివారణం వాధర్యాన్ని నిర్వర్తించే పని ఒత్తిడిలో ఉండి వారి అనారోగ్యాల గూర్చి తెలియకపోవడంవల్ల, పరైన వైద్యసహాయం నేను వారికి అందించలేకపోయాను.

స్టేగు వ్యాపించిన సమయంలో శ్రమతో కూడిన కష్టాలుతప్పవు; కారణ మేమిటంటే పట్టణమంతా ఖాళీ చేయబడింది; పట్టణంచుట్టూ పొలాల్లోను, తోటల్లోను స్టేగు క్యాంపులు, అరోగ్య క్యాంపులు చెల్లాచెదురుగా నిర్వహించబడుతున్నాయి. పట్టణంలోని ఖాళీ చేయబడిన సంపన్నులగృహాలను దొంగలు స్వేచ్ఛగా దోచుకొన్నారు. అదృష్టవశాత్తు అబ్దుల్ కరీం సాహెబ్ (ప్రస్తుతం ఖాన్ బహుదూర్, ప్రత్యేక పోలీస్ సూపరింటెండెంటు C.I.D.) బాన్ పోలీస్ ఇన్స్పెక్టర్; మేమిద్దరమూ రాత్రిపూట మూడు నాల్గుగంటలు గడుపుతూ ఇళ్ళ పోలిడిలుబరక్కుండా చూసేవాళ్ళం. డా॥ పోప్ బ్యారీ జిల్లామెడికల్, శానిటరీ

అభీనయ. అయితే అతడు చాలా పిరికివాడు; స్టేషన్ రోగుల వందలదానికంటావా సామానించేవాడుకాదు. అందువల్ల నేను అతనితోపాటు తిరుగుతూన్నప్పుడు స్టేషన్ వ్యాధికి గురైన పిడుకను ఖాళీ చేయించడానికి, స్టేషన్ క్యాంట్రాలు వర్షించడానికి వెళ్ళేవాణ్ణి. వీనిమూలంగా నన్నుపార్లం చేసుకొన్న అతడు శానిటరీ కమిషనర్ మనస్సు చెడగొట్టి అతనిద్వారా ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకించేవాడు. ఏప్రిల్ ప్రారంభం నాటికి స్టేషన్ వ్యాధి పూర్తిగా కనిపించకుండా పోయింది; మే, జూన్ నెలల్లో అందువ్యాధి లేకుండా చేసి ప్రజలు సొంత ఇళ్ళలో ప్రవేశించడానికి అనుమతించడం జరిగింది. అప్పుడు గిరిగిరిరథద్రవ్య హారద అమరమ్మల మధ్య భారీ నూటుకు సంబంధించి రూ. 5,000/-లకు ఒప్పందం చేసుకొన్నాను. పంపరినాఫ్ నుంచి రూ. 5,000/-లు, డక్టర్ కంపెనీనుంచి రూ. 5000/- చేదులు తీసుకొన్నాను. ఈ మూడో నా సంపాదనతో వైస్ చైర్మన్ సి.ఎస్. సుబ్బాశాస్త్రికి చార్జి అప్పగించి, 1901 మే నెల మొదటివారంలో జ్యూరినుంచి ఇంగ్లండుకు బయలుదేరాను. అక్టోబర్లో కొల్లాపూర్ మహారాజా గారు, రాంపుర అధిపతి వారి సోదరులు, ప్రొఫెసర్ సి. రామలింగారెడ్డి M.A;F.M.U; M.L.C. గారు (జీవితచరిత్ర మైనూర్ ప్రొవిన్స్ లో విద్యాశాఖలో ఇన్స్పెక్టర్ బనరజీగా పనిచేశారు.) ప్రయాణిస్తూ ఉన్నారు. బొంబాయికి సంబంధించి ఎక్కువ సంవత్సరాలైన పార్టీ పెద్దమనుషులు ఇంగ్లండుకు వెళ్ళుతున్నారు. నా పక్కటన లక్ష్యం కింగ్ ఎడ్వర్డు VII పట్టాభిషేకోత్సవానికి హాజరు కావడం గనుక, అగ్రతరస్థితుల్లో ఉన్నప్పటికీ సభాపతి మొదలియార్ వత్తమండలం వ్యాపారస్తులనుంచి చందాలు వసూలు చేయడానికి సంపిద్యతను ప్రకటించాడు; కానీ అలా ఆయన చేయడాన్ని తిరస్కరించాను. అయినప్పటికీ బొంబాయినుంచి ఇంగ్లండుకు అయ్యే స్టీమర్ చార్జీలను మాత్రం ఆయన నుంచి అంగీకరించాను. వత్తమండలం వ్యాపారస్తుల సమాజం పక్షాన ప్రతినిధిగా నేను రాజా పట్టాభిషేకోత్సవానికి వెళ్ళుతున్నానని సభలు సమావేశాలుజరిపి ఆదోని, తాడిపత్రి, కర్నూలు, కడప పట్టణాల అసభికారులచేత తీర్మానాలు సభాపతి మొదలియార్ చేయించారు; యునైటెడ్ కింగ్ డమ్, ఫ్రాన్స్, ఐరోపా దేశాల్లో ఎలాంటి దాద లేకుండా ప్రయాణించడానికి అనుమతించడానికి ప్రభుత్వ సెక్రటరీనుంచి మద్రాసులోని ఫ్రెంచి కాన్సెల్ నుంచి పానుపోర్టులు తెప్పించి ఇచ్చారు. కానీ అ తరువాత ఈజిప్టు, టర్కీ, రష్యాలలో ఈ పానోపోర్టులు వెల్లవని తెలుసు

కొన్నాను. బొంబాయినుంచి మా మిత్రులు కల్నల్ జె.డబ్ల్యు. ఇవాన్స్, JMSకు జె.డి. గోల్డెంగమ్ (రిటైరైజ్డ్ జడ్జి)కు కేబుల్ చేసి మాట్లాడి ప్రజకరూరు పట్టణ గనులపై నాకు, ఇబ్రహీం సేట్ అండ్ కంపెనీకి, సభాపతి మొదలి యార్కీ గల హక్కుపత్రాలు తీసుకొని వస్తున్నాననీ, బొత్తిగా నేను బరోహా ఖండానికి కొత్తగనుక, వారు వచ్చి మార్కెటింగ్ వద్దగానీ, డోవర్స్ వద్దగానీ నన్ను కలుసుకొని తీసుకువెళ్ళవలసిందని కోరాను. మా షీషర్ మార్కెటింగ్ చేరగానే, ఫ్లేట్మెంట్ సెక్రెటరీ ప్రతినిధి ఒకడువచ్చి, కొల్హాపూర్ మహారాజా గారిని, రాంపురం అధినేతను కలిసి స్వాగతం చెప్పాడు; నా పాసిపోర్టులను పరిశీలించి నన్ను లండన్కి తీసుకెళ్ళుతానని సంసిద్ధతను చూపాడు. కానీ అతని సంసిద్ధతను నేనంగీకరించలేదు. కారణం పార్సీ పెద్దమనుషులతోపాటు 'ఫ్రెంచిరవీరా'లోని అనేక ప్రజాల్లో పర్యటిస్తూ ప్రత్యేకించి ఫ్రాన్స్లోని ప్రాసీన 'మ్యాక్డమ్'కి సంబంధించిన 'మొనాకో'కు చేర్చబడిన ప్రపంచ ప్రసిద్ధిగాంచిన జాచాబ ప్రచేకం 'మాంటికార్' సందర్శించాలనుకొన్నాను. ప్రసిద్ధమైన 'రవీరా' పరిసరాల్లో తిరుగుతూ రెండురోజులుగడిపాను; తరువాత 'హారిస్'కి వెళ్ళి సూడురోజులు గడిపాను. అక్కడి భాషామార్గదర్శకుని సలహా మేరకు; ఈ భాషా మార్గదర్శకునితో పాటు, డబ్బుకు బదులు కూపస్టు ఇచ్చి మొత్తం యునైటెడ్ కింగ్డమ్, బరోహాఖండం పర్యటించవలసిందిగా నేను బొంబాయిలో ఉండగా మెస్సర్స్ కుక్ అండ్ సన్ వారు నాకు ఏర్పాటుచేశారు. 1901 మే నెల 20న 'డోవర్'చేరుకొని, కల్నల్ ఇవాన్స్ని కలుసుకొన్నాను. ఆయన నన్ను 'గోడర్ట్స్'కు తీసుకొనివెళ్ళాడు; అక్కడ ఆయన 'పిచ్చానుపత్రి' ప్రారంభించి భార్యతోపాటు నివసిస్తున్నాడు. అక్కడ అతనితోపాటు, ఎడమ కనుబొమ్మకు సైకిల్ ప్రమాదంలో దెబ్బతగిలి సూడునాల్గు రోజులుండి పోయాను. ఆ తరువాత లండన్కి తీసుకొనిపోయి మిస్ డాసన్ బోర్డింగ్ హౌస్లో నాకు వసతి కల్పించాడు; అవిడ వెంగాలులో సేవచేసి మరణించిన కల్నల్ కూతురు. ప్రభుత్వం నుంచి ఫ్యామిలీ పెన్షన్ పొందుతూంది. మిస్సెస్ ఇవాన్స్ సెయింట్ జార్జి ఆస్పత్రి బాధ్యత వహించిన సీనియర్ డాక్టర్ కూతురు. అవిడ తన తల్లివ్వారా ప్రసిద్ధుడయిన రాయల్ ఫ్యామిలీ డాక్టరైన లార్డ్ లిఫ్టర్ కు బంధువు. ఇండియాలోని మహారాజులు, జమిందార్లు, సంపన్నులైన వ్యాపారులు, రాజ్యపాలకులతో లండన్ నిండియుండేది. వివిధ దేశాలనుంచి కొందరు రాజులు, రాజ్యపాలకులు, బ్రిటీషు డొమినియన్ల ప్రతినిధిగూడా ఉండేవారు. ఇండియా, పాతాఫ్రికా, అఫ్ఘ్నిలియా, న్యూజీలాండ్ మొదలైన

వామినేయర్ల నుంచి ప్రాసెస్ రెజిమెంట్లు పట్టాభిషేకోత్సవంలో పాల్గొనడానికి వచ్చాయి. సగరమంతా ఉదాత్తమనోహరంగా వ్యూహాలతో, వ్యూహాచరణలతో, వేలాది పిచ్చులతో బల్లులతో అతర్లతోడంగా అలంకరించబడింది. అంగ్లండు ఓరిజింక్షకుముందు చూడని పట్టాభిషేకోత్సవంలోచేకాలకు, సందర్భ కాలకు అత్యధిక భనవ్యయంలో చేసిన అలంకారాలు, మిరివిజుగొలిచే కాంతులు అత్యంతానందాన్ని కూర్చాయి. కానీ దురదృష్టవశాత్తు నిలిస కింగ్ ఎడ్వర్డ్ తీవ్ర అస్పష్టకు గురై, అయిన ప్రాణాలను కాపాడుకోవడానికి అపెండి గైటిన్ ఆపరేషన్ తప్పనిసరిగా చేయవలసి వచ్చింది. పట్టాభిషేకోత్సవం తిలకించడానికి వచ్చిన గొప్పగొప్ప వ్యక్తుల సందరికి అకాథింగం చేయకూడదన్న మిషితో అత్యంతానందానం గల బంధువుల, మిత్రుల అభ్యర్థనలను పట్టించుకోక అయిన ఆపరేషన్ చేయించుకోడానికి తొంగిపోలేదు. మొదట పట్టాభిషేకోత్సవం, ఆ తరువాత ఆపరేషన్ జరగాలన్నాడు. అప్పుడు లార్డ్ లిస్సర్ వివాదపడింది భారమంతా. 1901 మే నెల నిలిపి లేచిన నిర్ణయించబడిన పట్టాభిషేకోత్సవానికి హాజరయిన మొత్తం ప్రపంచమందా దానికిముందే నీ అంత్యక్రియలు తిలకించవలసివస్తుందని చెప్పారు. అప్పుడు రాజుకి ఆపరేషన్ జరిగింది. అందువల్ల రాజు ఆపరేషన్ తరువాత కోలుకుంటాదా లేక మరణిస్తాడా అనే విషయం డాక్టర్లు నిర్ణయించలేకపోవడంవల్ల పట్టాభిషేకోత్సవం అనిశ్చితంగా వాయిదా పడింది.

నేను లండన్ చేరిన తరువాత గోల్డింగమ్ సన్సు కలెజి సర్. పి.పి. హచ్చిన్సన్ కి పరిచయం చేశాడు. కర్నెల్ ఇవాన్స్ సన్ను లార్డ్ లిస్సర్ కి పరిచయం గావించాడు. సర్. పి.పి. హచ్చిన్సన్ ఇండియా కెన్సిల్ సభ్యులు కావడంవల్ల, పట్టాభిషేకోత్సవం పరిష్కారంగా తిలకించడం తోసం చెల్లెమిన్స్టర్ యావే పరిధితో నిర్మితమైన గాలరీల్లో ఒక సీటు నాకోసం సంపాదించి సెట్టుచుని అభ్యర్థించాను. అయిన సన్ను సీటు కాంగ్రెస్ సభ్యుడవా అని అడిగాడు. 1885 నుంచి 1900 వరకు అన్ని కాంగ్రెస్ సభలకు హాజరవుతున్నానని సమాధానం చెప్పాను. అప్పుడాయన కాంగ్రెసు వాళ్ళంటే గిట్టని ఇండియా స్టేట్ సెక్రెటరీ అయిన లార్డ్ జార్జి హామిల్టన్ ని చూడవద్దని చెప్పాడు. రాజు ఆపరేషన్ అయిన 15 రోజుల అనంతరం, లార్డ్ లిస్సర్ కి పరిచయం చేయబడినప్పుడు నాతో స్నేహ్యంగా సంభాషిస్తూ, ఇండియాకి సంబంధించిన రాజకీయ, సాంఘికాది విషయాలను గూర్చి ప్రశ్నించాడు; నాకు 'నైట్ హుడ్' ఏరుదు కాదంటే లార్డ్ జార్జి హామిల్టన్ కి ఒక సిఫారస్

ఉత్తరం ఇమ్మని సలహా ఇచ్చాడు. అప్పుడాయన కాంగ్రెస్‌వాళ్ళ ద్వేషిస్తాడని లతనితో అచిరుదుకు అర్జుణ్ణికాననీ, చాన్ని గౌరవాన్ని నిలబెట్టలేనేమోనని చెప్పాను. అదెనుక హామిల్టన్‌నికలుసుకొన్నాను. లండన్‌లోనిగిల్బులన్ని టీకండ్ లెప్రెహానీనమైన, సంపన్నమైన 'గోల్డ్‌స్మిత్‌గిల్డ్' ఇచ్చిన విందులో ఆయనకు ఎడమప్రక్కనే కూర్చున్నాను; అక్కడ మాసంభాషణలో ఇండియా విషయాలు ప్రస్తావనకు రాగా, నన్ను కాంగ్రెస్ సభ్యుడవా అని అడిగాడు; ఔనని సమాధానం చెప్పగానే ముఖం తిప్పుకొని నాతో తదుపరి సంభాషించడం మానేశాడు.

లండన్ పోలీస్ కమిషనర్‌వల్ల నియమితుడై లండన్ నగరం, బ్రిటన్ లో అంతా విదేశీయులకు మార్గదర్శకుని నా కోసం ఒకనిని వెదికి కల్లెన్ ఇవాన్స్ పట్టుకొన్నాడు. అతనితోపాటు వారంరోజులు గడిపి, లండన్ తూర్పు భాగం చివరివరకు చూసి, శ్రమచీఢాలకు స్త్రీ పురుషులకు ఆశ్రయమైన ప్రదేశాలు, వసతిగృహాలు (మద్యం కాలలు) సందర్శించాను. నాకు మార్గ దర్శకుడైన అతను సివిల్ దుస్తుల్లో ఉంటూ జేబులో గుళ్ళతోటి రివాల్వర్లుతో ఉండేవాడు. నా అభరణాలు (గడియారం, కంఠహారాలు, బంగారు గొలుసు, రత్నాల ఉంగరాలు) ఎవడూ దొంగిలించలేదు. నేను ఎల్లప్పుడు జరీతలపాగా అందమైన లాంగ్ ఓవర్‌కోటు ధరించినా ఎలాంటి అనుమానానికి గురికాలేదు. నన్ను ఇంగ్లండు, వేల్స్, స్కాట్‌లండ్ లంతటా మాత్రమేగాక ప్రత్యేకించి సరోవర మండాలాలు త్రిప్పిచూపించాడు. నాకు ఉత్తరకోస్తానుంచి ఐస్‌లాండ్ వరకు మంచుమీద జారివెళ్ళే కోస్టింగ్ స్టీమర్‌లో కోస్తావెంబడి త్రిప్పి దర్శింప జేశాడు. అక్కడే దినమంతటా 24 గంటలు సూర్యుని దర్శించే అనందం కలిగింది. ఐర్లండు ఉత్తర దిక్కులోని "జయింట్స్‌కాన్ వే"కు దిగివచ్చాము. ఐర్లండులోని ముఖ్యమైన పట్టణాలు, సరోవరాలు అన్నీ చూశాము. 'కోర్క్' వద్దగల "వ్లేర్నిస్టోన్"ను చుంబించడంలో విజయం సాధించాను. కానీ ఐరిష్ అమ్మాయిలను ముద్దాడడానికి అంగీకరించలేదు. అక్కడ ప్రాచీనకాలంనుంచి ఆనవాయితీగా వస్తూన్న సంప్రదాయాన్ని అంగీకరించని నా సాహసాన్ని గేలి చేశారు ఆ అమ్మాయిలు.

పట్టాభిషేకోత్సవం 1901 ఆగస్టు 9వ తేదీకి నిర్ణయించడం వల్ల లండన్‌కి 7వ తిరిగివచ్చాను. అప్పటికే ప్రముఖులంతా ఇంగ్లండు వదలి వెళ్ళిపోయారు. నేను ఇంగ్లండు వెళ్ళకముందే రాజా ఫర్ శావలై రామస్వామి

మొదటియార్, ప్రముఖ వ్యాపారజేత, మద్రాసు ప్రభుత్వ అధిపాని, రాజ
లాంఛనం పొందడానికి జలపత్రరమైన సిఫారసుతో ఇంగ్లండ్ వెళ్ళాడు.
డా॥ మాథవన్ నాయర్, వరమేశ్వరం పిత్తే (మద్రాసు ప్రామాణిక సారస్వత
ప్రతిక, దినప్రతిక సంపాదకులు) సర్ శావలైని వ్యతిరేకించే వ్యాఖ్యరూ
అక్కడన్నారు. పై ముస్సరు నాకు గుపరిచితులు కావడంవల్ల, వరమేశ్వరం
పిత్తే ద్వారా నేను తెలుసుకొన్నాను. గావలై పిత్తే విడుదల పొందని దివాలా
కోరని స్టేట్ గెజట్ కి తెలిపి, కనుక లలాంటి వ్యక్తి పట్టాభిషేకోత్సవ
సందర్భంలో గౌరవించబడరాదనే అంగాన్ని తెలుసుకొన్నాను. అందువల్ల
లాల్ హోమియన్ మద్రాసు ప్రభుత్వానికి కేబుల్ ద్వారా తెలిపి ప్రభుపరచు
కొని, ఆయనకి వెస్ట్ మినిస్టర్ యాదేలో సీటు తీరస్కరించాడనిపిస్తుంది. దీన్ని
అవమానంగా భావించిన సర్ శావలై, నేను స్కాట్ లండ్, ఇంగ్లండులో
పర్యటిస్తూన్నప్పుడు ఇండియాకి తిరిగినవాడు.

రెండోసారి నాకు యాదేలో సీటుకోరగా, సర్ హమ్మిన్ సన్ చాలా
సులభంగా సంపాదించేపెట్టాడు. రాజపట్టాభిషేకోత్సవ సందర్భంలో
ఆచరించే వింత అయిన రాజలాంఛనాలను మర్యాదలను దర్శించే భాగ్యం
నాకు కలిగింది.

పట్టాభిషేకోత్సవానంతరం గౌడర్వుకు తిరిగి వెళ్ళాను. కల్నల్ ఇవాన్స్
ఆయన భార్య మధ్య విరోధభావాలు తలెత్తినట్లు గుర్తించాను. 1899లో
బళ్ళారిలో వారుండగానే భార్యాభర్తల మధ్య భేదాభిప్రాయమున్నట్లు, కెప్టెన్
క్లాండుతో అక్రమ సంబంధం కలిగి ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది. 1904లో నేను
రెండో పర్యాయం ఇంగ్లండు సందర్శించినప్పుడు, ఆ భార్యాభర్తల మధ్య
విడాకుల కొరకు చట్టరీత్యా చర్యలు తీసుకోబడుతున్నాయి. ఈ విషయమై
విచారణ జరుగుతున్నప్పుడు నేను రెండుసార్లు కోర్టుకు హాజరయ్యాను. మిసెస్
ఇవాన్స్ గానీ, ప్రతిరా విలేకరిగాని ఆ చర్యలను ప్రతిఘటించలేదు. అంతేగాక
ఇది ఇలా ఉండగా సాక్షి బోనులో ఉండి కెప్టెన్ క్లాండ్ మిసెస్ ఇవాన్స్ కి
పుట్టినదికడు తానే తండ్రినని అంగీకరించాడు. విడాకుల తీర్పును మంజూరైన
వెంటనే మిసెస్ ఇవాన్స్ భర్తనుంచి ఎలాంటి జీవనాధార భృతికైనా పొంద
డానికి నిరాకరించింది. భర్త కట్టించిన రూ. 25,000/-ల విలువగల
భద్రతను మళ్ళీ భర్తకే తిరిగి ఇచ్చింది. అప్పటినుంచి కల్నల్ ఇవాన్స్
వార్యలేని భర్తగా జీవిస్తూ పచ్చాడు.

పట్టాభిషేకోత్సవం పూర్తిఅయిన వెంటనే ఇంగ్లండు వదలి బెర్లియం, హాలెండు, జర్మనీ, భేనిష్ మండలాలు, స్విట్జర్లండు, ఆస్ట్రియా, పర్షియా, గ్రీస్, ఇటలీ వేళాలమీదుగా పర్యటించి వచ్చాను.

నేను 'వార్సా'కి వెళ్ళినప్పుడు రష్యా పోలీస్ నా పత్రాలు పరీక్షించి, పాసు పోర్టు లేనందువలన ఒకరోజుకు నిర్బంధం చార్జీలక్రింద ఐదు పౌండ్లు తీసుకొని 'బుడాపెస్టు'కు తిప్పివంపారు. నేను 'ప్రిందిసి'లో ఉండగా హీరద అమరమ్మగారి వ్యాజ్యం నడవడానికి బళ్ళారికి తిరిగి రావలసిందని తెలిగ్రాం అందింది. అందువల్ల ఈజిప్టులో నేను పర్యటించలేదు. బొంబాయికి తిరిగి వచ్చి 31-10-1901 లేదీన బళ్ళారి చేరుకొన్నాను. నేను వ్యతిరేకిస్తున్న పుట్టికి ఆ వ్యాజ్యము కోర్టుబయటే శ్రమరహితంగా అనంతాచార్లు, సభాపతి మొదలియార్ మొదలైనవారు రాజీ చేశారు.

నేను మునిసిపల్ ఛైర్మన్ పదవి చేతబట్టి 1904 జనవరి వరకు కొనసాగాను. ఈ అరునెలల యూరప్ పర్యటనలో, యూరప్ లో అత్యుష్ణ, అతి శీతల ప్రదేశాలలో రోజులకొద్దీ గడపినా బ్రెడ్, బటర్, టోప్టు, పాలు, పండ్లు మొదలైనవాటిమీద జీవించానేగానీ మద్యం చుక్కెనా తాగలేదు. మాంసం, చేపలు, గుడ్లు నేను రుచిచూడలేదు. నేను ఎలాంటి జబ్బుకు గురికాలేదు సరిగదా ఆరోగ్యంలో, ఒంటెఛాయలో, బరువులో ఎంతగానో బాగుపడ్డాను. అనేక మతగ్రంథాలు ప్రత్యేకించి క్రైస్తవమతం, స్కాండినేవియా దేశాల ప్రాచీన మతాలను గూర్చి విస్తృతంగా చదివాను. కానీ మానవాతీతశక్తులు కలిగి ప్రేతాత్మలతో మాట్లాడగలిగే సాధువులు, అధ్యాత్మికవాదులుగానీ, థియోసాఫికల్ సొసైటీలో జరిగినట్లు పేర్కొన్న మహాత్ములు నిర్వహించిన కార్యాలలాంటివిగానీ నేను చూడలేదు. అందువల్ల ఈ విషయంలో థియోసాఫికల్ సొసైటీ బోధనలపై విశ్వాసం పూర్తిగా పోయింది.

1902లో బళ్ళారిలో రామచంద్ర అకృత్యాలను నేను తెలుసుకొన్నాను. ఒక బోయ స్త్రీని ఉంచుకొని ఆమెవల్ల కలిగిన పుత్రునకు తండ్రి అయ్యాడనీ, వాళ్ళ అమ్మ ధరించిన వగలు చాలా దుర్వినియోగం చేశాడనీ, మెట్రిక్యులేషన్ చదువుపై శ్రద్ధ చూపలేదనీ తెలుసుకొన్నాను.

1903లో జరిగిన మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష తప్పాడు. అందుకని అచ్చన్నను వారి కుటుంబాన్ని మద్రాసుకు పంపించి అక్కడ వారిద్దరినీ చదివేట్లు చేశాను.

1902 సెప్టెంబర్ నెలలో పడకొండు తెలుగు జిల్లాలలోని ఉత్తరాన గల మున్సిపాలిటీల సముదాయానికి ఎలెక్షన్లద్వారా ఎన్నుకోడానికి ముద్రాను లెజిస్లేషన్ కాన్ఫరెన్స్ ఒక సభ్యత్వం ఖాళీ ఏర్పడింది. నేను దానికి వరకాస్తు పెట్టుకొని, ఆ జిల్లాలలోని మున్సిపల్ కలెక్షనర్లతో రెండుమూడుసార్లు తిరిగి దానికోసం ప్రచారం నిమిత్తం మిమ్మల్ని శ్రమించాను. నాకు ప్రత్యర్థి కాకినాడ క్లబ్బరు కేరిరాజుగారు. వైస్రాయ్ కాన్ఫరెన్స్ సభ్యులు అయిన శ్రీ ఎన్. సుబ్బారావుగారు, ఉత్తర సర్కార్ జిల్లాలోని కొందరు ప్రసిద్ధులైన పెద్దమనుషులు కేరిరాజు గారిని గట్టిగా ఓలవరున్నారు. ఇంకా శ్రీ వెంకటరెడ్డినాయుడు (ప్రస్తుతం తిరస్కరించబడిన మద్రాసు లెజిస్లేటివ్ కాన్ఫరెన్స్ మంత్రి) అనవరుల్ చోళమాన్ బి.ఎన్. శర్మ (ఇండియా గవర్నర్ జనరల్ కి ఎన్నికౌటిన కాన్ఫరెన్స్) వెంకటపతిరాజు M.L.C. (ప్రస్తుతం షిటీ జలాంక్వేట్ ప్రెసిసిఫి) మురొంవరు వివాళపట్నం, రాజమండ్రి, మచిలీపట్నం, గుంటూరు, నెల్లూరు ప్రముఖులైన పెద్దమనుషులు నన్ను గట్టిగా ఓలవరుస్తున్నారు. మద్రాసు వారైన వెంకటాచలం జెట్టి, హెచ్. రంగారావు, పార్థసారథి నాయుడు మొదలైన మురికొందరు చూ సోదరుడు, రామచంద్రలకు వారు వివిధ ప్రదేశాలకు వెళ్ళి 'టెక్లు' నాకోసం సంపాదించడానికి ఎంతగానో సహకరించారు. 1903 నవంబరులో 13 పోగా 14 మున్సిపాలిటీలలో నేను గెలుపొందాను.

1903 డిశంబరులో మద్రాసులో నిర్వహించబడిన 'ఆల్ ఇండియా సోషల్ కాన్ఫరెన్స్'కు అధ్యక్షత వహించవలసిందిగా నన్ను ఎంపికచేయగా నేను అధ్యక్షత వహించాను. బి.ఎన్. స్వామినాథన్ మొదలియ్యార్ అనే నా మిత్రుడొకరు నా జీవిత సంగ్రహచరిత్ర రాశారు. దానితోపాటు నా ప్రసంగ వ్యాసాన్ని మద్రాసు వార్తాపత్రికలతోపాటు ఇండియా వార్తాపత్రికలు ప్రచురించాయి. 1903 డిశంబర్ నెలలో రామచంద్ర మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష వ్రాసి మళ్ళీ ఉత్తీర్ణుడు కాలేకపోయాడు. 1904 ఫిబ్రవరిలో రామచంద్ర పరీక్ష తప్పాడని తెలుసుకొన్న వెంటనే, అతణ్ణి, అచ్చన్నతోపాటు ఇంగ్లండు పంపించడానికి ఏర్పాటుచేశాను. కానీ అచ్చన్న వెళ్ళడానికి సావిత్రిమ్మ అంగీకరించలేదు. టర్కీ, ఈజిప్టులతోపాటు యూరప్ దేశాలన్నీ పర్యటించడానికి మద్రాసు ప్రభుత్వంనుంచి పాస్ పోర్టు సంపాదించాను. మద్రాసునుంచి రామచంద్రను బళ్ళారికి తెచ్చి అక్కడ చూడు రోజులుంచాను. చూ బంధువు లందరూ వ్యతిరేకిస్తున్నప్పటికీ, అతణ్ణి బొంబాయికి తీసుకొనిపోయి, ఇటలీ

స్టేషన్ లో ప్రయాణించడానికి రెండు ప్రయాణానుమతులను సంపాదించాను. బళ్ళారి నుంచి బొంబాయికి చేసిన బ్రెయిన్ ప్రయాణంలో చాలాత్తుగా నాకే మాత్రం కారణం తెలికుండా నాకు బ్యాసకోశవ్యాధి తగిలింది. సర్ జంషెడ్ టీ భాయీ హాస్పిటల్లో ప్రసిద్ధ డాక్టర్లెద్దరిచేత పరీక్ష చేయించుకొన్నాను. వాళ్ళు శాస్త్రంగా పరీక్షించి, నా రెండు బ్యాసకోశాలు దెబ్బతిన్నాయని, సముద్ర యానం చేయడానికి అడ్డుకేకనని చెప్పారు. నూడురోజులు వారి వైద్యసేవలో పూర్తిగా గడిపాను. ఉదారంగా వారికి డబ్బిచ్చాను. వారిలో ఒక డాక్టరుతో హార్బర్ కి వెళ్ళి, హార్బర్ డాక్టరు పరీక్షించకుండానే మంచి ఆరోగ్యముందన్న నిర్దిష్టచేజ్ సంపాదించాను. చోట్లోకి ఎక్కాము. 7, 8 నాట్లూరం వెళ్ళాక, డిప్ డాక్టరు నా బ్యాసకోశాలను పరీక్షించాడు. ఆ డాక్టర్ మిక్కిలి భయపడి, నేను యూరప్ చేరకముందే మరణిస్తానేమో నన్నాడు. నన్ను ఆరోగ్యవంతుని చేస్తే ఉదారంగా బహుమానం ఇస్తానని చెప్పాను. ఆయన నాకు రామచంద్రకు పూర్తి 'కేవిన్' ఇచ్చి నా అనారోగ్యాన్ని పురస్కరించుకొని రాత్రింబవలు ప్రత్యేకంగా తొమ్మిది రోజులు పరుపులో ఉంచి శాస్త్రంగా చూసుకోడానికి ఇద్దరు ఇటలీ సేవకుల్ని నియమించారు. పదోరోజు 'నూయిజ్' చేరినతరువాత ఈజిప్టులో తాను నిర్దేశించిన మందులు వాడుతూ పక్షం రోజులు గడపవలసిందని డాక్టరు సలహా ఇచ్చాడు. ఎక్కువ సమయంలో 'కెయిన్'లో గడుపుతూ అలానే చేశాను. అక్కడ ప్రఖ్యాతి గడించిన 'పిరమిడ్స్' ప్రాచీన నగరాలు 'నైలు' తీరం వెంబడి వర్షిస్తూ, ప్రసిద్ధమైన ఉష్ణోపక్షులను పెంచే ప్రదేశం గాడా చూశాను. ఆ ఉష్ణోపక్షులు ఇండియాలోని కొబ్బరికాయలంత పెద్ద గుడ్లు పెడతాయి. నేను ఈజిప్టులో ఉండగా బ్యాసకోశ వ్యాధి నుంచి నా ఆరోగ్యం బాగుపడింది. కానీ అక్కడి యూరప్ డాక్టర్లు మార్చి, ఏప్రిల్ మొదటి రెండువారాల్లో ఇంగ్లండుకు కానీ యూరప్ లోపలి ప్రదేశాల్లోకి కానీ నన్ను పోవద్దని సలహా ఇచ్చారు. అందుచేత మేము 'పాలస్తీనా'కు వెళ్ళి, కొద్దిరోజులు, జెరూసలేం, బెల్లహమ్ మొదలైన పవిత్ర క్రైస్తవ ప్రదేశాలలో గల 'జోర్డాన్'లో గడిపాము. అక్కడినుంచి టర్కీలో ప్రవేశించాము. దాస్పోరస్, డార్టెనీల్స్ ఇరుపక్కల సుందర దృశ్యాలను తిలకిస్తూ అనందోత్సాహంతో మునిగిపోయాము. కాన్స్టాంటినోపల్ లో నాలుగురోజులు గడిపి, టర్కీలోని నూడు నాలుగు నగరాలను సందర్శించాము. తరువాత గ్రీసు చేరుకొని ఏఫెస్, పర్గూస్, ఫీస్ లో తక్కిన ప్రాచీన ప్రదేశాలు, శిథిలాలు

చూస్తూ కొద్దిరోజులు గడిపాము. ఆ వెనుక 'బ్రిండిస్'లో దిగి, 'నెట్టల్స్'కి వెళ్ళి, 'వానూవియస్' వార్తానోసు, 'హంబు' కిరాలను సంవర్షించు కొన్నాము. మేము రోమ్, బెనెవాలు చేరుకొని చాలా పాతవైన 'అల్బెర్ట్ టన్నెలు' వ్యారా వెళ్ళి 'హారిస్' చేరుకొన్నాము. ఇక్కడ నూడురోజులుగడిచి, అక్కడినుంచి 'బోలోన్' వెళ్ళి, ఇంగ్లీషు ఛానల్ దాటి, హాల్స్టేన్ కి హోయి, 1904 ఏప్రిల్ 15వ తేదీ ఇంగ్లండు చేరుకొన్నాము. నాకింతకుముందు ఆతిథ్యం ఇచ్చిన మిస్ డానన్ ఇంటిలో ఒక కుమార్తెకున్నాము. వారం రోజుల తరువాత కెల్వెల్ ఇవాన్స్ ను కలుసుకొన్నాము. అతనివ్వారా లీగల్ ఎడ్మండ్ కేషన్ సెక్రెటరీని కలిసి చూట్టాదాము. రామచంద్ర ఇండియా మెట్రోక్కు లేషన్ పరీక్ష తప్పాదని తెలుసుకొని, అతణ్ణి పరిష్కారంగా పరీక్షించి 24వ జరగదోయే ప్రతిమినరీ పరీక్షకు హాజరు కావచ్చునని చెప్పారు. అతను పరీక్షకు హాజరయ్యాడు. ఇంగ్లీషు కాంపోజిషన్, ఇంగ్లీషు చరిత్రలలో ప్రశ్నా ప్రతాలిచ్చారు. అక్కడికక్కడే సమాధానాలు దిద్దినవెనుక వై బావైసీ పరీక్ష గూడా జరిగింది. 300 మార్కులకు 200 మార్కులు అతడు సంపాదించాడు. రామచంద్ర లాటిన్ భాష కొంతవచ్చినా సెక్రెటరీ ఆ పరీక్ష అక్కర్లేదన్నాడు, కారణమేమంటే అన్ని సబ్జెక్టులకు 400 మార్కులు సిర్టయించి అందులో 1/3 వంతు మార్కులు సంపాదించవలసి ఉండగా, ఇప్పటికే 400లలో సగం 200 మార్కులు సంపాదించాడు గనుక అవసరం లేదన్నాడు. సాయంత్రం 4 గంటల సమయంలో వెంటనే 97 టౌండ్లు చెల్లించి 'మిడిల్ టెంపుల్'లో చేరిపోయి 6 డిస్కర్సు ఛోంచేస్తే దీనివల్ల ఒక 'టర్మ్' హాజరైన లాభాన్ని ఇస్తుందని చెప్పారు. అవేరితిగా రామచంద్ర డబ్బు చెల్లించి, ఆరు డిస్కర్సు ఛోంచేశాడు. అప్పుడు సెలవులు ప్రారంభమయ్యాయి. 1904 అక్టోబర్ లో నాలుగింటిలో ఒక పరీక్ష రాయడానికి పిలువలిగెట్లు మే, జూన్ నెలల్లో క్రిమినల్ లా, ఎవిడెన్స్ లలో శిక్షణ ఇచ్చాను. నేను ఇక్కడగాక అమెరికాలో ఉన్నా, రామచంద్ర శ్వాసకోశవ్యాధితో బాధపడినా, పరీక్షకు హాజరై ఉత్తీర్ణుడయ్యాడు. 1904 జూలైలో ప్రపంచమంతటా చుట్టివచ్చే పర్యటన ప్రారంభించాను. ఇందుకోసం 'లిపర్ పూల్' వెళ్ళి న్యూయార్క్ కు రెండోతరగతి పాసేజ్ సంపాదించి, అనాటి అతిపెద్దదైన 'బ్రాక్లిన్' అనే స్టీమర్ లో మెదన్ యాత్రలో ప్రయాణమై నార్తోరోజు అమెరికా చేరాను. న్యూయార్క్ లో వారంరోజులు గడిచి, 'వాటంగ్ టన్' (యూనైటెడ్ స్టేట్స్

రాజధాని)ని మొదలుకొని, అనేక ప్రసిద్ధ దక్షిణ రాష్ట్రాలను (మరోరకంగా అమెరికా పత్తి రాష్ట్రాలని చెప్పబడేవాటిని) దర్శించుకొన్నాను. అతి పెద్ద పార్కుగా చెప్పబడే "ఎల్లో థ్లోన్ పార్క్"ని అందులోని రంగుల వేడినీటి బుగ్గలను దర్శించుకొని, ఆ వెనుక అద్భుతమైన 'సాల్ట్ లేక్ సిటీ' (మొర్మోన్స్ అనబడే బోస్ ఫె మతానుయాయులు, బహుభార్యాత్వం గలవారు ఎక్కువగా నివసించే నగరం) తరువాత 'శాన్ ఫ్రాన్సిస్కో' సందర్శించాను. అక్కడినుంచి 'ప్రపంచ సంత' (World Fair) సెయింట్ లూయీకి వెళ్ళి అక్కడ వారం రోజులు గడిపాను. అక్కడినుంచి బోట్లలో అమెరికాలోని అతిపెద్ద నగరం లను చాటి 'చికాగో' చేరాను. ఆ తరువాత 'నయాగరా వాటర్ ఫాల్స్' వెళ్ళి రెండు మూడురోజులు గడిపి, బూరోంజో, ఒక్టోవా, మాంట్రీయల్ ని సందర్శించాను. అక్కడనుంచి కెనడా దౌమీనియన్ కుడిప్రక్కన అడ్డంగా గల గొప్ప 'పసిఫిక్ రైల్'లో ప్రయాణించి 'నాంకూవర్' చేరాను. అక్కడనుంచి 'విక్టోరియా బౌన్' చేరి జపాన్ కి వెళ్ళే 'స్టీమర్'ని అందుకొన్నాను. స్టీమర్ లో 21 గంటలు గడిపి 'టోక్యో' చేరుకొన్నాను. అప్పుడు నేల ఎక్కడా కనిపించ లేదు. విక్టోరియా బౌన్ నుంచి జపాన్ వరకు ప్రయాణస్తూన్నప్పుడు స్టీమర్ లో ఉంచిన కేలండర్ ఒకరోజు అదృశ్యమైంది. ఆ తరువాతి రాత్రిని నావికులు, అధికారులు, ప్రయాణీకులు త్రాగుతూ, నృత్యంచేస్తూ పండుగలా ఆనందంతో జరుపుకొన్నారు. క్యాలండరులో ఒకరోజు అదృశ్యం కావడానికిగల కారణం తెలుసుకోవాలని కుతూహలపడ్డాను. ప్రపంచంచుట్టూ తిరుగుతూ ఒకవ్యక్తి పడమరనుంచి తూర్పుకు వెళ్ళితే ఒకరోజు అదృశ్యమవుతుందనీ, అదే మనిషి తూర్పునుంచి పడమరకు వెళ్ళితే ఒకరోజు పెరుగుతుందనీ వాళ్ళు వివరించారు. తదనంతరం ఆ విషయం నేను అధ్యయనం చేసి వాళ్ళు ఇచ్చిన వివరణ సరైనదని తెలుసుకొన్నాను. జపాన్ లో వివిధ ప్రదేశాలను సందర్శించి, ఇండియానుంచి వచ్చి అక్కడ చదువుకొంటున్న విద్యార్థులతో కొద్దిరోజులు గడిపి మూడువారాలున్నాను. రష్యా, జపాన్ యద్దం జరుగుతుంది. 'డాల్ని' వశమైపోయింది. 'పోర్టుఆర్థర్'ని ఎదుర్కొని స్వాధీనం చేసుకోడానికి ముందుకు సాగుతున్నారు.

జపాన్ వదలి షాంఘై, పోచో, హాంకాంగ్ లను దర్శించాను. హాంకాంగ్ నుంచి 'కాంటన్'కు పడవలో నదిచాటి వెళ్ళి అదేరోజు తిరిగివచ్చాను. హాంకాంగ్ నుంచి ఫిలిప్పైన్ ద్వీపాలలోని 'మగీలా'కు వెళ్ళి అక్కడ అమెరికన్

విష్ణుకే పర్యాటకులచేసిన ప్రభుత్వ పట్టణాన్ని అభ్యయనం చేసి ప్రత్యేక కరపత్రం రచించి 'కాన్సిల్వేటర్ లిజిస్ట్రే' లో రెండు మీటర్ల రోజులు గడిపాను. అక్కడ ప్రభుత్వం న క మాంస భక్షకులైన వాలదాటికలకు ఉచిత పిద్యు నేర్పుతూ, చాలామంది నరమాంస భక్షకులను వ్యవసాయదారులుగా, చేపలుపట్టేవాడుగా మార్చివేసింది. అక్కడనుంచి 'దాంకల్' వచ్చి అరణ్యంలో 90 మైళ్ళ మీదంలోని 'హరిశ్చంద్రపురం' శిథిలాలను దర్శించాను. అక్కడ వక్షణ చేయి సంవత్సర భారత భవన నిర్మాణంతో సమానమైన రాతితో నిర్మించిన దేవాలయాలు, మంటపాలు, గోపురాలను పసిగొన్నాను. తరువాత 1900 లో (రామచంద్రతోపాటు దర్శించిన సింగిరాలికి వచ్చాను. అక్కడ ఒకానొక భారతీయునితో కలిసి రెండురోజులు గడిపాను. అ వెనుక 'పెనాంగ్' లో కొన్ని గంటలు గడిపి బ్రిటీష్ స్ట్రీటులో కొలంబో చేరుకొన్నాను. మార్గ దర్శకుని సహాయంతో కొలంబోనుంచి 'కేండ్రి' 'న్యూరోలియా' అంతర్జాగానికి రైల్వో ప్రయాణించి వెళ్ళాను. అడిమ్మి శిఖరంపైగల చిన్నదేవాలయంలో ఒకరాత్రి గడిపాను. ఇందులో రాముని కర్ర పాదుకల ముద్రలున్నట్లు ప్రసిద్ధి. ఆ రాముని పాదుకల ముద్రలను పూజించడానికి రాత్రి సమయంలో రావణుని తమ్ముడైన విభీషణుడు వస్తూపోతుంటాడని వినికిడి. ఆ పాదాలు ఒక్కొక్కటి 24×9 అంగుళాల కొలతతో శిల్పకరించి ఉన్నట్లు నేను గుర్తించాను. ఏ లాంతరుగాని కొవ్వొత్తిగాని వెలిగించకుండా రాత్రంతా కూర్చున్నానుగాని ఏ విభీషణుడుగాని మరే రాక్షసుడుగాని అక్కడకు రాలేదు. కొలంబోకు తిరిగివచ్చి, టుటికారినోకి బోటులోవచ్చి, ఫ్రాంక్ హార్వే (అంతకుముందు ఈతడు సభాపతి మొదలియార్తో కలిసి వ్యాపారం చేసినవాడు) తో నాష్టా చేసి, ఆయన మిల్లుచూసి, మద్రాసు తిరిగివచ్చాను. విల్లుపురంలో నా పాత శిష్యుడు, ఇప్పుడు తాళిలూరు రావుబహదూర్ పంపాపతిగృహిని కలిశాను. అతడు రాత్రికి అల్పాహారంతో పండ్లు కాఫీ ఇచ్చాడు. మద్రాసులో టి.ఎమ్. స్వామినాథన్ మొదలియార్ కార్యాలయం (అంటే ఇది సభాపతి మొదలియార్ మొదటి కార్యాలయం)లో ఉన్నాను. నా విస్తృతయాత్రల్లో మొట్టమొదటి సారిగా నేనేదో పనిలో ఉండగా నా కోటుజేబులోని మూడు నవరత్న బంగారు అక్కడి కార్యాలయంలో పనివాళ్ళెవరో దొంగిలించగా పోగొట్టుకొన్నాను. 1904 నవంబరు మొదటివారంలో నేను బళ్ళారికి తిరిగివచ్చాను.

పదినెలలు ప్రపంచమంతటా నా విస్తృత పర్యటనలో నాగరిక దేశాలన్నింటిలోని పెళ్ళికాని వయసుమీరిన ఆడపిల్లల, వితంతువుల, బ్రహ్మచారుల

భార్యల్ని పోగొట్టుకొన్నవారల సాధారణ లైంగిక నీతికి సంబంధించిన శ్రీ పురుషుల వైవాహిక బంధంలో ముఖ్యమైన నైతికశీలం, వ్యక్తిగత పరిశుద్ధత మొదలైనవాటి సమన్వయ అభ్యయనంపై ప్రత్యేకశ్రద్ధ వహించాను. నేనింకా విద్య, స్వయంప్రభుత్వం, విశ్వజగన్నీతకు సంబంధించిన ప్రజల మతవిశ్వాసాలకు సంబంధించిన విషయాలగూర్చి అధ్యయనం చేశాను. ఈ తరువాత వాటినిగూర్చి అనేక కరపత్రాలు రచించి, ప్రపంచమతాలనుపోల్చి ప్రసంగించాను. ప్రస్తుతం ఈ విషయాలనుగూర్చి నేనేమీ చెప్పదలచుకోలేదు. సగం విరక్తితోనా, లేక మత ధర్మాచరణ లేక నాగరకతలేక ఒడంబడిక లేనా ధర్మాచరణతో బాధ్యత వహించి వైవాహిక జీవితంతోనా అని ఈ రెంటిమధ్య నా మనస్సు పరిపరిచిధాలా చలిస్తూ ఎక్కువగా వైవాహిక ప్రశ్నలు వేధిస్తూ ఉండేవి. నా రెండోభార్య, రెండో కుమారుడు మరణించాక నాతల్లి, మొదటి భార్య నన్ను మరో వివాహం చేసుకొమ్మని పీడిస్తూ ఉండేవాళ్ళని ముందే పేర్కొన్నాను. కానీ యాభై ఏళ్ళ పయస్సు పైబడిన నేను ఎలాంటి భార్యను వివాహమాడాలన్న ప్రశ్నను గూర్చి చర్చించుకొన్నాము. 1898లో నాభార్య మరణించేదాక అనేక కారణాల నెపంతో వాళ్ళ నోరుమూయిస్తూ వచ్చాను. అవెనుక మా అమ్మతో ఆ విషయం చర్చించకుండా తప్పించుకొంటూ వచ్చాను. కానీ ఈ భావం నా మనస్సులో ప్రవేశించి, అమెరికా, ఐరోపా, జపాన్ పర్యటనల్లో అత్యధికంగా నా మనస్సును పాడుచేస్తూ వచ్చింది. నేను పర్యటించి దర్శించిన దేశాలన్నిటా పురుషుల లైంగిక నీతిలేక చాలా విచ్ఛలవిడితనం కనిపించింది. మతసంబంధమైనవారు, భక్తులైన ఏ కొద్దిమందో తప్ప. పురుషుల లైంగిక దోషాల్ని ఎక్కువగా ఖండించనూ లేదు, లేదా అట్టే పట్టించుకోనూలేదు. కుటుంబ ఉత్సవ, వినోదాల్లోగానీ, మతసంబంధమైన లేదా సంఘపరంగా కలసినప్పుడు గానీ అలాంటివాళ్ళను బహిష్కరించలేదు. కానీ మరోప్రక్క, శ్రీలపట్లమాత్రం లైంగిక పరిశుద్ధత విషయంలో చాలా ఖచ్చితంగా అనుసరిస్తూ, సంఘ బహిష్కరణ చేయడమో లేదా విడాకులను అశ్రయించడమో జరుగుతూ వచ్చింది. ఐరోపా, అమెరికాల్లో విడాకులకై పెట్టుకొన్న అర్జీలు శ్రీలలోకంటే పురుషుల్లోనే ఎక్కువ. శ్రీలలో లైంగిక వ్యామోహం అధికం గనుకను, పైగా శ్రీలపల్లనే జాత్యభ్యున్నతి ఆధారపడింది గనుకను శ్రీలలోనే పరిశుద్ధతను ఖచ్చితంగా చూడవలసిన అవసరముందని పురుషుల సిద్ధాంత ప్రతిపాదన. శ్రీలలో లైంగిక నీతి పడలిపోతే వారసత్వం సైతం దెబ్బతింటుందంటారు.

ఉన్నత విద్యాభివృద్ధిని స్త్రీ పురుషుల చర్చల్లో స్త్రీలనాన్ని పురుషులు, పురుషుల గూర్చి స్త్రీలు నొక్కిచెప్పిన లైంగిక పరివృత్తతో నేను సంతృప్తి చెందలేదు. ఇది నన్ను దీని ఉత్పత్తి పరిణామం, వంశహారంపర్యంకు సంబంధించిన సూత్రాలను బహుభాగరూపితలో అధ్యయనం చేయడానికి దారితీసింది. ఆరోగ్యవంతమైన సంతానం కోసం, స్త్రీలలో సంతాన రాహిత్యాన్ని తొలగించడం కోసం, వంశహారంపర్య సూత్రాల ప్రగతికోసం, స్త్రీ పురుషులిద్దరిలోను సమానంగా కల పరివృత్త అవసరమని గుర్తించాను. ప్రపంచంలోని అన్ని మతాలలోని మతపరమైన వివాహాల కలిసే నిర్ణయాల్లో స్త్రీ పురుషుల కలంలోని సడలించుకుకారణమని విద్యాభివృద్ధి, శాస్త్రజ్ఞత్వం అపొదీస్తున్నారు. విద్యకుల కోర్కెలలోను, సామాజిక సమాజాలలో గాని ఆయా వ్యక్తుల ముస్కిలతలను ఎండగట్టకపోతే తమతమ జీవితాల్లో ఒక పురుషునితో ఒక స్త్రీని వివాహబంధంలో కట్టిపడేయడమనేది ముఖ్యకారణమంటున్నారు. ప్రపంచ జనాభాలో నాలుగోవంతులో కలిసేమైన మతసూత్రాలు నిర్బంధంగా విధించబడ్డాయి. ఇలాంటి నిర్బంధాన్ని విధించడాన్ని కన్యలు ఈ వివాహవిధినే ద్వేషించేవారంటారు. ప్రపంచంలోని ఇతర దేశాలకంటే ఇరోపా, అమెరికాలలో లవివాహితలైన బాలికలు అధికంగా ఉన్నారు. ఇలాను, ఇక్కాలలో సామాజిక లక్షణంతో కూడిన వివాహ విధి ఉంది. అయితే స్త్రీ పురుషులలో నిర్బంధం విధించలేదు. చైనా, ఇండియాలో మతపరమైన కలయికగా వివాహాన్ని స్త్రీ పరంగా అనుసరించినా, పురుషుల విషయంలో మాత్రం నిర్బంధాన్ని ఎక్కువగా పట్టించుకోవడంలేదు. ఈ రెండుదేశాలలోను స్త్రీలను పురుషుల కంటే చాలా తక్కువగా చూస్తారు. కుటుంబంలో భర్తలు, సాంఘిక సమాజాలలో దాని అధిపతులు స్త్రీల దౌర్బల్యాలను అత్యధికంగా శిక్షకు గురి చేస్తారు. స్త్రీ పురుషుల లైంగికవాంఛలను నిగ్రహించడంపై శారీరకవాధలకు మానసిక వేదనలకు దారితీయవచ్చు గనుక ఈ విషయంపై విస్తృత అధ్యయనం, చర్చ అవసరం. వివాహిత స్త్రీల దౌర్బల్యాల గూర్చిన చర్చ అపవాదులకు గురిచేసే అవకాశమున్న విషయం ప్రసిద్ధమే. అందువల్ల బహిరంగంగా వ్యక్తీకరించడానికి, సాంఘిక దుగృతల్ని బాగుచేయడానికి ఏమాత్రం వారి భావాలు మందగించేలా లేదా మానసికానుభూతిని కోల్పోయేలా చేయకుండా కన్యాత్వగుణ రక్షణ చేయడానికి సరైన సాధనావకాశాలు లేకపోవడం

వల్ల మత గురువులు, సమాజాలు చాలా సున్నితంవా అలోచించడం మొదలు పెట్టాయి.

నాగరక ప్రపంచంలోని విద్యార్థికులు, శాస్త్రవేత్తలు ముందుకు తెచ్చిన పై కారణాలవల్ల చాలాకాలంనుంచి నేను వివాహం చేసుకోవాలని ఆశపడుతూ వచ్చాను. అయినా రెండుమూడు సందర్భాలలో నా మనస్సు మరో మార్గానికి దెదిరిపోయింది. వైష్ణవ మతాన్ని అవలంబించిన బ్రాహ్మణ స్త్రీని వివాహం చేసిన స్మార్త బ్రాహ్మణుడుగా మారిన శివరామకృష్ణమ్మ అని నాకు మిత్రుడుండేవాడు. వాళ్ళకు ఇద్దరు కుమార్తెలు. శివరామకృష్ణమ్మ బి.ఏ; బి.ఎల్; బారిష్టర్. గుత్తిలో మునసబుగా పనిచేస్తూ, తదనంతరం సబ్ జడ్జి పదోన్నతిని పొందాడు. వాళ్ళమ్మాయి లిద్దరు ఎం.ఏ; పాసయ్యారు. మొదటి అమ్మాయి అసిస్టెంటు డైరెక్టరు పబ్లిక్ ఇన్స్ట్రక్షన్ అయిన సత్యనాథన్ ను వివాహం చేసింది. రెండో అమ్మాయి ఎం.ఏ; పాసై ఇంగ్లండు వెళ్ళి కేంబ్రిడ్జి ట్రైనింగ్ కాలేజీలో ఎల్.టి. పరీక్ష పాసైంది. ఈ అమ్మాయిని గుత్తిలోను, కేంబ్రిడ్జి లోను చూశాను. ఈమె తల్లిదండ్రులతోపాటు 1905 ఫిబ్రవరి, మార్చి నెలల్లో ఐదారువారాలు మా టౌన్ హాల్లో నివసించింది. కమలారత్నం అనే అమ్మాయి నీటుగా, చూడటానికి చక్కగా, చురుకుగా, చాలా బుద్ధిమంతురాలుగా ఉండేది. ఉదయసాయం సమయాల్లో ఈ అమ్మాయి నాతో ఏదో ఒక గుర్రంమీద స్వారి చేయడం గానీ, లేదా టాంగాలో ప్రయాణం చేస్తూ గానీ ఉండేది. సుమారు 21, 22 ఏళ్ళున్న ఈ అమ్మాయిపై మోజుపడ్డాను. ఈ విషయమై అమ్మాయి తల్లిదండ్రులతో నాతో వివాహం చేయడానికి అంగీకరిస్తారా అని కదిలించాను. అందుకు వారు నన్ను ప్రోత్సహించారు. ఏకాంతంగా తోటలో మాటల్లోను, టాంగాలో తిరిగేప్పుడు రెండుమూడుసార్లు అమ్మాయితో తన వివాహం డౌంకతిరుగుడుగా సూచించాను. కానీ వాళ్ళ అమ్మనాన్నలతో నేను చెప్పిన నా అభిప్రాయాలు తెలుసుకొన్నది గాబోలు నన్ను ప్రోత్సహించలేదు. మత ధర్మాచరణ వివాహాలపై నాకున్న విశ్వాసం బ్రద్దలు కావడానికి అదే చివరి అంశం. అప్పటికి నేను సంపన్నుడుగా ఉండడమేగాక శారీరకంగా యాభై ఏళ్ళ వాణ్ణి సముద్రయానం వల్ల, శారీరక వ్యాయామం వల్ల 40 ఏళ్ళవాడుగా కనిపించే నన్ను ఆ అమ్మాయి ఎందుకు తిరస్కరించిందో నాకర్థం కాలేదు. శివరామకృష్ణమ్మ నా టౌన్ హాలు పదలి మద్రాసుకు మెరుగైన చికిత్సకై వెళ్ళుతూ తన కూతురు చేసిన పనికి

చాలా దానివచ్చాడు. అప్పుడు నన్నెందుకు తిరస్కరించినదో నాకర్థంకాలేదు. కానీ తరువాత తెలిసింది, వేణుగోపాల చెట్టికిష్టి వివాహం వేమాలనుకొన్నారన్న విషయం. అతడు ఒక ఇంగ్లీషు పనితలో నుంచే వివాహమైన విషయం పిల్లకుగానీ, తల్లివండులకు గానీ తెలియకుండా గోప్యంగా ఉంచాడు. పాపం కనుక! ఇంగ్లండులోని ఇంగ్లీషు భార్య వేణుగోపాల చెట్టిపై పెట్టిన కోర్టు వ్యాజ్యం ద్వారా అతణ్ణి బట్టబయలు చేయగా తప్పును సాక్షులతో నిరూపించుకోలేకపోయాడు. ఇండియా వార్తాపత్రికలు అతడి విషయాలను బట్టబయలు చేయడంతో అతణ్ణి ఐ.సి.పి. నుంచి బర్తరఫ్ చేశారు. నెలకలో అంతకుముందే చేసుకొంటానని వచ్చిన హెన్రీమన్ అనే వ్యక్తిని వివాహమాడింది. తదనంతరం హైకోర్టు ఆసిస్టెంట్ రిజిస్ట్రార్లు పబ్లికేషన్లు చేసాడు. ఇద్దరు ముగ్గురు పిల్లలు పుట్టాక ఆరేళ్ళ తరువాత అతను చనిపోయాడు. భర్త పోయాక, మైసూరు మహిళా కళాశాలలో ఇంగ్లీషు ప్రొఫెసరుగా పనిచేస్తూ ఉంది.

ఒక ఏడాది తరువాత, వెలమ శ్రుతియ్యరూనికి చెందిన ఒక అమ్మాయిని చూడటం తటస్థించింది. ఆ అమ్మాయి 16, 17 ఏళ్ళవయస్సులో అందంగా, శుక్లగా మంచి తెలుగు వదువుతో అన్నివిధాలా అకర్షణీయంగా ఉంది. దురదృష్టవశాత్తు ఆ అమ్మాయి మిత్రురాలు అమ్మాయికి ఒకానొక తెలుగు నాయుడుతో గాంధర్వ వివాహం ఏర్పాటుచేశారు. కానీ ఆ అమ్మాయి కీలాన్ని చెడగొట్టాడని అతణ్ణి ప్రాసిక్యూట్ చేసి బ్యాంక్ బాయింట్ మేజిస్ట్రేట్లు అరెస్టు చేశాడు. అమ్మాయి పక్షన అమ్మాయి భర్తవైపు వాదించి అప్పీలేటు కోర్టులో విడుదల చేయించాను. విడుదలైన కొన్ని నెలల తరువాత ఇరవై రోజుల దీర్ఘ తల్లి అయిన ఆ అమ్మాయిని ఆ విలన్ పదలిపెట్టి దక్షిణాఫ్రికాలో మిలిటరీ అక్కౌంట్స్ కాలనీ నెలకు రూ. 120/- చొప్పున జీతంతో ఉద్యోగం సంపాదించి వెళ్ళిపోయాడు. నా బలహీన సందర్భాల్లో ఆ అమ్మాయితో కాంట్రాక్టు లైంగిక సంబంధాన్ని ఆమె భర్త అఫ్రికానుంచి తిరిగివచ్చేదాకా ఆమెను నేను రక్షించేట్లు, అతను తిరిగిరాగానే విడాకుల పత్రాలు తీసుకొనేట్లు కోరాను. నాలుగేళ్ళదాకా అతను అఫ్రికాలోనే ఉండిపోగా, అంతకాలం నేను ఆమెను, బిడ్డను సంరక్షించాను.

1909లో అతను తిరిగివచ్చాడు. విడాకుల పత్రం ఇచ్చాడు. అప్పటి నుంచి ఆవిడ నా సంరక్షణలో ఉంటూ వచ్చింది. కాంట్రాక్టు వివాహమంటే

ఇద్దరి జీవితాంతం పరకు పరస్పరం విశ్వాసంతో ఉండాలని అంగీకరించి జీవించడమని నా భావన. ఈ రీతిగా మా ఇద్దరిమధ్య ఏర్పరచుకొన్న సంస్కారయంతమైన ఒడంబడిక తు.చ. తప్పకుండా అనుసరించాము. మాకు ఒక కొడుకు, కూతురు. మూడేళ్ళ కూతురు జీవిస్తూ ఉంది.

నేను ఇంగ్లండునుంచితిరిగివచ్చాక, మాచుట్టాలలో వితంతువిషయంలో నైతిక సూత్రాలను ఉల్లంఘించాను. అలాచేసిన తప్పిదానికి, పాపానికి, అవిడను గూడా సంరక్షిస్తూ వచ్చాను.

1904లో నేను ఇండియాలో లేనిసమయంలో బళ్ళారి స్పీన్సింగ్ పీవింగ్ మిల్లు ప్రాప్రైటర్ అయిన మేడమ్ సుబ్బన్న తులసీదాస్ నరసినుంచి బయటికి వచ్చినట్లు తెలిసింది. ఈ మిల్లును దివాలాతీసినవాళ్ళు ప్రజా వేలంలో 1892లో మేడమ్ కుటుంబానికి అమ్మివేసినప్పటినుంచి ఈ తులసీదాస్ నరసి తనతండ్రితోపాటు మేనేజర్ గా ఉంటూవచ్చాడు. మిల్లు ప్రాంగణానికి తాళాలువేసి ఏ ఒక్కరుగూడా ప్రవేశించి, సరుకులు తీసుకొనిపోకుండా కాపలాదారుని పెట్టారు. కానీ ఆ ప్రాంగణంలోనే ఒక భవనంలో నివశిస్తున్న తులసీదాస్ కి అనుకూలత ఉండేది. మిల్లుకు రెండుమైళ్ళదూరంలోని పట్టణంలో మేడమ్ సుబ్బన్న ఉండేవాడు. బళ్ళారికి డిప్యూటీ మేజిస్ట్రేటు కోర్టులో వాళ్ళిద్దరూ క్రిమినల్ వ్యాజ్యము నడుపుతూ ఉండేవారు. నేను 30-10-1904 తేదీన మద్రాసు చేరిన వెంటనే తులసీదాస్ స్వయంగా వచ్చి ఈ కేసును వాదించుమని నివేదించుకొన్నాడు. సుబ్బన్న తన పక్షాన వాదించుమని తన విజంటును పంపించి నివేదించుకొన్నాడు. నేనెవరి పక్షాన వాగ్దానం చేయకుండా, బళ్ళారికి తిరిగివచ్చాక ఇద్దరినీ రాజీచేస్తానని చెప్పాను. నేనిక్కడికి వచ్చిన వెంటనే నా పలుకుబడితో నాకు ఇద్దరు సగం సగం చొప్పున రూ. 5,000/- ఇచ్చే షరతుమీద నేను మధ్యవర్తిగా నియమితుడనయి వారిని ఒప్పించాను. వారందుకంగీకరించారు. నాకనుకూలంగా ఇద్దరు అంగీకారాన్ని తెలుపుతూ ముచ్చికలు రాసిచ్చారు. వారి అభిప్రాయాల్ని నమోదు చేసి వాళ్ళ లెక్కలను పరిశీలించాను. సుబ్బన్నకు తులసీదాస్ $1\frac{1}{4}$ షేర్ చెల్లిస్తే, మిల్లలాభనష్టాలలో తులసీదాస్ కు నాల్గోవంతు ఇవ్వవలసిఉంటుందని నిర్ణయించాను. తులసీదాసు ఇందు కంగీకరించాడు. కానీ తదనంతరం ఎదురు తిరిగాడు. అంతేగాక నా మధ్యవర్తిత్వాన్ని రద్దుచేస్తూ నాకు నోటీసులు ఇచ్చాడు. ఇంక నేనేమాత్రం అగకుండా విచారణ పూర్తిచేసి నాతీర్పునిచ్చాను.

నాతమ్మను సవాలుచేస్తూ డిల్లీకోర్టులో సుబ్బన్న చావాడేశాడు. ఇందుకురిజైర్లు రాసిస్తారు కన్నాదిక్కుని మిల్లుకు రిసీవర్ గా నియమించుకొని మొదట డిస్ట్రిక్టు కోర్టు, అతరువాత అప్పీలు చేసుకొని హైకోర్టు ద్వారా తనపక్షాన నిర్ణయించబడే చావా పనిచేశాడు. వ్యాజ్యము 1908 సంవత్సరం ముగియవరకు కొనసాగింది. తరువాత సుబ్బన్న, ఇద్దరు కుమార్లు, ఒక కూతురు, రోడ్లు ముగించారు. కూడబడ్డారపడులైన బ్రతికున్నవారు ఆ వైస్రూలు, ఈ మరణాలను అవగతినంగా భావించి మిల్లు నూసేసారు. 1911 వరకు మిల్లు నూతపడింది. తరువాత నాకు రూ. 2,60,000/-లకు అమ్మివేశారు. ఈ ముగింపువల్లెత్తు కార్యకలాపంలో నాకు రూ. 5,000/- ఫీజు ముట్టింది.

నా పదినెలల కాలం నేను లేనప్పుడు నా కార్యకలాపాలు ఎలా నిర్వహించబడ్డాయి? సభాపతి మొదలియార్ వ్యాపారసంస్థ సంవత్సరానికి 6 శాతం డివిడెండు షేర్ హోల్డర్లకు చెల్లించే షరతుతో 1-4-1902 నుంచి 31-3-1905 వరకు సభాపతి బ్రెస్ కంపెనీ లిమిటెడ్ కు సంబంధించిన నాలుగు ఫ్యాక్టరీలు, రాయచూరులోని రిప్పన్ బ్రెస్ కంపెనీ లిమిటెడ్ ఫ్యాక్టరీ మెన్సర్స్ సభాపతి మొదలియార్ అండ్ కంపెనీకి లీజుకు ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ డివిడెండ్లు సంవత్సరానికి రూ. 15,000/-, రూ. 3,000/- అయ్యింది. తన మేనల్లుళ్ళు ఆర్ముగం మొదలియార్, దేవనాయగం మొదలియార్ లతో కలిగిన అధిక అపార్థాల మూలాన సభాపతి మొదలియార్ 23-10-1903న మద్రాసులో మరణించాడు. ఆయన చనిపోయే నెలముందు-అది న్యాయబద్ధం కావని నేను చెప్పినా ఎమ్. రామానుజులు నాయుడు ప్రోద్బలంతో ఒక పీలు నామా రాశాడు. ఈ విలువలేని పీలునామాలో పాపస్లు, అవిశ్వసనీయులు అయిన స్వామినాథ మొదలియార్, సమశ్శివాయ మొదలియార్, హుస్సేన్ షేరాన్ సాహెబ్ అనే ముగ్గురు నిర్బాహకులను వారసులుగా అంగీకరించబడని అవిధేయులైన మేనల్లుళ్ళను నియమించాడు. అతడు మరిరెండు మోస పూరితమైన లేదా బూటకపు వ్యాపారసంస్థలను ఏర్పాటుచేశాడు. ఒకటి బక్కారి మద్రాసు వ్యాపారం, బ్రెస్ లిమిటెడ్ తాను నియమించిన నిర్బాహకులు నిర్వహిస్తారు. రెండోది బొంబాయి వ్యాపారం, డక్కన్ బ్రెస్ కార్యదర్శిత్వం జహంగీరు నిర్వహిస్తాడు. మేనల్లుళ్ళు పీలునామాతో సంబంధాన్ని తిరస్కరించి, నిర్బాహకులు ఎదురుతిరిగి, నేను విచేతాల్లో ఉన్న సమయంలో బలాత్కారంగా బక్కారి బ్రెస్టును తమ స్వాధీనం చేసుకొని 1904 ఏప్రిల్ నుంచి అక్టోబరు

వాణ్ణి నడిపి, వానివల్ల వచ్చిన సొమ్మును సొంతం చేసుకొన్నారు. వాళ్ళు రాయచూర్ వద్దగల రెండు ప్రెస్సులను స్వాధీనపరచుకోడానికి ప్రయత్నించారు. కానీ పాసగలేదు. అక్కడి ఏజెంట్ కె. హనుమంతరావు (ఇతని ప్రభువుత్తుడు మద్రాసు కార్పొరేషన్ హెల్తు అఫీసరు) గట్టిగా ఎదిరించాడు. డై రెక్టర్లు మళ్ళీ స్వాధీనం చేసుకోడానికి ప్రయత్నించగా వాళ్ళు ఉల్లంఘించి, 1904 ఏప్రిల్ నెలలో షేర్ హోల్డర్లకు చెల్లించవలసిన డివిడెండ్లు చెల్లించడానికి తీరస్కరించారు. నేను ఇండియాకు తిరిగివచ్చాక ప్రెస్సింగ్ సీజన్ పూర్తిఅయినందున ముగ్గురు నిర్వాహకులను పిలిపించి తమ స్వాధీనంలోని ప్రెస్సులకు సంబంధించిన డబ్బు పూర్తిగా చెల్లించవలసిందనీ, ప్రెస్సులను గూడా వదలివెట్టవలసిందనీ చెప్పాను. ఆర్మగం కె. హనుమంతరావుపై క్రిమినల్ కంప్లెయింట్ వెట్టకముందే, అనుకొన్న రీతిగా, రాయచూర్ జిల్లా మేజిస్ట్రేటు తగిన ప్రాతినిధ్యం వహించి వాళ్ళు రాయచూర్ వద్దగల రెండు ప్రెస్సులను డై రెక్టర్లకిచ్చివేశారు. సభాపతి మొదలియార్ మేనల్లుళ్ళు కలుగజేసుకొని అదోనీ, తాడిపత్రివద్దగల ప్రెస్సులను నిర్వాహకులు డై రెక్టర్లకు అప్పగించారు. తమదే ననుకొనే మూడు పార్టీలు (1) నిర్వాహకులు, (2) వారసులు, (3) డై రెక్టర్ల నుంచి వచ్చే ప్రమాదాన్ని తప్పించడం కోసం మద్రాసు హైకోర్టులో ఇద్దరు ఇంటర్ ప్రీడర్ వ్యాజ్యాలు నమోదుచేసి వాళ్ళు మద్రాసులోని మర్కంబైల్ బ్యాంక్ లో కంపెనీల మొత్తం డబ్బు జమచేశారు. కానీ ఆర్మగం మొదలియార్ మాత్రం బ్యాంకి ప్రెస్సును అప్పగించడానికి తీరస్కరించాడు. తాను వసూలు చేసిన మొత్తం డబ్బు నాకు చెల్లించడానికి నిరాకరించాడు. పోటీపడుతున్న పార్టీలమధ్య రాజీచేసి హైకోర్టులో జమచేసి మొత్తం పైకం స్వీకరించి, బ్యాంకి ప్రెస్సును స్వాధీనం చేసుకొన్నాను. కానీ ఆర్మగం స్వాధీనపరచుకొన్న సొమ్ము మాత్రం తిరిగి రాజుత్వలేకపోయాను. డబ్బు ఉన్నంతవరకు నేను డివిడెండ్ల మొత్తం చెల్లించాను. రాని మొండి అప్పుల్ని రద్దుచేశాను. ఫ్యాక్టరీలు 1905 నుంచి 1910 వరకు ఎలాంటి గొడవలు లేక పాఫీగా పనిచేశాయి. ఆ కాలంలో ఆర్మగం, అతని సోదరుడు ఇద్దరు కార్యదర్శులుగా పనిచేయడానికి, కోశాధికారులుగా నియమితులు కావడానికి నేను అనుమతించాను. ఆ ఇద్దరు సోదరులు ఆర్మగం, దేవనాయగం సంవత్సరాదాయం రూ. 3,000/-, రూ. 4,000/- వరుసగా పెరిగింది.

కానీ నష్టము చేర్చుటపై కట్టు నాశనం చేసుకొన్నారు. దైవా చేతనాయనం రాగిడు అధికం. అందువల్ల 1910లో కార్యాలయం కట్టబడి, వాక్కువర్తిని కార్యవర్తిత్వం నుంచి తొలగించారు. 1910 మార్చి 23న ప్రత్యేకతీర్మానం ద్వారా మెన్సర్స్ కె.వి.ఎన్.రాజుశంకర్ అండ్ కంపెనీవారిని కార్యకర్తలుగా నియమించడం జరిగింది. అనాటినుంచి ఈనాటివరకు ఏడాది కట్టలు లేకుండా కంపెనీలు పనిచేస్తున్నాయి.

1904 ఏప్రిల్ లో నేను ఇండియా వదిలి ఇంగ్లండ్ వెళ్ళినప్పుడు, డక్లెన్ ప్రెస్, జిన్నింగ్ కంపెనీ లిమిటెడ్ (ఇవి గవర్న, హుస్ట్, డిరాక్ట్ లోని ప్రెస్సింగ్ జిన్నింగ్ మిల్లులు) రూ. 5000/- చాకీ పడ్డాయి. ఆ కంపెనీ సంయుక్త కార్యదర్శులుగా నాకు కమిషన్ చెల్లించవలసిన సగం షేరు సంవత్సరానికి రూ. 2000/- చెల్లించవలసి ఉండేది. జహంగీర్, రామా నుజులు నాయుడు ఇద్దరు లాలూచీపడి, కుట్రపన్ని నేను విదేశాల్లో ఉండగా నన్ను, సభాపతి మొదలియార్ నిర్వాహకులను, కార్యవర్తిత్వ వారసులను లాభం పొందకుండా చేశారు. షేర్ మోక్షార్థత అసాధారణ సమావేశం చేసి ప్రత్యేక తీర్మానంలో నన్ను, సభాపతి మొదలియార్ వారసులను తొలగిస్తూ కార్యదర్శులుగా జహంగీర్ చైరాంజీ అండ్ కంపెనీవారిని నియమించినట్లు తెలుస్తుంది. మా తమ్మునకు (శ్రీనివాసరావు) బొంబాయిలో ఏమి జరుగు తుందో తెలియకుండా నోరుమూయించడం కోసం రామానుజులు నాయుడు అంతవరకు జమ అయిన పడ్డీకింద రూ. 5000/- మా తమ్ముడు శ్రీనివాస రావుకు చెల్లించాడు. అసాధారణ సమావేశం జరిగిన అంశానికి గుర్తింపుగాను కట్టు అందినట్లు రిశీదును పుచ్చుకొన్నారు. ఆ విధంగా కంపెనీనుంచి నాకు ముట్టవలసిన సొమ్ము పోషడమేగాక సంయుక్త కార్యవర్తిత్వానికి ఏడాదికి రావలసిన రూ. 2000/- బొందింది. మా తమ్ముడు శ్రీనివాసరావు డక్లెన్ ప్రెస్ కట్టుతో ఆ తరువాత 'వాణివిలాస నాటకశాల'గా ప్రసిద్ధిపొందిన నాటక శాలను నిర్మించాడు. ఇంగ్లండునుంచి నేను తిరిగివచ్చాక, మరొకగా ఆతని మనసు నొప్పించకుండా అతనిచ్చిన వివరణను తెలుసుకొని నాటకశాలనిర్మాణ పథకాన్ని ఆమోదించాను. నాటకజ్ఞానం లేనివాణ్ణి, సంగీతజ్ఞానం రహితుణ్ణి అయిన నాచేత ఆ నాటకశాల పూర్తిచేయడం కోసం రూ. 2000/- లు ఆదనంగా నిర్దుష్ట చేయించాడు. 1905 సం॥లో లోకమాన్య బాలగంగాధర తిలక్ గారిచేత నాటకశాల ప్రారంభోత్సవము చేయించాము. ఇందుకు నేను

సుమారు రూ. 1000/-లు చెల్లించవలసి వచ్చింది. ఆ విధంగా సుమారు రూ. 9,000/-లు ఆ నాటకశాల నిర్మాణానికి, ప్రారంభోత్సవానికి నేను వెచ్చించవలసి వచ్చింది. గత 15, 16 ఏళ్ళనుంచి, ఆ నాటకశాల మీద వచ్చే ఆదాయంలో ఒక పైసాగూడా నాకందలేదు. అంతేగాక, మరికొన్ని రిపేరిలకు, కుర్చీలు, బెంబీలు, లైట్లు మొదలైన వాటికోసం ఈనాటివరకు చానిపై నేను సుమారు రూ. 1000/- ఖర్చు పెట్టాను.

నేను బళ్ళారి మునిసిపల్ ఛైర్మన్ గా మూడేళ్లుండగా సుమారు రూ. 3,000/-లకు నాలుగు గుర్రాలు, మూడు టాంగాలు కొన్నాను. బళ్ళారిలో మంచిధర పలకడం లేదనే అభిప్రాయంతో మద్రాసులోని టి. ఎమ్. స్పామినాథన్ మొదలియార్ కి వాటిని అమ్మివేయవలసిందని పంపించాను. నేను ఇంగ్లండు నుంచి తిరిగివచ్చేదాకా అవి అమ్ముడుపోలేదు. పూర్తి అమ్మకం ఖరీదుక్రింద సుమారు రూ. 600/- చెల్లించాడు.

నేను 1904లో జరిగిన బొంబాయి కాంగ్రెసు సమావేశానికి హాజరయ్యాను. ఆర్మ్యుగంకు చెల్లించవలసిన మొత్తం డబ్బు, నా సంయుక్త కార్యదర్శిత్వం గురించి జహంగీర్ తో రాజీ కూర్చడానికి నాకు సాధ్యమయినంత ప్రయత్నించాను. కానీ జహంగీర్ గానీ, డక్కన్ కంపెనీ డైరెక్టర్లుగానీ ఏ విధమైన పరిష్కారం నిర్వహించడానికి అంగీకరించలేదు. మేము ఆర్మ్యుగం వ్యాజ్యంతో ప్రారంభించి 1905, 1906లో పోరాడి సుమారు 3,800 రూపాయలు రాబట్టగలిగాము. కానీ ఈవివాదానికి రూ.5000/- ప్రయాణపు ఖర్చులుగాక అయ్యాయి. తరువాత నా సొంత వ్యాజ్యము సంయుక్త కార్యదర్శి కోసం ప్రారంభించి 1907, 1908 సం॥లో వాదించాను. ప్రతి సంవత్సరం 40 షేర్లు కంతులు వారిగా చెల్లించేట్లు షేరు ధనం రూ.125/- వంతున (అనాడు ముఖవిలువ రూ. 250/-) 200 షేర్లు జహంగీరు గారికి అమ్ముతూ ఈ వ్యాజ్యము రాజీ చేయబడింది. ఇంతవరకు 160 షేర్లు ధనం చెల్లించినా ఇంకా 40 షేర్లు ధనం చెల్లించవలసి ఉంది. ఈ రాజీవల్ల జహంగీరు రూ. 10,000/- నష్టంతోపాటు రూ.5000/-, రూ.6,000/- చెల్లించవలసి వచ్చింది; వ్యాయసలహాదారుల సాయంతో నేనే ఈ వాదాన్ని నిర్వహించినా, నాకు రూ. 3,000/- దాకా ఖర్చయింది. ఎనిమిదితొమ్మిదేళ్ళ నుంచీ మార్కెట్ రేటు షేర్ కు రూ. 75/-కి పడిపోవడంవల్ల ఈ రాజీవల్ల

జహంగీరు లాభం పొందలేకపోయాడు. 1908లో ఆర్కుగం కోసం రెండు వ్యాజ్యాలు వేశాను. ఒకటి డబ్బు సొంతం చేసుకొన్నందుకు, సభాపతి మొదటియార్ ఫర్మ్ షేర్లు పుచ్చుకొన్నందుకు రామానుజులు నాయుడు మీదా, రెండు- సభాపతి మొదటియార్ బొంబాయి ఫర్మ్ తాలూకు డబ్బు వించు కొన్నందుకు జహంగీరుపైన వ్యాజ్యాలు వేయడం జరిగింది. 1909- 1910 సం॥లో అనాటి బళ్ళారి సర్వేకోర్టులో ఈ రెండు వ్యాజ్యాలపై ప్రయత్నము జరిగింది. మొదటిదానిలో పాక్షికంగా గెలిచినా, రెండోది పూర్తిగా పీగి పోయింది. హైకోర్టులో ఆర్కుగం అప్పీలు చేసినవాటిలో రామానుజులు నాయుడుపై గెలిచాడు. కానీ జహంగీరుపై అప్పీలు ఓడిపోయాడు. ఈ రెండు వ్యాజ్యాలకు మాకు రూ. 3000/-లు ఖర్చయింది.

1909 మే నెలలో రామచంద్ర వారెడ్డు రెండుసకీన్లుపొసయ్యాడు. మిస్ దావుసన్ లోపాటు ఇండియాకు ఇంగ్లండునుంచి తిరిగివచ్చి 1909 సెప్టెంబర్ వాకా ఉండిపోయాడు. 1902 సం॥లో మిస్ దావుసన్ లో మొదటి సారిగా ఉండడం, 1904 ఏప్రిల్, మే, జూన్ నెలలలో రెండోసారి ఉండడం ఆమెతో తిరుగుతూ స్వేచ్ఛగా చూట్లాడేవాడిని. ఆమె తండ్రి కొన్నేళ్ళు ఇండియాలో తీవించి, ఇక్కడే మరణించడంవల్లనేమో ఇండియాకు రావాలన్న కోరికను తెలుపగా తమాషాగా 1909 సం॥ముధ్యలో లా కెంపుల్స్ సెలవుల్లో రామచంద్రతోపాటు ఇండియాకు రావచ్చని సలహా ఇచ్చాను. నా మాటవలన ఆమె ఇండియాకు వచ్చినప్పుడు నేను వివాహమాడాలనుకొన్నానని అపార్థం చేసుకొంది. రామచంద్ర బొంబాయి చేరేరోజు తెలుసుకొని, సునందని (కోలావలం శ్రీనివాసరావు పుత్రిక)లో పాటు వెళ్ళి స్వాగతం పలికి రామ చంద్రను సునందనిని బళ్ళారికి పంపించాను. మిస్ దావుసన్ కి బొంబాయి నగరమంతా చూపించి, ఉత్తర భారతదేశంలో అనేక నగరాల సందర్శనార్థం తగిన ఏర్పాట్లుచేసి నేను బళ్ళారికి తిరిగివచ్చాను. ఉత్తర భారత పర్యటన ముగించుకొని మద్రాసువచ్చి, దక్షిణ భారతదేశంలోని కొన్ని నగరాలను దర్శించి, అగడ్త నెలచివరిలో బళ్ళారికి తిరిగివచ్చి, సుమారు ఒక మాసం ఇక్కడ ఉండిపోయింది. ఇక్కడున్న సందర్భంలో నేను ముందు తమాషాగా అన్నమాటలకు నేను వివాహమాడతానని తాను భావించిన అభిప్రాయాన్ని వ్యక్తంచేసింది. నేనెవరినీ వివాహమాడాలన్న భావనలేదని ఆమెలోని భ్రాంకిని

సేన్నితంగా, విశ్వసనీయంగా తొలగించాను. శేషజీవితాన్ని సగంసన్యాసంతో గడపాలనీ, 'మమ్మాన్' అనే దేశతను ఆరాధిస్తూ ఉండాలనీ తెలిపాను. నా మాటలతో నిరుత్సాహపడి, భ్రాంతిమంతమైన సమృథం నుంచి విముక్తిచెందిన ఆమె 1905 అక్టోబరు నెల మొదటివారంలో రామచంద్రతోపాటు ఇంగ్లండు తిరిగివెళ్ళింది. దొంబాయిలో వారికి బీడ్కోలు చెప్పాను.

1907 మార్చి నెలలో తక్కిన రెండు పరీక్షలు పాపై రామచంద్ర వారికి పిలువబడి, 1907 ఎప్రిల్ నెలలో ఇండియాకు తిరిగి వచ్చాడు. అతడు తిరిగి వచ్చాక అవినీతిమార్గాలు వదలిపెడతాడని భావించాను. కానీ ఈ విషయంలో నాకు ఆశాభంగం కలిగించాడు. తానుంచుకొన్న బోయ శ్రీ మరణించినట్లు తెలుసుకొని జయమ్మ అనే వేశ్యాబాలికను గ్రహించి, కోభనం చేసుకొని 1917 మే నెల వరకు ఆవిడతోనే గడిపాడు. ఆ బాలిక వేశ్యా కులంలో జన్మించినా, కుటుంబ గౌరవ శ్రీలా నడచుకొంది. రామచంద్ర క్రూరంగా పీడించినా వాటినిన్నింటినీ సహిస్తూ వచ్చింది. అతనివల్ల నలుగురు సంతానాన్ని పొందింది. ఆమె బ్రతికి ఉండగానే ముగ్గురు పిల్లలు చనిపోగా తరువాత జీవిస్తున్న కమల అనే అమ్మాయిని మా కుటుంబంలోని సభ్యురాలు గానే మేము పోషిస్తున్నాము.

ఆ అమ్మాయి మరణానంతరం మరో నట్టుప అమ్మాయితో రామచంద్ర కోభనం చేసుకొని ఈనాటికీ ఆమెతో గడుపుతున్నాడు. రామచంద్రను ఈ సామాజిక అనైతిక మార్గాలనుంచి తప్పించే ఆశతో వివాహాన్ని గూర్చిన అతని ఆశలు, ఆశయాల గూర్చి వర్పించి, అతని సమ్మతితో 1909లో అతనికి తగిన పథువు అన్వేషణలో పూనా, అమరావతి, నాగపూర్, కలకత్తా, దొంబాయి, ఆ వెనుక రంగూన్ కి వెళ్ళి ముగ్గురు నలుగురు వయసు వచ్చిన అమ్మాయిలను ఎంపికచేసి వాళ్ళలో ఒకరిని ఎంచుకోమన్నాను. అతను మొదట రంగూన్ వెళ్ళాడు. అక్కడ చాలాకాలంగా జీవిస్తున్న ద్రావిడ పాల్ ఘాట్ బ్రాహ్మణుడు పరమేశ్వరశాస్త్రి అయ్యంగారి ఇంటిలో సుమారు ఒక నెల గడిపి, అతని పెద్దకూతురు పార్యతిమ్మను అక్కడేవివాహమాడాడు. పరమేశ్వర శాస్త్రి గారికి రూ. 5,000/- ఇమ్మంటే నేను చెల్లించాను. మా కుటుంబ సభ్యులుగాని, బంధువులుగాని ఆ వివాహానికి వెళ్ళలేదు.

1907 ఏప్రిల్ నెలలో నంగులపేటనుండి రామచంద్ర తిరిగివచ్చాక నా బంగళామీద మేడ నిర్మించానని కోరిగా నుమారు మా. 10, 12 వేలు బియ్యపెట్టి వైభవశేతంగా (పెద్దపత్తన)నిర్మించాను. అపారాలు 1915లో తరిత్రగా రామచంద్ర అతని భార్యతోపాటు ఈ మేడలోనే నివసిస్తున్నారు. అతని భార్య చాలా తెలివిగలది. తమిళం, మలయాళం, తెలుగు భాషల్లో మాట్లాడగలదు, బ్రాహ్మణంబు; వంద్రీను బాగా తెలుసు. హిందూస్థానీలో గూడ మాట్లాడగలదు. ఏమైనా ఎక్కువగా మాట్లాడుతుంది. భర్తను సైతం తెప్ప చేయదు. ఎవరినైనా అంతే. ఇతరులలో స్వవహరించేవ్వకు అభివ్యాన్ని నిలబెట్టుకొనేది. పనిమనుషులను కఠినంగా చూసేది. పెద్దలైన, చిన్నలైనా, బంధువులయినా తన మీద చాటరాదని భావించేది. కారకంగా చలనానురాలు. మరవ్యక్షణకాత్తు రెండుసార్లు గిర్కాస్థానమైంది. అవినయాలాన కఠిన మనుషుడో, మనుషురాలినో ముక్తాడే అళ నెరవళ అయింది.

అనుభవంగల పెద్దవాడైన నానలహను గూడా తెక్కచేసేదిగాదు. అమెకు సంతానప్రాప్తి లేకపోవడం వల్ల నా పంశం నశించిపోతుందని చెప్పి, నా పెద్ద భార్యను అవర్యంగా తీసుకొని నా పంశాభివృద్ధికి తోడ్పడమని కోరితే అవ మానిస్తూ ఎదురుతిరిగేది. తన భర్త అవనూర్గంలో నడుస్తున్నాడని అమెకు స్పష్టంగా తెలుసు. దానినయినా భరిస్తూ, అతడు రెండో వివాహం చేసుకోడానికి అంగీకరించలేదు. అమె వచ్చే భార్య వేర్వేరుగా దూరంగా ఉండడానికి అంగీకరిస్తే ఆ ఏర్పాట్లు చేయడానికి సిద్ధంగా ఉన్నాను. అమెను సంతోష పెట్టడానికి అమె అభరణాలకు ఇండియాలో వివిధ ప్రదేశాలు చూపించడానికి నేనెంతో ఎక్కువ మొత్తాల్లో డబ్బు విచ్చలవిడిగా ఖర్చుపెట్టాను. కానీ నేను చేసినదానికి అమె ఏమాత్రం కృతజ్ఞతాభావం చూపలేదు. 1917లో కొన్ని నెలలపాటు, అమె ప్రవృత్తి ననుసరించి సర్దుకోలేక అమెనుంచి అమె భర్త నుంచి దూరంగా నివసించాను. ప్రస్తుతం నేను మా తోటలో ఆశ్రమం ఏర్పించుకొని, టౌన్ హాలులో కొంతదాగంలో నా కార్యాలయం ఏర్పాటు చేసుకొని, నా శరీర వ్యాయామానికి, "మ్యూజిక్" అనే దేవదా పూజకు చిన్న గదిని ఉంచుకోవాలని పెద్ద మనసు చేసుకొన్నాను. కానీ ఈ ఏర్పాట్లను నేను సంవత్సరకాలం మానుకొన్నాను. కారణం రామచంద్ర తన సంరక్షణ కవసరమైన నుమారు రెండేళ్ళుగా అభివృద్ధిపాన్ని తన పారిశ్రామిక ప్రయత్నాలవల్ల సంపాదించుకొంటాడని ఆశించాను.

1918 ఏప్రిల్ నెలలో రామచంద్ర భార్యతోపాటు, అవిడతమ్మళ్ళిద్దరు ఉపనయనాలకు హాజరు కావడానికి రంగూన్ వెళ్ళారు. బళ్లారి తిరిగివస్తూ, పెళ్ళిచేసుకొని ద్వితీయకళత్రంగా చేస్తానని రహస్యంగా చెప్పి, తన భార్య చెల్లెలు రంగమ్మను తనతోపాటు తెచ్చాడు. ఈ విషయాన్ని పార్వతమ్మకు గాని, బళ్లారికి వచ్చాక చూకుగాని చెప్పలేదు.

1918 సెప్టెంబర్ నెలలో బళ్లారి పట్టణంలో భయంకరంగా "ఇస్లం ఎంజా" వ్యాధి వ్యాపించి, చాలా తీవ్రంగా రామచంద్ర, పార్వతమ్మలపై తన ప్రభావాన్ని చూపింది. "ఇస్లం ఎంజా"తో బాధపడుతున్న రామచంద్ర డబుల్ నిమోనియాకు గురై, మూడు రోజులుగా తీవ్రంగా మరణాయాతనలు పడ్డాడు. అయినా భగవంతుడు రక్షించాడు. రామచంద్ర ఈ స్థితిలో ఉన్న సమయంలో అతను గనుక మరణిస్తే, తాను జీవించగూడదని విషపదార్థం లాంటిదేవో పార్వతమ్మ వేసుకొంది. అయితే అదృష్టవశాత్తువాళ్ళిద్దరు రోగాల నుంచి బతికి బయటపడ్డారు. "ఇస్లం ఎంజా" నుంచి బాగుపడ్డాక, రంగమ్మకు హాస్టిలికల్ ఫీల్డ్స్ ప్రారంభమయ్యాయి. ఆ సందర్భంలో వివాహమాడుతానని బాద్షానం చేసిన మాటలు ఆమె నోటినుంచి వెలువడ్డాయి. ఇది అక్కాచెల్లెండ్ర మధ్య తీవ్రమైన గొడవలు సృష్టించింది. కుటుంబంలో సామరస్యం చెడింది. రంగమ్మకు ఇంగ్లీషు కొద్దిగాను, తమిళ, మళయాళ భాషలు బాగావచ్చు. హార్మోనియం వాయించగలదు. గాత్ర సంగీతంతోపాటు వాద్యసంగీతమూ తెలుసు. కుటుంబంలోని ఈ అలజడిని తొలగించడానికి హాస్టల్లో ఉంచి మైసూరులో మహిళా కళాశాలలో చదువుకోడానికి పంపించాము. అక్కడుండగా ఒక రెండుసార్లు ఫీల్డ్స్ రాగా, సూపరింటెండెంటు, తోటి విద్యార్థినులు భయ పడ్డారు. 1919 మార్చిలో బళ్లారికి తీసికొనివచ్చి, పార్వతమ్మ, నేను రంగమ్మను వేసవి సెలవులలో బొంబాయిలో రేడి డాక్టర్ సరస్వతీబాయి దగ్గర వైద్య సేవకై ఉంచాను. అక్కడ సంగీతంలో శాస్త్రీయ బోధనతోపాటు ఇంగ్లీషు గూడా అభివృద్ధి చేసుకొంది. రంగమ్మకు భర్తను వెదికి పెళ్ళిచేసి ఇంటినుంచి పంపించివేయాలని పార్వతమ్మ నన్ను పోరింది. 17 ఏళ్ళ పైబడిన వయస్సు గల బాషా నైపుణ్యాన్ని, సంగీత ప్రతిభను, అచరణతోకూడిన సంఘ సేవికగా రంగమ్మ వివరణలిస్తూ ముద్రాసు వార్తాపత్రికల్లో తగిన వరుడు కావాలని ప్రచుటనలు వేయించాను. రెండు డజన్ల దరఖాస్తులు వచ్చాయి. బళ్లారిలో

ముగ్గురు దరహస్తువార్లు రంగమ్మను బక్కారితో మా ఇంటితో చూపారు. వాల్తేరునుంచి కృష్ణత్యాగరాజన్ అనేవ్యక్తి కన్నుల్లింగ్ ఇంటికి, ఎలక్ట్రిక్ యిన్ అని చెప్పకొని ఇంగ్లండు మెంబర్షిప్, MNECT, AINA, AMIME MGMS అనే సర్టిఫికేట్లు ఉన్నాయని చెప్పకొని, 1919 జూలై 8 ప్రాంతంలో మమ్ములను కలిశాడు. అతని కట్టాడులతో కూడిన మాటలకు, అతని దీగ్రీలకు ఆకర్షితురాలైన రంగమ్మ అత్యంతగూర్చి విచారించే అవకాశ మివ్వకుండా, మమ్ములను సూర్యులనుచేసి, అతనితో సొలంకీతకన్యాదానంతో వివాహం చేయుటని మమ్ములను అంగీకరింపజేసింది. అతనికి ఒక అవివాహిత సోదరి ఉందని, ఇంగ్లండులో లండన్ యూనివర్సిటీలో బి.ఏ. పాసైందని తెలుసుకొని, వివాహ సమయంలో బక్కారికి వచ్చేట్లు కోరాను. అదేవిధంగా ఆవిడ రాజన్ చెప్పినవన్నీ వాస్తవమని చూకు తెలిపి ఎం.ఏ. వదవడానికి ఇంగ్లండు వెళ్ళుతున్నానని చెప్పింది. ఇంక యేమాత్రమూ రాజన్, అతని సోదరినిగూర్చి బయట విచారించకుండానే 14-7-1919న రంగమ్మను రాజన్ కిచ్చి మా బొన్ హోల్లో వైభవంగా వివాహం చేశాము. రామచంద్ర, అతని భార్య పెళ్ళిపెద్దలుగా పీటలపై కూర్చొని కన్యాదానం చేశారు. పెళ్ళి 4 రోజులు జరిగింది. బహుమతులకు, వినోదాలకు రూ. 2,000/-లు ఖర్చు అయింది. నూతన దంపతులు వాల్తేరుకు వెళ్ళిపోయారు. నేను పార్వతమ్మ 1919 ఆగస్టులో వాల్తేరులో వాళ్ళను చూసినవచ్చాము. రమామణి తరువాత ఇంగ్లండు వెళ్ళింది. కానీ తీవ్రంగా డబుల్ నిమోనియాతో బాధపడి 1920 ఫిబ్రవరిలో ఇండియాకు తిరిగివచ్చింది. 1920 అక్టోబరు వరకు మంచంపట్ట ముద్రాసులో మరణించింది. రంగమ్మ రంగూన్ లో 1920 ఫిబ్రవరిలో కొడుకునీ, 1921 అక్టోబరులో ముద్రాసులో కూతురుని ప్రసవించింది. రంగమ్మ వివాహార్థం ఆమె తండ్రి పరమేశ్వర అయ్యర్ ఆయన పేరుమీద కూతురు కిన్నమని వేయి రూపాయలు పంపుతున్నట్లు చూడు తెలిగ్రాములు, రెండుత్తరాలు పంపుతూ వాగ్దానం చేశాడు. అలాగే చేశాను. ఆయన ఇవ్వబడి ఆడబ్బునాకు పంపుతున్నాడు.

కుమారి రమామణి సుప్రీగా ఉన్న సందర్భంలో రాజన్ గురించి మాకు అందరికీ తెలియవచ్చింది. నిరుపేద కుటుంబంలోని ఒక వ్రాసిన బ్రాహ్మణ కుమారుడు రాజన్. అతను 13, 14 ఏళ్ళవయస్సులో ఇంటినుంచి పారిపోయి బర్మా, పెనాంగ్, సింగపూర్ లలో ఏమేప్రాంతాల్లోనో తిరిగితిరిగి దక్షిణచీనానికి

నెందిన శ్రేష్టప కుటుంబానికి సంబంధించిన రమామణి తలిదండ్రుల నాశ్రయించాడు. పిమ్మి చిల్డింగ్ ఇంజనీర్ల ఫర్ములో చేరి, కొన్ని ఏళ్ళు అక్కడ పనిచేసి మోసంతో A.I.N.A. (Associate of Institution of Naval Architects) సర్టిఫికేట్ సంపాదించుకొన్నాడు. సింగపూర్ గ్రాండ్ హార్బర్లో క్షణ హిందుతున్న సందర్భంలో కుమారి రమామణి ఇంగ్లీషు కాన్వెంటులో చదువుతూ, వి.వి. పరీక్షకు అక్కడ కాలేజీలో వెళ్ళి పరీక్ష పాసైంది. ఈ కాలేజీ లండన్ యూనివర్సిటీకి అనుబంధ కళాశాల; తరువాత ఆమె తండ్రి మరణానంతరం, ఆమె తల్లి రాజన్తోపాటు కలకత్తా వెళ్ళవలసి వచ్చింది. తొంతకాలం కొన్ని నెలలు ఉండిపోయారు. ఆ వెనుక విజయనగరం వెళ్ళి విజయనగరం రాజావద్ద విద్యుత్తు సంబంధి ఉద్యోగం సంపాదించాడు. వాల్తేరులో ఉంటూ అతని వివాహార్థం అమ్మాయికోసం రమామణి అతనితో పాటు, చొంబాయి, పూనా, మైసూర్ మొదలైన చోట్ల తిరిగింది. చివరికి రంగమ్మ వివాహ సమయానికి హాజరయింది. తన శుభలేఖలో తన పేరు వెనుక తగిలించుకొన్న డిగ్రీలన్ని అబద్ధమని తేలిపోయింది. తనకున్న ఎలక్ట్రిసిటీ, మైనింగ్ పరిజ్ఞానంతో రామచంద్ర క్రొత్తగా నిర్మించిన బంగళా, నా టౌన్ హాల్ కి విద్యుద్దీపాలతో అలంకరించడానికి ఎలక్ట్రిసిటీ సాధనాలను, డ్రైక్ అండ్ బైల్ ఫ్యాక్టరీ నిర్మించుమని రాజన్ ప్రోత్సహించాడు. రాజన్ ఈపనిలో రూ.2000/- మోసగించినట్లు చెప్పాడు. ఏదిఏమైనా, నాకొకందుకు సంతోషం కలిగింది. మద్రాసులో రంగమ్మ అతనితో సుఖంగా జీవిస్తూంది. ఒక మగబిడ్డ, అడుబిడ్డ సంతానం కలిగింది. మద్రాసులో రాజన్ ఆపని ఈపని చేస్తూ కుటుంబాన్ని పోషిస్తున్నాడు. 1909లో రామచంద్ర కోసం యుక్త వయస్కు అయిన అమ్మాయికోసం పూనా, చొంబాయి, అమరావతి, నాగపూరు కలకత్తా, రంగూన్ వెళ్ళాను. నా పర్వటనలో వాదిస్తానని అంగీకరించిన సెషన్స్ కేస్ మరచిపోయాను. నాకు బదులు నా శత్రువు కృష్ణమాచార్యులు కేసు స్వీకరించి దోషిని విడుదల చేయించాడు. అతను తన వారిచేత నాకు వ్యతిరేకంగా బళ్ళారి మున్సిపల్ కోర్టులో డామేజి స్యూట్ వేయుమని ప్రోత్సహించాడు. (ఆ తరువాత ఇది సబ్ కోర్టుకు బదిలీ అయింది); న్యాయ ప్రాక్టీషనర్ల చట్టం ప్రకారం నాకు వ్యతిరేకంగా డిస్ట్రిక్టు కోర్టులో పిజీషన్ దాఖలు చేయమని చెప్పాడు. మరొకడుగూడా అనధికారికంగా వ్యాపారం చేస్తున్నట్లు నాపై పిజీషన్ దాఖలుచేశాడు. W.W. ఫిలిప్స్ (ప్రస్తుతం మద్రాసు హైకోర్టు

జడ్డలలో ఒకరు) బక్కాని బిడ్డా బడ్డగా క్రొత్తగా పడ్డాడు. అయిన చాలా తెలివైనవాడు. అంతే గట్ట అడ్డపాయలుగలిగి, పరిశీలించకుండానే అబ్బిప్రాయాలేర్పరచుకొనేవాడు. అయినీ ఒకసారి సత్కుకబోత ఒకజ్జ నాగనం చేయడానికి ఏలాంటి మార్గాన్నైనా అనునరించడానికి ఇంకేవాడుకాదు. ఒకరిక్తురు వజీర్లీ. అనాడు బక్కారి జిల్లా మునసబు అమీనారాయణ (క్రొత్తవమిత మవలందించిన బ్రాహ్మణుడు, త్రాగుబోతు) నాకు వ్యతిరేకంగా ఫిలిప్స్ కి పిఠూరీలు చెప్పారు. ఇద్దరు న్యాయ ప్రాక్షీపనర్ల చట్టసంబంధమైన కేసులను విచారించి ఫిలిప్స్ నాకు శిక్ష విధించుచుని హైకోర్టుకు నివేదికలు పంపాడు. సర్జిష్టి ప్రయత్నించిన డ్యామేజ్ నూబోలో నేను విజయం సాధించాను. ఫిలిప్స్ అప్పీలులో ఆ డిక్రీ వ్యతిరేకమైనది. సెక్షన్ 478, సి.ఆర్.పి.సి. క్రింద న్యాయసమితికి ముందే ప్రయత్నించుచుని బక్కారి డిప్యూటీ మేజిస్ట్రేటుకు పంపించాడు. కానీ హైకోర్టు జడ్జి అజ్జను కొట్టివేసింది. న్యాయ ప్రాక్షీపనర్ల చట్టం కేసులలో 9 నెలలు ప్రాక్షీపన చేయకుండా నన్ను సస్పెండ్ చేశారు. ప్రెస్ కి కాన్సిల్ రెండు అప్పీళ్ళు చేయాలని నిశ్చయించుకొన్నాను. కానీ ఇంగ్లండుకు వెళ్ళినేనే స్వయంగా నిర్బహించలేకపోయినందున అక్కడ ఆ అప్పీళ్ళను డిస్మిస్ చేయించాను. నా వ్యక్తిపరంగా వ్యతిరేక పరిస్థితుల్లో చిక్కుకోవడం వల్ల, ప్రజ్ఞాశాలి నిజాయితీగల వకీలుగా నాకున్న పేరుప్రతిష్ఠలు, గౌరవమర్యాదలు దెబ్బతినడంలో నా వ్యక్తిని వదలుకోవాలని నిశ్చయించుకొన్నాను. బక్కారి హజీ అహమ్మద్ సేబ్, బెంగుళూరు హజీ ఇస్మాయిల్ సేబ్ లను నాతో సంయుక్తంగా బక్కారి స్పీన్స్ టెన్మిల్లు రూ. 3,50,000/- కొనవలసిందిని పట్టుపట్టాను. దాని అధిపతి కర్నూలు మేడుమ్ సుబ్బన్న తరువాత 4, 5 ఏళ్ళుగా టెన్మిల్లు నూసి ఉంచినప్పటికీ పై మొత్తానికి 1910 ఏప్రిల్ లో అమ్మడానికి తీరస్కరించాడు. ఆ తరువాత ఆ కుటుంబాన్ని నిరుపగా దురదృష్టం వెంటాడింది. మూడవబక్కానంగల ఆ వైశ్యులు భయపడి వాళ్ళ బంధువు జి. కృష్ణప్పతో నన్ను కర్నూలు పిలిపించుకొని 1911 జూలై నెలలో స్టోర్ ఛో పాటు ఆ సమస్తమూ రూ. 2,60,000/- అమ్మేశారు. ఈ కొనుగోలులో హజీ అహమ్మద్ సేబ్, హజీ ఇస్మాయిల్ సేబ్ సహకారం కోరాను. కానీ వాళ్ళంతకుముందే అనూల్యమైన వాటికై డబ్బు వెచ్చించామన్న సాకుతో తీరస్కరించారు. అందువల్ల మేడుమ్ కుటుంబం వారికి రూ. 1,10,000/-

నగదు రూపంలో ఇచ్చాను. (ఇందులో ఎక్కువ మొత్తం సంత్రాజీ డోంగే ర్చందు, భూరాంజీ కృష్ణాజీ, బ్రహ్మీం సేజ్ అండ్ కంపెనీ వారినుంచి నేను ఋణంగా తీసుకొన్నాం.) ఇది వాసొంత బాధ్యతమీద వాసొంతప్రోవోట్లమీద తీసుకొన్నాను. నేను రూ. 2,50,000/-లకు సేల్ డీడ్ (షేర్లవిలువ వదలి) పొందాను. మేడుమ్మవారి అదే ఆస్తిపాస్తులకు మార్కుగేజ్ రూ. 1,50,000/- మూడేండ్లకు సమానమైన మూడు కంతుల్లో చెల్లించేట్లు రాసిచ్చాను. మేడుమ్మ కుటుంబ సభ్యుల వకీళ్ళు మా ఇంటిలోని పెద్దలందరి పేర మార్కుగేజ్ డీడ్ ఉండాలని చెప్పగా, అచేరితిగా సేల్ డీడ్, మార్కుగేజ్ డీడ్ రెండూ కె.వి.ఎస్. రామచందర్ అండ్ కంపెనీవారి పేరుమీద చేయడం జరిగింది. మేడుం కుటుంబంలో కొందరు సమిష్టి వారసులు మైనర్లు కావడంతో, తదనంతర కాలంలో మైనారిటీ తీరాక మిల్లులో భాగంగాని, పేరుగానీ కోరుతారేమోనని వారిపైన గ్యారంటీ డీడ్ సంపాదించాను. 1911 నుంచి 1914 వరకు ఆ ప్రాంగణంలోనే నివసిస్తూ రాత్రిండువళ్ళు మిల్లుపనిచేయించాను. ప్రారంభం లోనే ఆ మిల్లు పనిచేయడానికి రూ. 3,00,000/- మొత్తం కావాలని గుర్తించాను. ఈ మొత్తం ఋణంగా మద్రాసు బ్యాంక్, బొంబాయిలోని బ్యాంకులు, ఇతర పట్టణాల్లోని సంపన్న వ్యాపారస్తుల వద్ద పొందడానికి ప్రయత్నించి విఫలమయ్యాను. చిట్టచివరికి బొంబాయిలోని ఛీమ్జీ అస్సూర్ పీఠీవద్ద 1912 జూలై లో ఈ మొత్తం ఋణంగా సంపాదించాను. సంవత్సరానికి 7 శాతం వడ్డీతో, తయారైన ఒక హిండు నూలుకు 2½ పైసలు కమిషన్తో రూ. 4,00,000/-లకు రెండు మార్కుగేజ్ డీడ్లను రాసిచ్చాను. ఉత్పత్తి అయిన వస్తువులను క్రెడిటర్లపైజెంటు అధీనంలో ఉంచడానికి అంగీకరించాను. మేడుమ్మ కుటుంబసభ్యులకు ఇచ్చిన సేల్ డీడ్ తీసుకొన్న మార్కుగేజ్ డీడ్ మా కుటుంబం ఫర్మపేర ఉండటంవల్ల బొంబాయిలోని ఛీమ్జీ సలహాదారులు మెస్సర్స్ పాయనే అండ్ కంపెనీవారు మాకుటుంబంలోని పెద్దలందరి పేర్లు (వెంకటరావు, శ్రీనివాసరావు, రామచంద్ర, లక్ష్మీకాంత, భరత) చేర్చుకొని రెండు మార్కుగేజ్ డీడ్లను పొందారు. నేను తక్కిన నలుగురివల్ల జనరల్ పవర్ ఆఫ్ అటార్నీ నేను పొందిఉండడంవల్ల, పై మోక్త్యారువామా ప్రకారం అందరి పేర్లతోను నేను ఆ ప్రకారమోద సంతకాలుచేసి ఇచ్చాను. 1912, 1913 జూలై 1914 వరకు మిల్లు పని సక్రమంగా జరిగింది. మిల్లు వలన

వచ్చిన లాభాలతో రూ. 60,000/- మేడుమ్ కుటుంబం చాకీ తీర్చాను. బొంబాయి సలహాదారులకు అరునెలల కొనసారి వడ్డీ కమిషన్ చెల్లించాను.

4-8-1914 మొదటి ప్రపంచయుద్ధం ప్రారంభమైంది. అదే సంవత్సరం సెప్టెంబర్ నెలలో అతివేగము, మధ్యరకం ఆయుధాలుగల ఏమ్డన్ అనే జర్మనీ నౌక బే ఆఫ్ బెంగాల్లోను, అరేబియన్ సీలోను దాడిచేసి 7, 8 వ్యాపారసంబంధి స్త్రీమర్దను ముంచివేసి, ముద్రాను సగరంపై బాంబులు కురిపించింది. ముద్రాను, బొంబాయి ప్రెసిడెన్సీలంతటా వ్యాపారస్థులు భయపడిపోయారు. ప్రత్తిసూలు వ్యాపారం కుంటుపడింది. ముద్రాను ప్రెసిడెన్సీలోనే నూలు వ్యాపారంలో అతిపెద్దవ్యాపారకేంద్రమైన బక్కారి నూలువ్యాపారస్థులు సాధ్యమైనంత వేగంగా రావలసిన చాకీలు రాబట్టుకొని, వాళ్ళ డబ్బుతో మార్బార్లోని వాళ్ళ సొంతఉళ్ళకు పారిపోయారు. అందువల్ల 80,000వేల రూపాయల విలువచేసే ప్రత్తి, నూలు నిల్వలలో 1914 అక్టోబరు నెలలో నా మిల్లును మూసివేయక తప్పలేదు. అందువల్ల బొంబాయి సలహాదారుకు 1915జనవరిలో చాకీవడిన అరునెలల వడ్డీ, కమిషన్ చెల్లించలేకపోయాను. తనకు రావలసిన డబ్బు పోతుండేమోనన్న భయంతో అతడు బొంబాయి హైకోర్టులో మిల్లు ఆస్తులు మార్దుగేజ్ అప్పూ రాబట్టుకోడానికి రెండు సూట్లు వేశాడు. 1912లో మా కుటుంబసభ్యులు అయిదుగురికీర సుత్రాలు ఉండటం వల్ల అందరిమీద ఆ రెండుసూట్లు వేశాడు.

న్యాయబద్ధమైన అనేక ఆధారాలతో ఈవ్యాజ్యాలను నేనువాదించాను. మూలంతోబే ఈ వ్యాజ్యాన్ని బొంబాయి కోర్టులో అప్పీలేట్ దిశగా తీసుకెళ్లాలనుకొన్నానుగానీ అన్నిటా ఓడిపోయాను. రెండు అప్పీళ్ళను ప్రైవేట్కోన్నిలోకి తీసుకెళ్ళ నిశ్చయించి అందుకు తగిన రికార్డు అంతా మూడో అప్పీలుకోసం పిద్దం చేసుకొన్నాను. బొంబాయి హైకోర్టులో 2½ సం॥లు వ్యాజ్యం కొనసాగింది. దీనివల్ల నాకు రూ. 10,000/-లు డిండుగయింది. ఖిమ్జీ రూ. 40,000/- అయిన నా డిపాజిట్ రూ. 5000/-లు పోయింది. ప్రైవేట్కోన్నిలోలో నేనే స్వయంగా ఇంగ్లండువెళ్ళి వాదించడానికి సిద్ధమయ్యాను. మా ఇద్దరికీ బొంబాయిలోని మిత్రులు కలుగజేసుకొని ఖిమ్జీ నుంచి 30,000 రూపాయలు తగ్గించి, మిల్లు ప్రాంగణం, మెషినరీ, స్టోర్లను మెస్సర్స్ ఇస్టాబ్లిషాంట్ భాయి, బొంబాయిలో ఇనుప సామాను వ్యాపారి నౌక సొంతదారు

అయినవాడు రూ. 2,70,000/-కి అమ్మే ఏర్పాటుచేశారు. పై మొత్తానికి నేను అమ్మివేసి, సేల్ డీడ్ బ్రాసుకొని బొంబాయిలో రిజిస్టరుచేసి, భిమ్జీకి దాకీ మొత్తం తీర్చివేశాను.

మిల్లు సూతపడ్డాక, నాకు అప్పలిచ్చిన బళ్ళారి మార్వాడీలు ప్రపంచ యుద్ధం వల్ల, ఎమ్డెన్ దాడులవల్ల నన్ను అప్ప తీర్చమని వీడించనారంభించారు. అందువల్ల మిల్లు చరాచర ఆస్తులను మొలగవల్లి పెద్ద సంజీవరెడ్డి సోదరులకు మార్చగేజ్ చేసి రూ. 80,000/- తీసుకొని, మార్వాడీల అప్పలలో కొంతభాగం తీర్చివేశాను. సంజీవరెడ్డివాళ్ళ డబ్బు కొంత బొంబాయి వ్యాజ్యానికి ఉపయోగించాను. ఈ సూటు బొంబాయి హైకోర్టులో పెండింగులో ఉండగా మిల్లు అస్తులన్నీ తీసుకోడానికి ఒక 'రిసీవర్' నియమితుడయ్యాడు. సంజీవరెడ్డి మనుషులు భిమ్జీ ఎజెంటుల చేతుల్లోకి మిల్లు అస్తులు పోకుండా రిసీవర్ని అడ్డుకొని నివారించారు. భిమ్జీ రాయితీలు ఇచ్చి రాజీకి అంగీకరించడానికి ఇదొక అదనపు కారణం. సుదీర్ఘంగా సాగిన ఈ బొంబాయి హైకోర్టు, థియేటర్ ఆదాయం, శృంగేరి మఠం ఇళ్ళ బాడుగలు, కమలాపురం, కదరాంపురం పొలాలనుంచి ఏ విధమైన బొంబాయి వ్యాజ్యానికి గాని, ఇంటిఖర్చులకు గాని అందిరాకపోవడంతో నా వసరులు నన్న శక్తుని జేశాయి. నేను ఇంతకుముందే పేర్కొన్నట్లు, 1914లో కుటుంబంలో నాకు, నా సోదరుని (శ్రీనివాసరావు)కి రామచంద్రకు, మా సోదరునికి మధ్య అపార్థాలు ప్రారంభమయ్యాయి. అందుకని తమ్ముడు శ్రీనివాసరావు నా బంగళా క్రిందిఫోర్స్ లో (Ground Floor) నివసించవలసిందనీ, థియేటర్ వల్ల, గురునాథపిళ్లై ఇళ్ళు, పెద్దు, కమలాపురంలోని పూర్వవారసత్వంగా వచ్చిన పొలాలవల్ల వచ్చే ఆదాయంతో కుటుంబ సంరక్షణ చేయవలసిందనీ ఏర్పాటుచేశాను. అలాగే అచ్చన్న, అతని తమ్ముడు, కుటుంబం నా బంగళా దక్షిణంవైపు అనెక్స్ లో నివసిస్తూ అతని వృత్తి ఆదాయం, కంబోన్యెంటు బంగళా బాడుగ, కదరాంపురం, హంపీ పొలాలవల్ల వచ్చే ఆదాయంతో కుటుంబ సంరక్షణ చేయవలసిందిగా ఏర్పాటు చేశాను. అదేరీతిగా భార్యతో రామచంద్ర ప్రత్యేకంగా వారికోసమే నిర్మించిన బంగళా మొదటి అంతస్తులో ఆయన వృత్తిద్వారాగానీ మరేవిధంగా గాని తన కుటుంబాన్ని సంరక్షించుకోవాలని నిర్ణయించాను. 1917 చివరి భాగంలో మళ్ళీ నేను నా వృత్తిలో ప్రవేశించాక, రామచంద్ర సివిల్ వసులు

వదలిపెట్టి క్రిమినల్ కేసులు స్వీకరించాడు. కానీ 2½ సం॥లుగా క్రిమినల్ కేసులు వదలిపెట్టి డ్రిక్ అండ్ బైల్ ష్యాక్షరీ తనకై నూతనగృహనిర్మాణంలో ఆసక్తిగలిగి ఉండేవాడు. సివిల్ లైన్స్ లో నిర్మించే కొత్త ఇంటిని 10, 12 వేల రూపాయలలో పూర్తి చేస్తాననుకొన్నాడు. కానీ దానిమీద రూ. 30వేలు ఖర్చు చేసాడని నా అనుమానం. అలాగే రూ. 30, 35 వేలతో డ్రిక్ అండ్ బైల్ ష్యాక్షరీ నిర్మిస్తానని వాగ్దానం చేసినా, అప్పుడే సుమారు రూ. 20,000 వేల నిర్మాణానికి, మెషినరీకి ఖర్చు చేసినట్లు తెలుస్తూంది. దానితోడు బోన్ గ్రువింగ్ మెషిన్ రూ. 4, 5 వేలకు, ఐస్ మెషినరీ, ఇంజనీలకు 35,000 వేల రూపాయలు ఖర్చుచేసి స్థాపించాడు. సమస్యాత్మకమైన పారిశ్రామిక సాహసాలకై ఖర్చుచేసి నా ఈమొత్తాలనుంచి ఏమాత్రము అదాయం లేకపోయింది.

1909 మేలోను, 1918 సెప్టెంబరులోను డబుల్ నిమోనియాతో తీవ్రంగా బాధపడుతూ వారాలకొద్దీ మంచం వచ్చాడు. మేముగాని డాక్టర్లుగానీ ఆ రెండు సందర్భాల్లోను అతను బతకడనే అనుకొన్నాము. ఏ యిరవ్యక్షం తనను ఆపహించినా, కోలాహలం వంగం ఒక రత్నాన్ని పోగొట్టుకోవడంతో పూర్తిగా తీకటి ఆవరిస్తుందనుకొన్నాను. నా జీవితం అప్రతిష్టపాలవుతుందని తలచాను. అయితే ఇతర కుటుంబ సభ్యులకేమైనా, నేను మాత్రం నా జీవితంలో శతవసంతాలు చూడాలని నిర్ణయించుకొన్నాను.

మళ్ళీ నా వ్యక్తిని స్వీకరించాక, 1918 ప్రారంభంలో నెలకు నా అదాయం రూ. 500/-లు. అయితే 1920 జూన్ లో ఇగ్లారిలో తాత్కాలిక సబ్ కోర్టు ఏర్పాటుయ్యాక నా అదాయం వేగంగా పెరుగుతూ నెలకు సుమారు రూ. 1,500/-కు ఎక్కువే ఉండేది. ఇంతకుముందు 1910లోనే నా అదాయంలో కొంతభాగం దానధర్మాలకుపయోగించే నేను తదనంతరం రూపాయిలో రెండణాలు మరింత దానధర్మాలకు కేటాయించాలని తీర్మానించుకొన్నాను. 1919 వేసవి సెలవుల్లో కమలాపురం వెళ్ళాను. చూతల్లిదండ్రుల పిల్లలందరి జన్మస్థలమూ, మా పూర్వీకుల ఇల్లు పూర్తిగా పతనస్థితిలో ఉంది. కానీ వీధి వెడల్పు చేయడంవల్ల, ఎక్కడో సందులో ఉన్న మా పాత ఇల్లు బాగుచేసిన వీధిలో ప్రాముఖ్యానికి వచ్చింది. అందుకని డి. భీమాసేనరావు అనే వ్యక్తిని నేను వుంచి, ప్రక్కన ఉన్న మరో రెండు ఇల్లుకొని ఆ స్థలంలో రూ. 16,000/- ఖర్చుపెట్టి పెద్ద భవనం నిర్మించాను. 1921 ఫిబ్రవరిలో

"సేతుపతి చారిటబుల్ హాస్పిటల్" అనే పేరుతో ప్రారంభించాను. 'నేషనల్ మెడికల్ స్కూల్'లో చదువుకొన్న వ్యక్తిని మెడికల్ ఆఫీసరుగా నియమించి, అప్పటిని లతని ఆఫీసంలో ఉంచాను. 12 నెలల్లో 12,000 అవుట్ పేషంట్లకు, 13 ఇన్ పేషంట్లకు వైద్యసేవ లందించి తనకు, అప్పటికి పేరు ప్రఖ్యాతులు తెచ్చాడు. ఇందుకోసం రూ. 10,000/- వరకు లిమిటెడ్ కంపెనీల షేర్లు ప్రత్యేకంగా వేరుగా ఉంచి, నా వృత్తి ఆదాయం ముందు లాగానే పస్తాఉంటే, రూ. 10,000/- లకు అప్పటి శాశ్వతంగా నిర్వహించడం కోసం కొనాలనుకొన్నాను.

ఇంతకుముందే కుటుంబంలోని చిన్నవాళ్లు రామచంద్ర, లక్ష్మీకాంత, భరత, శత్రుఘ్న చెప్పరాని దుష్ప్రవర్తనవల్ల ఆరోగ్యాలు ఎలా చెడగొట్టుకొన్నారో పేర్కొన్నాను. వాళ్ళ కుటుంబాలకు (అందరూ వివాహితులే) ఏదేని దురదృష్టం వాటిల్లకుండా 1916లో రామచంద్ర జీవితం రూ. 20,000/- కు, అచ్చన్న జీవితం రూ. 10,000/- కు లండన్ లివర్ పూల్ విక్టోరియా క్రైఫ్ కంపెనీలో ఇన్సూర్ చేశాను. 1919లో రూ. 10,000/- లకు శత్రుఘ్న జీవితం ఇన్సూర్ చేశాను. కెప్టెన్ ఓహరా 1919లో భరత, శత్రుఘ్నలను పరీక్షించగా వారి జీవితచరిత్ర తారుమారయినట్లు తేలింది. 'ఇండియా ఈక్విటబుల్ క్రైఫ్ ఇన్సూరెన్స్ కంపెనీ' శత్రుఘ్న జీవితం స్వీకరించి, భరతుని తిరస్కరించింది. ఈ పై ముగ్గురు యువకులు తమతమ ప్రత్యేక ఆదాయాలున్నా, వాళ్ళ డబ్బు కట్టి ప్రీమియములు చెల్లించలేదు. కానీ నా ఆదాయం నుంచి నాచేతనే కట్టించారు. నేనింతకాలం వారికై ఇంత చేస్తున్నానా ప్రెవారికి కృతజ్ఞతాభావం లేదు. రేపు నా ఆస్తిలో వారికి వాటా ఇవ్వకపోతే వాళ్ళు తప్పకుండా పాలిటీలు పోగొట్టుకొంటారన్న భయం నాకు లేకపోలేదు.

నా రెండో భార్య అన్న కొప్పలకొండ నరసయ్య, తనకూతురు లక్ష్మమ్మను రామచంద్రకిచ్చి పెళ్ళి చేయాలన్న ఆశతో 1905-1907లలో తెలుగులో మంచి చదువు చెప్పించాడు. 1979లో అతని చెల్లెలు మరణించినప్పటినుంచి రామచంద్రను చిన్నప్పటినుంచి పెంచి పెద్దచేశాడు. రామచంద్ర ఇంగ్లండు మంచి తిరిగి వచ్చాక 12 ఏళ్ళ పయమగల తన కూతురిని తప్పక చేసుకొంటాడని, రాబోయే సంఘటనలు తనకు నిరాశకలిగించవని ఆలోచించకుండా

ఆశపడ్డాడు. రామచంద్ర ఇంగ్లండునుంచి తిరిగివచ్చాక నరసయ్య తన కూతురుని వివాహమాడుమని కోరగా, అవంగూర్చి, వివాహ యుక్తవయస్సు గురించిన అధిష్టాయులు ఇంగ్లండులో ఉండగా జీర్ణించుకొన్న రామచంద్ర తిరస్కరించాడు. ఆ అమ్మాయి అభివృద్ధిని కోరిన నేను హోసపేటలోని ముసనబు కోర్టులో హెడ్ క్లర్కుగా పనిచేస్తున్న కె. శ్రీనివాసశాస్త్రి కిచ్చి వివాహం చేసేట్లు ఏర్పాటుచేశాను. వివాహ సంబంధమైన పనులు కొప్పల కొండలో జరుగుతూండగా వాళ్ళ త్రో బక్కారికి పారిపోయి పచ్చించి. నా కొడుకుని చేసుకొమ్మని లేచోతే తక్కిన సిబ్బందోహాలు తనను కాన్వెంటులో చేర్చుమనీ, తన శేషజీవితాన్ని మానవసేవలో గడుపుతానని చెప్పి నన్ను గట్టిగా ప్రార్థించింది. మా ఇంట్లో కొన్ని నెలలు ఉంచుకొని పవిత్రమయిన వివాహ జీవితాన్ని గడుపుమని తద్వారా తన జీవితాన్ని నియమించుకొని, తన చెల్లెండ్రకు చదువుచెప్పించి చైతన్యవంతుల్ని చేయగలవని బోధించాను. బాగా ఆలోచించి నా మాటలతో వివాహమాడటాని కంగీకరించింది. ఆ అమ్మాయిని ఎవరికో ఇచ్చి పెళ్ళిచేయడం నాకిష్టం లేదు. చూకు దూరపు బంధువు, సంస్కారవంతుడైన యువకుడు, తెలుగు, ఇంగ్లీషు బాగా చదువు కొన్నవాడు; తరువాత ప్రమోషన్స్ కి కావలసిన అన్ని అర్హతలుఉన్న శ్రీనివాస రావుతో ఇవ్వాలనుకొన్నాను. అందుకోసం శ్రీనివాసరావును పిలిపించి, (తనను కాదన్న అమ్మాయిని, తమ బంధువులలో అవమానం తెచ్చిపెట్టిన అమ్మాయిని వివాహమాడడంలో) అతనికున్న అభ్యంతరాలను, సంతోచాలను తొలగించాను. వాళ్ళిద్దరి తప్పిదాలకు పరిహారంగా రూ. 600/-లు నగలు అమ్మాయికి కొత్తబట్టలు, రూ. 120/-లు ఇంటికుషకరించే సిల్వరు సామాను అబ్బాయికి నేనేఇచ్చి, వివాహసంబంధమైన ఖర్చులను నేనే భరించి 1908లో మా ఇంటిలోనే వాళ్ళ వివాహం జరిపించాను. ఆ భార్యాభర్తలిద్దరూ 1910 వరకు సంతోషంగా పెనుకొండలోను, తరువాత బక్కారిలో శ్రీనివాసశాస్త్రి సబ్ కోర్టులో శిరస్తాధికారుగా పనిచేసి సుఖంగా జీవించారు. 1909లో అమ్మాయికి మగబిడ్డ పుట్టాడు. 1910 నవంబర్ చివరివారంలో అతని మొహంమీద మొటిమను మంగలి కత్తిరించగా అగ్నివిషసర్పిణి అనే రోగకారణంగా 30-11-1910న మరణించాడు. చిన్నబిడ్డతోపాటు అవిడ కొప్పలకొండకు వెళ్ళిపోయి, 1914 మే వరకు జీవించింది.

మా యింట నునందని (శ్రీనివాసరావు కూతురు) వివాహానికి లక్ష్యమ్మ వచ్చింది. ఆ సందర్భంలో ఎవరో చుట్టపక్కాలు కలిసిఉన్నారు. వాళ్ళందరూ భర్తపోయిన అవిడను ఆచారం ప్రకారం తలగొరిగించుకొని వితంతు జీవితం గడుపుమని ఒత్తిడి చేశారు. తాను తయారుచేసిన అన్నం వాళ్ళమ్మ, భర్త తాలూకు ఇద్దరు ముసలి వితంతువులు తినాలంటే తప్పక అలా చేసుకోవా లన్నారు. నానలహాతో సామాజిక క్రూరత్వానికి లొంగకుండా తిరిస్కరించింది. మిల్లు దగ్గర ఉన్న మా ఇంటికి వచ్చివేసింది. ఏదేని వితంతు ఆశ్రమంలో చేర్చదలచి అవిడకు ఇంగ్లీషు పాఠం చెప్పాను. ఆమెను మద్రాసు తీసుకెళ్ళి 1914 క్రీస్ట్యన్ సందర్భంలో బ్రిష్టికేన్ లోని బ్రాహ్మణ వితంతువు సుబ్బ లక్ష్యమ్మ బి.ఎ; ఎల్.టి. అధీనంలోని ప్రభుత్వ బ్రాహ్మణ విడోస్ హోమ్ లో అవిడకు ఏర్పాటుచేశాను. ఆమె 1920 వరకు తెలుగు, ఇంగ్లీషు చదువుకొని ఎస్.ఎస్.ఎల్.సి. పాసైంది. అక్కడే చదువుకొంటున్న అయిదారుగురు బ్రాహ్మణ వితంతువులు వైద్యవిద్యకోసం ఢిల్లీలోని లేడీ హార్డింత్ మెడికల్ కాలేజీకి 1919 ప్రాంతంలో వెళ్ళారు. లక్ష్యమ్మ గూడా తాను వెళ్ళుతానని గట్టిగా కోరింది. ఇండియా గవర్నర్ జనరల్ కి ఎగ్జిక్యూటివ్ కౌన్సిలర్ గావున్న ఆనరబుల్ రావుబహదూర్ బి.ఎన్. శర్మ చొరవతో అతికష్టంమీద 1921 ఆగస్టులో ఒక సీటు కాలేజీలో, గది హాష్టల్లో సంపాదించాను. ఆమె బళ్ళారి వదలి ఢిల్లీకి వెళ్ళే సమయంలో, 12 ఏళ్ళ ఆమె కుమారుణ్ణి బళ్ళారిలోని ఆమె అత్త అన్నమ్మ కప్పగించి, మునిసిపల్ హైస్కూలులో చదివించేట్టు ఏర్పాటు చేశాను. 1921 క్రీస్ట్యన్ సెలవుల్లో కొద్దిరోజులు తాత, అమ్మమ్మలవద్ద గడపడానికి కొప్పలకొండ వెళ్ళాడు. దురదృష్టవశాత్తు 3, 4 రోజులు జ్వరపడి 30-12-1921 ప్రాంతంలో మరణించాడు. లక్ష్యమ్మకు ఈవార్త తెలుపుతూ ఓదార్పు మాటలుగా అనేక ఆంధ్రాంగ్ల పద్యాలు ఉట్టంకిస్తూ పెద్ద ఉత్తరాలు రాశాను. ఆమె ప్రత్యుత్తరాలవల్ల దుఃఖవార్తను ఎంతో తాత్వికదృష్టితో వైరాగ్యం స్వీకరించినట్లు గ్రహించాను. తన జీవితంలోని మిక్కిలి దుఃఖ భారమైన సన్నివేశాలు ఏమాత్రం ఆమె చదువును ప్రభావితం చేయలేదని గ్రహించాను. మేనెలలో జరిగే వార్షిక పరీక్ష అయ్యాకగాని ఆమె ఎంతవరకు బాగా పరీక్షలు వ్రాసిందో తెలియదు. ఆమె వేసవి సెలవులు బళ్ళారిలో గడుపుతుందని భావిస్తున్నాను.

అదృష్టవశాత్తు అమె పండాల్ యూనివర్సిటీ మెడికల్ కిగ్రేడ్ తిరిగి వస్తే, నా ప్రయత్నాలలో ఒక రత్నం నా చేగొట్టెలకు మంచి సేవచేస్తు గలదని భావించాను. నేను కష్టించి సంపాదించిన డబ్బులో కొంతభాగం దానధర్మాలకు మంచి ఉపయోగకరమైన ప్రయోజనాలకు ఉపకరించినట్లు సంతృప్తి చెందగలను.

నా స్వీయ చరిత్ర లో ఉపసంహారభాగము నా కుమారుడికి, మా కుటుంబంలోని అన్నదమ్ముల కుమారులలో పెళ్లలు, విళ్లలకు ఏ విధమైన హెచ్చరికతో కూడిన సూచనలు, కొన్ని భాషనలు.

జకార్త
2, మార్చి 1922

తె. వెంకటరావు

రామచంద్రకు నా సలహా

1. నేను కష్టించి సంపాదించిన డబ్బునుంచి నీ ఇంగ్లండు చదువుకు రెండు పర్యాయాలు ఇంగ్లండు వెళ్ళిరావడానికి నేను 11 వేలు వెచ్చించాను.

2. న్యాయవాదిగా 1908 నుంచి 1921 వరకు ప్రాక్టీసు చేసినా, నీ సొంతపనుల కోసమూ, సొంత లాభం కోసమూ నీ ఆదాయాన్ని ఖర్చు పెట్టావుగాని ఇంటిధనంలో జమ చేయలేదు.

3. నీవు ఇంగ్లండుకు వెళ్ళేముందు 1904 ఫిబ్రవరిలో అభ్యంతర మార్గాలలో 2 వేలు విలువచేసే మీ అమ్మనగలు దండుగ చేశావు.

4. 1920 నుంచి నీ వృత్తివల్ల ఏమీ సంపాదించకుండా నా సంపాదనతోనే నిన్ను నీ భార్యను పోషించాను.

5. కొత్తబంగళా, బ్రిక్ అండ్ టైల్, బోన్ క్రషింగ్ మెషినరీ, ఐస్ మెషినరీ నిర్మాణం కోసం నా సొమాను, నా డబ్బు సుమారు లక్ష రూపాయలు లేదా లక్షాధికపై వేల రూపాయలు వెచ్చించావు. నీ సొంత ఇంటికైనా ఈ ప్రయత్నాలవల్ల నీవు సంపాదించలేకపోయావు.

6. నీపరిశ్రమప్రయత్నాలు విజయవంతమైనా, ఎదురుతిరిగే, అధికారం చలాయించే గుణం గలిగిన నీ భార్య నడతతో నేను వేరుగా జీవించవలసి వచ్చింది.

7. 1915లో సీనియర్, జూనియర్ విభాగాలుగా సామరస్యంగా జీవించడానికి కుటుంబంలోనివాళ్ళనువిభజించి, ఒక్కొక్కవిభాగానికి స్థిరాస్తుల్ని వాటివల్ల వచ్చే ఆదాయంతో జీవించడానికి ఏర్పాటుచేశాను. నీకు ఏ స్థిరాస్తి ఇవ్వలేదు. కారణం నీ వృత్తివల్ల నీ రక్షణకు సంపాదించుకోగలవని భావించాను. నాకు 1915 - 1917 సం॥లు క్లిష్టసమయం అయినా నీనుంచి నేనెలాంటి సాయమూ కోరలేదు.

8. విజమే. ఇంగ్లండు చదువుకోసం నీకు మూడేండ్ల ఖర్చుచేసిందానితో సమానంగా 11 ఏళ్ళు 1903-1913 మద్రాసులో అచ్చన్న, భరతలకు, 1891 - 1919 జూనియర్ కుటుంబసభ్యులకు ఖర్చు చేశానని నన్ను నిందించావు.

9. నీవు, తక్కిన రెండు భాగాల కుటుంబసభ్యులు కృతఘ్నుతాభావాన్ని గుర్తించి మిక్కిలి దాభతో కుంగిపోయి, 50 ఏళ్ళపాటు నేనెంతగానో బాధా ర్యాన్ని చూపినా, మీరెవరూ గుర్తించలేదు. కృతజ్ఞత అంతకంటే లేదు. ప్రైవేటు ఉమ్మడి కుటుంబానికి దాభ్యతతో అనుబంధంగా చేసినట్లు భావించారు. అందువల్ల ఇటుతరువాత మీలో ఏ ఒక్కరి కుటుంబానికి నేనేమీ చేయను.

10. మూడు విభాగాలవాళ్ళ సామరస్యంగా కుటుంబం గొడవలన్నీ వదలి జీవిస్తామంటే, అప్పులు వదలి, నా అస్తిలో ఈనాటిదాకా ఉన్న కొంత భాగాన్ని స్వీకరించమని సూచిస్తున్నాను. లేకపోతే ఈనాటినుంచి నా ఆదాయం నీకుగానీ, తక్కినవారికిగానీ ఏ మాత్రం ఇవ్వనని స్పష్టంగా అర్థంచేసుకోగలవు.

11. నా టౌన్ హౌస్ అనుబంధాల (Annexes)తో పాటు 1897 నుంచి ధర్మకార్యాలకై వినియోగిస్తున్నట్లు నీకు సూచిస్తున్నాను. మన నివాస గృహాన్ని దానిచుట్టు ఉన్న భవనాల్ని (నేనంగీకరించినా) మూడు నివాస యోగ్యమైన భాగాలుగా విభజించడానికి షీలులేదని, నీకు తెలుసు. అందుకని దీన్ని కోలాచల కుటుంబగౌరవానికి తగినట్లు శాశ్వతమైన గొప్ప ధర్మసంస్థగా వినియోగించాలని భావిస్తున్నాను. గురునాథపీఠై, నాగిరెడ్తప్ప, స్రక్రి కరిడెప్ప, సభాపతి మొదలియార్, వాసుదేవనాయుడు, ముత్తుస్వామిపీఠై, పి.సి. అనంతాచార్య, పి. రామారావు, భూపాలం మల్లేసప్ప, గడిగి ముద్దప్ప, కర్నూలు మీరాసాహేబు మొదలైన ఇతర సంపన్న వ్యాపారులైన బళ్ళారి పెద్దలు ఎవరూగూడ శాశ్వతంగా వారి పేరుకుగాని కుటుంబగౌరవానికి గాని ఏమీ చేయలేకపోయారు. కానీ సభాపతి మొదలియార్ మాత్రం సివిల్ లైన్స్ లోని గొప్ప భవనాన్ని "జనరల్ హాస్పిటల్" కోసం దానం చేశాడు. కానీ నివాస గృహంతోపాటు టౌన్ హౌస్ ధర్మకార్యాలకై వినియోగించే ప్రశ్నలను మన అందరి మధ్య చర్చ జరిగి నిర్ణయించడమనేదాన్ని వాయిదా వేస్తున్నాను.

బళ్ళారి }
2, మార్చి 1922 }

కె. వెంకటరావు

లక్ష్మీకాంత, భరతులకు నా సలహా

1. పూర్వీకుల ఎస్టేటు చాలచిన్నది. మా తండ్రి, తల్లి, వాళ్ళపిల్లలు నాయనమ్మ, అమ్మమ్మల జీవనానికే కష్టంగా ఉండగా కేంద్రబిందువు లేకుండా ఇంతటి గొప్ప భవన నిర్మాణం చేశాను.

2. నేను సంపూర్ణంగా స్వయంకృషితో ప్రైవేట్‌గా వ్యక్తిని. ఎన్నో అస్తులు సంపాదించాను. నేను సొంతంగా సంపాదించిన వాటినుంచి ఎన్నిటీనో అమ్మివేశాను.

3. కడై రాంపురంలోని అంబర్రి ఇనామ్ ఒకటే అస్త్రీమాత్రం మాతండ్రి సంపాదించాడనేది.

4. పై కంబర్రి ఇనాము, కమలాపురంలోని పూర్వీకుల పొలాలు పూర్తిగా మీ విభాగానికి చెందినవారే 1869 నుంచి 1890 వరకు అంటే 21 సంవత్సరాలు అనుభవిస్తున్నారు.

5. పై పొలాలవల్ల వచ్చే ఆదాయం, మా తండ్రి జీతం, తక్కిన సంపాదనలు చాలకపోతే నేను కడై రాంపూర్, హంపీలలో 26 ఎకరాలు కొని అనుబంధంగా ఉంచి వాటిపై ఆదాయాన్ని అనుభవించుచున్నాను.

6. మీ తండ్రి వివాహానికి, లక్ష్మీకాంత జనన సమయానికి అదనపు ఖర్చులకు నేను ధనసహాయం చేశాను.

7. 1890 నుంచి 1910 వరకు నా ఆదాయంతోనే మొత్తం కుటుంబాన్ని పోషించాను.

8. నీ మద్రాసు చదువుకు 1903 నుంచి 1914 వరకు అయిన ఖర్చులన్నీ నేనే భరించాను. అన్న పొలాల ఆదాయంగానీ, అచ్చన్న వృత్తి ఆదాయంగానీ, ఇంటి ధనంలో జమ కాలేదు. లేదా ఆయా ఆదాయాలు ఎలా ఖర్చుపెట్టారో అక్కొంట్లు చూపలేదు.

9. మీ తండ్రి జీవిత పాలసీ, అచ్చన్న జీవిత పాలసీలకు నేనే ప్రీమియంలు చెల్లిస్తున్నాను. మీ తండ్రి జీవిత పాలసీ మీద వచ్చినడబ్బు కస్టోడియన్‌లు బంగళా కొనడానికి ఖర్చుపెట్టినా, దానిమీద వచ్చే బాడుగ నీవే అనుభవిస్తున్నావు.

కుటుంబంపేరు కె.వి.ఎస్. రామచంద్ర అండ్ కంపెనీగాభావించడాన్ని నా జీవితచరిత్రలో వివరించాను. మేడుం కుటుంబం వారు మొదట, అవెనుక ఛాప్టర్ జీ అన్నూర్ వడ్డీగారు మన కుటుంబంలోని పెద్దలైన మనవాళ్ళందరినీ అమ్మకం, కొనుగోలు మార్పుగేజీడిడ్డలో చేరాలని కోరగా ఇది అవసరమైంది. ఈ పేర్లు ఇన్ కమ్ ట్యాక్స్ స్టేట్ మెంట్ లో చేర్చడంవల్ల సీనియర్, జూనియర్ విభాగాలవారి ఉపయోగానికి పనికివచ్చింది.

జనప్పటికి నేను నా స్వార్థంతో మీ ఇద్దరికీ నా స్వార్థితమైన ఆస్తిలో తగినంత భాగాలు మీకు రాకుండా నిశ్చయించలేదు. నా జీవిత చరిత్రలో పేర్కొన్న కారణాలలో రామచంద్రతో సమానంగా అచ్చన్నను ప్రేమిస్తున్నాను. భరతుడంటే నాకిష్టంలేదు. కాని అతని కుమారుడున్నాడు. నా కుటుంబానికి అతడే వెలుగు.

కాబట్టి ఇంతవరకు ఉన్న నా ఆస్తిలో తగినంత భాగం అప్పలతో సంబంధం లేకుండా, కుటుంబ సంబంధమైన వాటిని సామరస్యంతో నిర్వహించి, నా దౌదార్యాన్ని కోరితే ఎంపిక చేసుకొమ్మని సలహా ఇస్తున్నాను. కానీ కోర్టుకు వెళ్లుతానని ఒత్తిడిచేస్తే, ఏ విధమైన దౌదార్యమూ చూపించనని మాత్రం నీకు స్పష్టంగా తెలుపుతున్నాను. నీవు గుర్తుంచుకోవడం మంచిది. నేను ఏ స్త్రీరాస్తులు నీకిచ్చినా, ఎట్టి పరిస్థితుల్లోను అవి అమ్మకూడదు. కానీ భరతుని కుమారుడి లాభం కోసం నిల్వ ఉంచాలి.

బి కృ రి
2, మార్చి 1922 }

కె. వెంకటరావు

మీరందరూ సామరస్యంతో నా ఔదార్యాన్ని కోరి జీవించాలని నా సలహా. కానీ కోర్టుకు వెళ్ళాలని వత్తిడిచేస్తే, మీమీద దయచూపే అవకాశం లేదు. ఏ స్థిరాస్తులు మీ విభాగానికిచ్చానో మీరుగాని, ఇతర కుర్రాళ్ళుగాని వాటిని ప్రతాప్ మేజర్ అయ్యేంతవరకు పరాధీనం చేయడానికి వీలులేదని మీకు స్పష్టం చేస్తున్నాను. వీళ్ళలో ఎవరికి కొడుకు, కొడుకులు జన్మిస్తే, వాళ్ళ లాభాల కోసం ఈ స్థిరాస్తిని భద్రం చేయవలసింది.

ఐక్యారి
2, మార్చి 1922 }

కె. వెంకటరావు

స వ ర ణ లు

పుట	పంక్తి	ఉన్నది	ఉండవలసినది
3	15	పెత్తండి	పెత్తండి కుమారుడు
5	21	అనందమయ	అనందమయం
12	27	సవతి	పెత్తల్లి కుమారుడు
20	24	మనుమరాలి	మనుమరాలిని
35	14	తరువాలు	తరువాయి
38	27	ఋచాలకు	ఋణాలకు
60	1	సున్నితంవా	సున్నితంగా
65	4	కె.వి.ఎన్.	కె.వి.ఎస్.
78	21	చేస్తున్నానా పైవారికి	చేస్తున్నా నాపైవారికి
80	13	లేడీహార్డింట్	లేడీహార్డింట్
84	7	కదైరాంపురంలోని	కదరాంపురంలోని
84	13	కదైరాంపూర్	కదరాంపురం
3వ అట్ట	17	1990	1909

